

iktisat dergisi

aylık dergi

sayı:421-428 2.000.000 TL.

kriz ve maliye politikaları

öztin akgüç - yunus aksoy - ilker aktükün
aslı akgüç alıcı - sumru altuğ - neslihan ülkü baş
at ercan - b. ali eşiyok - ramazan gençay
ezih güner - bülent hoca - adem kalça
em karayalçın - deniz kayıkçı - ali murat özdemir
oğuz yıldırım

İktisat'ın damataşları

EKOLLER - KAVRAMLAR - İZ BIRAKANLAR I

Keynes, Keynesçi İktisat - Adam Smith / Ding Alada
Çok Taraflı Ticaret Anlaşmaları (GATT) ve Dünya Ticaret Örgütü (WTO) / F. A. Hayek / Burak Alamtürk
Az Yarı İktisat-İktisat Politikaları - Yeni Keynesçi İktisat / Hülya Kırmancıoğlu
Manist İktisat - Marx-Sonrası Marxizm / Döner / Necip Çakır
Preklasik İktisat - Savaş Dönemleri / F. A. Hayek / Murat Donduran
İktisat - İktisat / Ercan Eren
İktisat - İktisat / Ali Özgüven
AB-Türkiye Entegrasyonu / Mehmet T. Gökçe / Tükel Mınıbaş
Avusturya Okulu ve F. A. Hayek - Ödemeler Dengesi ve Kriz / Zafer Turan

Cumhuriyet Caddesi Ceylan Apt. No: 27, Daire 6

80090 Taksim - İSTANBUL

Tel: 0212.250 50 34 - 235 61 55 Faks: 0212.255 17 73

E-posta: bilgi@ifmc.org.tr

lkenin gündemi yaz sıcağına nispet yaparcasına yoğunlaşıyor. İç siyasetteki yeni oluşumlar, alınan seçim kararı, AB'ye uyum yasaları, dış politikada belirsizliğini koruyan fakat ağırlığını giderek hissettiren IRAK sorunu bunlardan yalnızca birkaçı...

Bu toz duman içinde ekonomik yaşamdaki gelişmelerin gözden kaçırılmaması gerekiyor. "Benim için ekonomik program her şeyden önemli" diyen Sayın Derviş diğer yandan siyaset hazırlıkları içinde iken, Hazine'nin Ocak-Temmuz nakit gerçekleşmesi olumsuz işaretler veriyor; 16.6 katrilyon lira açık veren Hazine'nin bunu kapatmak için dış borca başvurduğu görülüyor. Bunun da büyük kısmı IMF'den sağlanmış durumda.Önümüzdeki dönem bu açıdan da büyük bir dikkat gerektirecek.

Bu dönem yasalasması henüz şüpheli görünen "iş güvencesi" tasarısı ciddi tartışmalara sahne oluyor.

* * * * *

Dergimizin bu sayısında Öztin Akgüç hocamız makalesinde, ülkemizdeki iç borç sorununu mercek altına yatırıyor. İç borçların reel faizleri yükseltip gelir dağılımını bozduğunu ve enflasyonist baskı yarattığını vurguluyor.

Akademik hayatını yurtdışındaki değişik üniversitelerde sürdüren bir grup iktisatçıyla; Türkiye'deki ekonomik kriz, çözüm yolları ve uygulanan ekonomik programla ilgili yapılan röportajları dergimizin sayfalarında bulabilirsiniz. Bu çerçevede gazeteci Osman Çutsay; Sumru Altuğ, Ramazan Gençay, Cem Karayalçın, Nezih Güner ve Yunus Aksoy ile görüştü.

Ali Murat Özdemir "Avrupa Şirketi Tartışmalarına Katkı" çerçevesinde Alman ve Anglo-Amerikan yaklaşımlarını karşılaştırıyor.

Dr. Aslı Akgüç Alıcı, makalesinde, "sürdürülebilirlik" kavramını maliye politikası bağlamında inceliyor.

Oğuz Yıldırım kura dayalı istikrar programlarını incelediği makalesinde, başarısız istikrar girişimlerinin, kronik enflasyonu düşürmenin kolay bir iş olmadığını gösterdiğinin altını çiziyor.

Neslihan Ülkü Baş ve Adem Kalça'nın birlikte kaleme aldıkları makalelerinde, esnek çalışma türleri ve özellikle part-time iş incelenip, kadınların bunu seçmelerindeki nedenler belirtiliyor.

Ayrıca bu sayımızda yayın kurulu üyelerinden Fuat Ercan ve İlker Aktükün ülkemizin çalkantılı ekonomik ve politik gündeminin kısa bir özetini çıkardılar.

Önümüzdeki sayılarda buluşmak üzere dostlukla kalın.

Metin Sarfatı

I.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti'nin hakemli yayın organıdır.
İktisat Dergisi,
aylık olarak yayınlanır.
Kurucuları:
Nihat Batur, Oktay Emed,
Reşat Umur

Sahibi:

I.Ü.İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti adına

Yönetim Kurulu Başkanı:

Alpay Biber

Genel Yayın Yönetmeni:

Metin Sarfatı

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:

Hikmet Akççek

Yayın Kurulu:

Hikmet Akççek, İlker Aktükün,
Serhat Algıl, Burak Atamtürk,
Fuat Ercan, Oğuz Oyan,
Yasemin Öztürk, Metin Sarfatı,
Emine Tahsin, Kurtar Tanyılmaz,
Haluk Zülfiyar

Editörler Kurulu:

Öztin Akgüç, Erdoğan Alkin,
Mehmet Altan, Kaya Ardıç,
Cengiz Arın, Taner Berksoy,
Ercan Eren, Nihat Falay,
Tamer İşgüden,

Kuvvet Lordoğlu, Türkel Minibaş,
İzzettin Önder, Murat Özyüksel,
Nail Satlıgan, Ümit Şenesen,
Gül Günver Turan

Yayın Kurulu Sekreteri:

Z. Canan Özatalay

Reklam Sorumlusu:

Ebru Edgüer

Kapak Tasarım:

Yorum Ajans

Yönetim Yeri:

Cumhuriyet Cad. Ceylan Apt.

No:27/6 80090

Taksim / İSTANBUL

Tel: (0212) 250 50 34 - 235 61 55

Fax: (0212) 255 17 73

E-posta: dergi@ifmc.org.tr

bilgi@ifmc.org.tr

İnternet: www.ifmc.org.tr

Ofset Hazırlık-Baskı:

Tunç Ofset Matbaacılık Tic.

San. Ltd.

Tel:(0212) 275 53 47 - 275 69 23

Fax:(0212) 272 89 73

Dağıtım:

Dünya Süper Dağıtım

Abone Koşulları:

Yıllık: 20 milyon TL.

Üye, Öğrenci, Arş. Gör. ve Öğretim

Üyesi: (Yıllık) 16 milyon TL.

Yurtdışı: 60\$

Abone Hesap No:

Garanti Bankası Harbiye Şubesi

6299680

Akbank Taksim Şubesi 41007

İş Bankası Taksim Şubesi 709365

Dergide yayınlanan yazılar Cemiyeti

bağlamaz; görüşler yazarlara aittir.

Yayınlanacak yazılar hakem

denetiminden geçer

Yayınlamak amacıyla gönderilen

yazıların iki nüsha olarak mümkünse

bilgisayar disketi ile birlikte

ulaştırılmasını rica ederiz.

İçindekiler

yanıtlar türkiye'de	3	37	maliye politikası ve sürdürülebilirlik kavramı: türkiye açısından değerlendirme
sumru altuğ			aslı akgüç alıcı
şoklar ve yeniden yapılanma	5	42	imalat sanayiinde rekabet gücündeki gelişmeler
ramazan gençay			b. ali eşiyok
yapısal reform gerekiyor	7	47	türk tekstil ve konfeksiyon sanayi çalışıma alanında gözlemlenen başlıca sorunlar
cem karayalçın			deniz kayıççı
sorun ve çözüm yapısaldır	9	59	part-time iş ve kadın işgücü
nezih güner			*adem kalça *neslihan ülkü baş
türkiye'nin omurgası kırılıyor	12	80	avrupa şirketi tartışmalarına katkı
yunus aksoy			ali murat özdemir
gündem: *cumhuriyet tarihinde eşi görülmedik gelişmeler oluyor *birikmiş gazetelerde göze çarpanlar	17	88	yorum: "amerikan modelinin" krizi mi?
*ilker aktükün *fuat ercan			metin sarfati
iç borç sorunu	21	90	kitap tanıtımı: macro-economics in questions: the keynesian-monetarist orthodoxies and the kaleckian
öztin akgüç			hazırlayan: bülent hoca
kura dayalı istikrar politikasına teorik yaklaşım	25		
oğuz yıldırım			

yanıtlar türkiye'de

Dergimizin bu sayısında, akademik hayatını yurtdışındaki değişik üniversitelerde sürdüren bir grup iktisatçıyla yapılmış röportajlara yer veriyoruz. Almanya'da Cumhuriyet Gazetesi temsilciliğinde çalışan ve Cumhuriyet Hafta'nın Yazı İşleri müdürü olan **Osman Çutsay**'ın röportajları Türkiye'deki ekonomik kriz, çözüm yolları ve uygulanan ekonomik program etrafında şekilleniyor. Okuyacağınız röportajlar daha önce "Cumhuriyet Hafta" ile Avrupa'daki Türk okurlarının sunulmuştur. İktisat Dergisi ile de Türkiye'deki okurlara ulaştırılıyor.

Akademisyenlere sorulan sorular ortak olduğu için hep-sini aşağıda göreceğiniz gibi ilk sayfada topladık ve numara verdik. Çalışması için Osman Çutsay'a çok teşekkür ederiz.

1- Türkiye'de sıklaşarak yinelenen ekonomik krizlerin temel nedenleri nelerdir? Türkiye'de yapılan tartışmalarda, kriz ve depresyon süreci genellikle siyasal iktidarların yetersizliğine ve yolsuzluklara bağlanmaktadır. Bu açıklamalar krizleri anlamamız için yeterli midir? Sızce yapısal sorunlar nelerdir?

2- Şu an uygulanan makro ekonomi politikasını ve sürdürülebilirliğini değerlendirebilir misiniz? IMF programı çerçevesinde borcu ve sürekli katlanan faizlerini ödemek için uygulanan, makro ekonomik manipülasyonların sürdürülebilirliği hangi şartlara bağlıdır? Faiz ödeme-si/toplanan vergi oranının yüzde 100'lere hatta üstüne çıktığı bir ortamda standart makro ekonomik manipülasyonlar aracılığı ile (para politikası destekli "primary surplus" yaratma çabası) uzun dönemli bir makro ekonomik istikrar sağlanabilir mi?

3- Empoze edilen yapısal reformları, özelden tarımda liberalizasyon, yeni özelleştirme ve bankacılık reformlarını nasıl değerlendiriyorsunuz? Bu reformlar gerekli ve yeterli midir?

4- Yapısal sorunların yanında, tanımı pek çok çevre için son derece muğlak gözükten, küreselleşme sürecinin, Türkiye'nin yaşadığı krizlerle ilişkisi var mıdır? Olumlu ve olumsuz boyutlarını, sizin vereceğiniz küreselleşme tanımı çerçevesinde açıklayabilir misiniz? Kısa dönemli sermaye serbestisinin Arjantin ve Türkiye tipi yüksek risk primli ekonomilerde krizlerin derinleşmesine yol açtığı tezini nasıl karşılıyorsunuz? Kısa dönemli sermaye serbestisi, küreselleşme argümanının olmazsa olmaz parçası mıdır?

5- Uluslararası saygın akademik dergilerde yayın yapan bir ekonomist olarak, yukarıdaki soruların ötesinde, özellikle araştırmalarınız ışığında, sizin çözüm önerileriniz nelerdir? Türkiye'nin uzun dönemli sağlıklı büyüme sürecine girmesi ve yeni krizlerin önlenmesi için neler yapılabilir, neler yapılmalıdır?

1-) Türkiye'de siyasal iktidarların yetersizliği ve yolsuzluklar, krizlerin görünür nedenleri olsa da, krizlerin temel nedenleri, devletin ekonomi içindeki devam eden büyük rolü, devlet yoluyla elde edilen iş olanaklarının siyasi amaçlar için kullanılması ve ekonomide yetersiz iş kaynağı yaratılmasıdır. Bu nedenlerin yanında ekonomide verimliliğin düşük olması önemli rol oynamaktadır. Ekonomide verimli iş olanaklarını kullanarak üretim sağlamak yerine, bir rant kısır döngüsü de vardır. Bu rant kısır döngüsü, gerek devlet faizlerinden elde edilen, gerek emlak türü yatırımlardan elde edilen ranta bağlıdır. Bu rant ekonomisi, bankacılık ve finans sektörlerini de tıkamakta, verimli ve üretken faaliyetlerin desteklenmesini neredeyse olanaksız hale getirmektedir.

Kıscacası, kısa vadede devlet borcuna ödenen faizlerin düşürülmesi ve bankacılık sektörünün sağlığa kavuşturulması, ekonominin uzun vadede darboğazlardan kurtulmasına yardımcı olacaktır. Ancak ekonomide çok daha geniş iş kaynakları yaratılmadıkça, verimliliği artıracak tedbirler alınmadıkça ve verimliliği çok düşük olan sektörlerin (tarım gibi) GSMH'daki payı azaltılmadıkça, krizler eninde sonunda ekonominin reel sebeplerden dolayı darboğaza girmesinden patlak verecektir. Bu sebeplerin yanına, dünya ekonomisinde gittikçe artan rekabet ortamını eklemek gerekir.

Türkiye hangi kaynaklarına güvenerek dünya piyasalarında rekabet etmeyi ve varlık göstermeyi düşünmektedir? Bu soruların cevabı bulunmadıkça, ekonomide sağlıklı adımlar atmak mümkün olmayacaktır.

2-) Bu konuda cevap vermem biraz zor, çünkü IMF ile yapılan anlaşmanın ayrıntılarını bilmiyorum. Ancak Türkiye'nin orta dönemdeki iktisadi deneyine baktığımız zaman, IMF ile yapılan ve şartlarına uyulmayan birçok anlaşmaya şahit olabiliriz. Ayrıca Türkiye şöyle bir izlenim de yaratmaktadır: Türkiyeli idareciler ve politikacılar problemlerin çözümü için IMF'ye veya başka kuruluşlara koşan ve onlardan yardım bekleyen kişiler görünümündedirler.

IMF ve diğer yabancı kuruluşlar Türkiye'nin sorunlu bir ülke olmaktan çıkması için birtakım öneriler ve çözümler ileri sürmektedirler. Ancak taşıma suyla değirmen dönmez. Türkiye eninde sonunda kendi çözümlerini üretmek ve bunları uygulamak zorundadır. Bu siyasi iradeyi kendi içinde bulmak zorundadır. Bu konu, kamuoyuna bir şekilde işlenmelidir, yoksa Türk

Sumru
Altuğ*

Rant ekonomisi, bankacılık ve finans sektörlerini de tıkamakta, verimli ve üretken faaliyetlerin desteklenmesini neredeyse olanaksız hale getirmektedir.

* Prof. Dr.,
York Üni.
Ayrıca 'The
Economic
Journal'ın
editörü

toplumunun geleceği bir sorun haline gelebilir. Atatürk zamanında Türk toplumu bir şekilde kendi gücüne dayanma ve kendi sorunlarına çözüm üretme iradesine kavuştu. Ancak orta vadeli tarihimize baktığımız zaman, sanki toplumda bu irade bir şekilde yitilmiş, bir krizden diğerine yalpalayan, dışardan yardım ve akıl bekleyen bir toplum göze çarpmaktadır.

Bu sözlerim, Atatürk zamanındaki iktisadi uygulamalara aynen geri dönülmesi anlamını taşımamaktadır. Ancak kendine güvenen, geleceğini kendi gücüyle sağlayan, olgunlaşma yönünde ilerleyen bir ruhun yeniden yaratılmasının, Türkiye'nin, yaşadığı sorunları aşması için sanki gerekli ve hatta çok önemli bir unsur olduğunu düşünmekteyim.

3-) Yukarıda belirttiğim gibi, tarımda verimliliğin artırılması, devletin ekonomi içindeki rolünün küçültülmesi ve finans sektörünün güven kaza-nıp derinleştirilmesi, Türkiye'nin geleceği açı-sından çok önemlidir. Özelleştirme konusunda ancak bazı uyarılarda bulunmak da gerekir. Yani, özelleştirme sırasında değerli sermaye mallarının ve iş kaynaklarının yok pahasına özel sektör tarafından elde edilmemesi ve varlıkların çarçur edilmemesi gerekir. Bu da yolsuzlukların önlenmesi ve devlet yapısının partilerin ve kişilerin "patronage" kaynağı olmaktan çıkarılmasını sağlayacak yasaların çıkarılmasına bağlıdır.

4-) Küreselleşmeyi dünya piyasalarının bütünleşmesi olarak algılıyorum. Küreselleşme aynı zamanda üretimin niteliğini de değiştirmektedir. Bir malın, bir ülkede, o ülkenin sabit varlıkları (capital) ve işgücü tarafından üretilmesi yerine, çok değişik ülkelerde parça parça işlenerek ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Yani bir malın üretilmesinde daha önceden izlenen denetim çok daha zorlaşmaktadır. Sermaye, maliyetlerin en düşük olduğu veya değerinin en yüksek olduğu yerlere yönelmektedir. Böyle bir olayı kısa vadeli sermaye akışlarında (yani portföy sermayesi adını verdiğimiz sermaye akışlarında) tabii ki çok daha belirgin bir şekilde görmekteyiz. Bu tip gelişmeler, devlet iradesini bir anlamda zayıflatmakta ve tahmin edilmesi güç sonuçlara yol açmaktadır. İktisat alanında küreselleşmenin ve serbest sermaye akışlarının dünya ekonomisinde yol açtığı sonuçların tam olarak anlaşıldığı söylenemez. Arjantin ve Türkiye gibi yüksek primli ülkelerde, kısa vadeli sermaye akışlarının krizlerin derinleşmesinde sebep ya da sonuç oldukları sorusuna cevap bulmak güçtür. Kısa vadeli sermaye akışlarını, krizleri derinleştirdiği gerekçesiyle sınırlamaya yönelen tedbirler, bu tür akışların iyiden iyiye azalmalarına yol açacaktır. Kısacası, benim

önereceğim, sebep ya da sonucun ne olduğunun tam olarak anlaşılmadığı bir ortamda kısa vadeli sermaye akışlarına hukuki ve siyasi sınırlamalar getirmenin doğru olmaya-cağıdır. Ancak, sermaye akışlarının bu denli kuvvetli ve hızlı oldukları bir ortamda ülkelerin izleyecekleri diğer iktisadi politikaların, siyasi ve hukuki güven ortamlarının çok daha önem kazandığını da vurgulamak gerekir. Kısa vadeli sermaye akışlarının yol açtığı sonuçları anlamak ve gerekirse onları belli şekillerde sınırlamak gündemde olabilir. Ancak böyle politikaların herhangi bir uygulamaya konmasından önce mutlaka kapsamlı ve iktisatçılarla uluslararası hukuk uzmanlarının da katıldığı çalışmaların ve tartışmaların gerçekleşmesi zorunludur.

5-) Türkiye'de uzun yıllar 5 yıllık planlar gibi merkezi büyüme politikaları yürütülmeye çalışıldı. Daha sonra, anladığım kadarıyla, Özal döneminde ekonomide bir serbestleşmeye gidildi. Bu serbestleşmenin Türkiye ekonomisini dünyaya açma konusunda büyük katkıları olsa da, "industrial policy" adını verdiğimiz, serbest bir ekonominin dahi yönlendirilmesi konusu dikkatlerden kaçtı. Yani, Türkiye'de reel ekonominin geliştirilmesi sorunu vardır. Hangi alanlara yatırımlar yapılmalı? Tekstil ise, Türkiye örneğin Çin gibi maliyetleri çok ucuz olan ülkelerle rekabet edebilir mi? Tekstil değilse, hangi alanlara ağırlık verilmeli? Türkiye'nin iç ve dışta bulunan beyin gücünden, üniversitelerindeki olanak-lardan reel ekonominin geliştirilmesi için nasıl yararlanılmalı? Verimlilik ve verimliliğin büyü-mesi, "industrial policy" dediğimiz ekonomi politikalarının can damarıdır. Türkiye'de değişik sektörlerde verimlilik nedir? Türkiye, mensup olduğu orta gelirli ülkeler kümesindeki ülkelerle nasıl karşılaştırılabilir? Avrupa Birliği'ne girmek için hazırlık yapan Doğu Avrupa ülkeleriyle Türkiye'de verimlilik, insan kaynakları gibi temel indikatörler nasıl kıyaslanabilir? Bu konu-larda, bana kalırsa, kamuoyunda bir "informed debate" açılmalı.

Yani, çeşitli alanlardaki uzman kişilerin görüş bildirdiği, ekonominin gidış hattını yakından, günden güne izleyen iş adamlarının, yatırımcıların, finans kesimindeki kişi ve kuruluşların katıldığı, gerek kamuoyunu bilgilendirmek, gerekse de Türkiye'nin orta vadede geleceğini belirlemek açısından büyük çaplı bir bilgi alışverişi ve tartışma başlatılmalıdır. Böyle bir tartışma, Türkiye'de iktisadi politika tartışmasını derinleştirecek, kısa vadeli "faiz aşağı indi, döviz sabitleşmeye başladı" gibi ekonominin çok ufak bir kısmını belirleyen konulardan uzaklaştırıp temel sorunlarına çözüm getirmeye yardım edecektir.

İktisat alanında küreselleşmenin ve serbest sermaye akışlarının dünya ekonomisinde yol açtığı sonuçların tam olarak anlaşıldığı söylenemez.

şoklar ve yeniden yapılanma

1-) Zaman, amaçlarımıza ve hedeflerimize ulaşmada sahip olduğumuz araçların en değerlisi. Öte yandan zamanlama, zamanı optimal kullanmayı zorunlu kılan, optimalite im eden bir strateji. Türkiye'nin ekonomik ve siyasi performansını ölçerken kullanılabilecek en önemli kıstaslardan birisi, planlanan hedeflere ulaşılmasında zamanın ve buna bağlı olarak zamanlama stratejilerinin nasıl kullanıldığıdır. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'nin ciddi bir zafiyet içerisinde olduğu görülüyor.

Genellikle, planlanan hedeflere ulaşılmasında bir hazırlık ve oluşum gerekmede, bu ise belli bir altyapının varlığını zorunlu kılmaktadır. Çağdaş bir altyapı birbirleriyle bağlantılı, birbirleriyle doğrudan ilişkili değişik katmanlardan oluşmaktadır ki bu da yukarıda bahsettiğim zaman ve zamanlama olgularının optimal bir şekilde kullanılmasıyla oluşturulabilir. Bu yapılanmadaki bağlantıların çok fazla oynaklık (volatilite)-sapma göstermesi tehlikesine, yapılanmanın oluşturulması aşamasında çok dikkat edilmesi gerekir. Bu tehlikeyi en aza indirmek, amaca ulaşmak için hayati bir önem taşımaktadır.

Türkiye'nin ekonomik ve siyasi tarihine bakıldığında; belli bir hedefe, belli bir amaca doğru yola çıkıldığında sistemde çok fazla oynaklık ve konulan hedeften/amaçtan sapma, daha sonra da deneme-yanılma diyebileceğimiz el yordamı yöntemlerle aynı hedefe doğru tekrar yola koyulmaya çalışma göze çarpıyor. Sistemin yapısındaki bu oynaklık ve sapmalar kalıcı bir nitelik göstererek etkinliği azaltıyor ve arzulanan hedeflere ulaşmayı zorlaştırıyor.

Sistemdeki bu kalıcı oynaklık ve sapmaya yol açan unsurlardan bir tanesi sürekli olarak başkalarını suçlamak. Bir başka unsur ise sorumluluk üstlenmemek ve bir amaca ulaşmada nasıl bir yol izleneceği konusunu fazla sorgulamamak, kapsamlı bir hazırlık yapmamak. Bu iki konuda belli bir değişim sağlanabilirse, amaçlanan hedeflere ulaşmada daha etkin olacak yeni bir tavır, yeni bir anlayış biçimi ortaya çıkabilir. Türkiye'nin ekonomik ve siyasi tarihinde; kendi kendini sorgulama, özelleştirme yapma, kendi yanlışlarını hızla düzeltme, değişikliklere hızlı bir şekilde adapte

olabilme gibi unsurlar sistemin içsel bir parçası olmaktan daha çok, pek de yerine oturmamış bir aksesuar olarak görülüyor.

2-) Türkiye'nin siyasi ve ekonomik yapısında kalıcı/yapışkan bir istikrarsızlık var. Bu istikrarsızlık, iktisat politikalarının ve programlarının etkin olmayan bir şekilde, yetersiz bir şekilde uygulanmasına neden oluyor. Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri bu istikrarsız yapının doğal bir sonucu ve kendi başlarına, izole edilmiş bir şekilde ele alınmaları gerekiyor. Şu andaki istikrarsız yapı veri alındığında, uygulanan programın orta vadede sürdürülüp sürdürülemeyeceği konusunda bir akıl yürütmek pek o kadar kolay değil. Siyasi sistemin orta vadede gereksiz bir siyasi karmaşa çıkarmayacağı varsayımı altında; uygulanmakta olan program finansal altyapının iyileştirilmesini, mali ve parasal disiplinin sağlanmasını hedeflemekte. Temel hedefler bunlar. Bu hedefler, enflasyonun kontrol altına alınması ve faiz oranlarının düşmesi konusunda genel geçerliliği olan, genel olarak kabul görmüş politikalar. Bunlar gerçekleşirse, sağlıklı bir kamu gelir-gider akımıyla birlikte uzun vadeli özel sektör yatırımlarının artması sonucunda büyüme sağlanabilir. Ancak, bu politikalar uygulanabilir, kabul edilebilir politikalar olsa da, düzgün bir şekilde hayata geçirilmesi için siyasi sistemin bunu anlaması, arka çıkması, sahip çıkması ve gereksiz siyasi dalgalanmalar yaratmaması gerekiyor. Aksi taktirde bu politikaların uygulanması daha maliyetli olacak ve gerekenden daha uzun süre alacaktır.

3-) Burada sadece bankacılık sektörüne değinmek istiyorum. Çağdaş bankacılıkta risk yönetimi bankacılık işlemlerinin ayrılmaz bir parçası. Gelecekte bankalarda teknoloji, bankanın değişik yer ve zamanlardaki işlemlerinden bilgileri toplayıp ön-orta-arka ofisleri eşanlı olarak daha da güçlendirecek bir şekilde veri-mimarisi oluşturulmuş, pek çok veri işleme sistemlerinin bütüncülleştirdiği, yeknesak bir şekilde çalıştığı ve veri ürettiği bir ağ şeklinde yapılanacaktır. Bu yapı; varlık-yükümlülük yönetimi, kredi riski, likidite riski, operasyonel risk, piyasa riski gibi unsurları

Ramazan Gençay*

Sistemin yapısındaki bu oynaklık ve sapmalar kalıcı bir nitelik göstererek etkinliği azaltıyor ve arzulanan hedeflere ulaşmayı zorlaştırıyor.

* Prof. Dr. Windsor ve Bilkent Üni.

içeren ve bütün işletme bazında risk yönetimini hedefleyen bir çerçeveye içerisinde çalışacak, risk yönetiminin çizdiği çerçevenin dışına çıkamayacaktır. Bu aynı zamanda, bütün işletme bazında risk sermayesinin ve karlılığın yönetilebilmesine de olanak sağlayacaktır.

Şu anda Türk bankacılık sistemindeki standartlar ve çalışma koşulları, çağdaş standartların yanından bile geçmiyor ve risk yönetimi diye bir şey yok. Hatta, bütün işletme bazında risk yönetiminin uygulanmasına karşı yıllardır süren bir tepki ve direnme dahi var. Kısacası, Türk bankacılık sektörü dünya çapında bankacılıkla kıyas edilemeyecek bir durumda. Uygulanmaya çalışılan bankacılık reformu, bankacılık sistemini dünya standartlarında bir sistemle uyum göstermeye, daha doğrusu bankacılık sistemini dünya çapında bir sisteme yakınsaklaştırmaya yönelik bazı düzenlemeler içeriyor.

4-) Bugünün piyasalarında dünyanın bir yerinde alınan kararlar ya da yapılan işlemlerin dünyanın diğer bölgelerini anında etkileyebilecek sonuçları olabiliyor. Bilginin yayılma, dağılıma hızı çok yüksek. Bu gerçek, başka yerlerde olan şeylerin Türkiye'yi olumsuz yönde etkilediği şeklinde algılanmamalıdır. Muhtemelen Türkiye'deki olayların, kararların, haberlerin de dünyanın başka yerlerine yönelik etkileri, sonuçları var. Yani, olumlu ya da olumsuz bütün gelişmeler bütün taraflara karşılıklı bir akım, karşılıklı bir yayılma içerisinde ve bu çok hızlı gerçekleşiyor.

Burada dikkat edilmesi gereken şey şu: Türkiye'nin kaynaklarını, altyapısını, ilişkilerini ve ekonomik-siyasi yapısını o şekilde bir dağılıma, yapılanmaya tabi tutması gerekiyor ki, Türk toplumu kurum ve kuruluşlarıyla olumsuz dışsal şoklara karşı güçlü, kolayca dağılmayan, sağlam, öte yandan olumlu dış şokları hızlı bir şekilde içselleştirebilen bir nitelik kazansın.

5-) Ulusların yaşamlarında kötümserliğin yeri olmamalı. Türkiye, eğer zamanını optimum bir şekilde kullanabilirse çok parlak bir geleceğe sahip olabilecek genç bir ulus. Gelecek 10 yılda kişi başına geliri 15 bin dolar çıkarmak hayal değil. Türkiye kişi başına gelirini 15 bin doların da üzerine çıkarabilecek muazzam bir potansiyele sahip ama şimdilik bu mütevazı

hedefle yetinebilir. Bu mütevazı hedefin önündeki engeller nelerdir? Kamu kesimin her anlamda işlevini yerine getirmedeki aksaklıklar, finansal sistemin sağlıklı işlememesi ve dış ilişkilerdeki bozulmalar en önemli engeller olarak karşımıza çıkıyor. 70 milyona yakın kişiyi yerel-bölgesel yönetim modelini uygulamadan, Ankara'dan yönetmek oldukça zor. Daha gelişmiş, refah toplumu olma yolundaki bir Türkiye için şu anda merkezde bulunan yönetsel ve yürütmeye yönelik bazı yetkilerin bölgelere aktarılmasından çekinilmemelidir. Finansal sistemin istikrara kavuşması bir zorunluluk.

Bu yönde gayretler var ve belli bir aşama kaydedildiği anlaşılıyor ancak bu konuda daha da hız kazanmak gerekiyor. Türkiye'de sanayi sektörü bir çok olumsuzluğun ortasında başarılı bir konuma sahip. Bu sektörde modernleşmeye yönelik içsel güç, son 20 yılda kendini ispat etti ve pek çok başarıya ulaştı. Bu sektör, iyi çalışan bir finansal sektörle birlikte bütçesini dengede tutabilen ve kaynakları ziyan eden değil, altyapının geliştirilmesinde kullanan bir hükümete ihtiyaç duyuyor.

Bu anlamda, iyi tasarlanmış ve temel işlevlerini layıkıyla yerine getirebilen bir kamu sektörü genelde Türkiye ekonomisinin, özelden sanayi sektörünün sağlamlığını artıracak, olumsuz dış şoklara karşı sistemi güvence altına alacak, onu koruyacaktır ve riskleri azaltacaktır.

Dış ilişkiler, cumhuriyetin kuruluşundan bu yana anlamlı bir ilerlemenin sağlanmadığı bir alan. Buradaki genel eğilim sürekli olarak başka ulusları suçlama, kötöleme şeklinde ortaya çıkıyor. Sorumluluk üstlenerek, cesaretle, Türkiye'yi çevreleyen problemleri görüşmeler yoluyla çözümlenmesi zamanı gelmiştir. Kanaatime göre, Türkiye Yunanistan ile olan sorunlarını daha cumhuriyetin ilk yıllarında çözmeliydi. Zamanında Yunanistan'la olan sorunlar halledilseydi, Kıbrıs sorunu doğmazdı bile. Bu iki problem olmasaydı, yurtiçinde Türkiye'yi yavaşlatan, kaynaklarının heba olmasına yol açan pek çok problem, pek çok olay ortaya çıkmayabilirdi. Türkiye'yi çevreleyen dış anlaşmazlıkların başarılı bir şekilde görüşmeler yoluyla çözümlenmesi durumunda, Türkiye ekonomisinde halen var olan oynaklık ve kırılganlık aratarak sürmeye devam edecektir.

Türkiye, eğer zamanını optimum bir şekilde kullanabilirse çok parlak bir geleceğe sahip olabilecek genç bir ulus.

yapısal reform gerekiyor

1-) Türkiye'nin sık sık maruz kaldığı iktisadi krizlerin temel nedenleri siyasi iktidarların zayıf ve yolsuzlukların yaygın olmasının nedenleriyle çakışıyor. Ülkenin temel yapısal sorunu gelir dağılımının bozukluğu ve bunun yanında iktisadi/toplumsal gruplaşmanın artmış olması. Böyle olunca, bu grupları temsil eden siyasi partilerin seçimlerden kuvvetli çıkması, genel bir uzlaşma olması ve çoğunluğun üzerinde anlaşıldığı politikalar üretilip uygulanması zorlaşıyor. Her şeyden önce anlamamız gereken bir şey var: Uygulanan her iktisadi politika, sonuç olarak istenilse de istenilmesede, açık ya da kapalı, dolaylı ya da dolaysız bir şekilde bir takım gruplardan başkalarına kaynak ya da gelir aktarımına yol açar. Kimden kime ve nasıl gelir aktarılacağı siyasi bir soru. Ama gelir aktarımının doğal olarak ekonominin ne kadar tekleyerek çalışacağına, ne kadar hızlı büyüyeceğine etkisi var. Ayrıca aktarımın nasıl, hangi araçlar kullanılarak yapıldığı da önemli. Bazı araçlar iktisadi açıdan daha etkili çünkü daha az kaynak israfına yol açıyorlar. Yalnız iktisadi açıdan daha etkili araçlar her zaman siyasi olarak kabul edilebilir olmuyorlar. Örnek vereyim. İktisadi olarak KİT'ler kaynak kaybına yol açan, bütçe açıklarını arttıran ve bundan dolayı da enflasyonu körükleyen kuruluşlar.

Peki neden özelleştirmeleri o kadar zor? Çünkü bazı gruplara (örneğin istihdam ettikleri işçilere) bazı diğer gruplardan (gelirleri vergilenebilen gruplar, "enflasyon vergisi ödeyen gruplar") gelir aktarımını sağlıyorlar. Biliyoruz ki, özelleştirmeden işini kaybedecek olanlara gelir aktarımını başka şekilde yapsak iktisadi olarak kazançlıyız. Ancak bu insanlara siyasi olarak inandırıcı bir şekilde gelir kayıplarını önleme sözü vermemiz zor. Bu örnek, yapmak istediğim temel argümanı yeterince aydınlatıyor umarım. Kısaca, Türkiye'deki krizlerin nedeni, (1) ekonominin geçmişten devraldığı iktisadi düzenin yanında getirdiği gelir dağılımı biçiminin yeni ekonomik koşullardan dolayı sürdürülemez hale gelmiş olması, (2) reform için (yani yeni bir gelir dağılımı düzeni oluşturulabilmesi için) toplumsal gruplar arasında siyasi bir anlaşmanın daha henüz

tamamlanmamış olmasıdır.

2-) Şu an uygulanan makroekonomi politikasının sürdürülebilirliği toplumsal gruplar arasında reformun faturasının kime ne kadar çıkartılacağı konusunda siyasi anlaşma olup olmamasına bağlı. Ancak tam resesyonun ortasında "primary surplus" yaratma çabası yanlış. İdeal olan bu dönemde gerçekten "standart" makro politika olan kısa dönemli fiskal genişleme. Tabii bu da Türkiye'nin kronik sorunu olan enflasyonu körükleyecek. Gene de şu resesyon döneminde bu genişlemeyi yapıp, ekonomi tekrar büyümeye başladığında (ki çoğu gözlemciye göre bunun için o kadar fazla beklemek **gerekmiyor**) uzun dönemli makro istikrar için **gerekli olan** reformlara (evet, para politikası destekli sorumlu mali politika) başlamak daha iyi olurdu.

3-) Yapısal reform gerekli. Özelleştirme ve tarımda liberalizasyon bütçe açıklarını düşürüp enflasyonu geriletmek için atılabilecek önemli adımlar. Ama bu reformların gelir dağılımı üzerindeki negatif etkilerini önlemek için neler yapılacak onu düşünmek gerekli. Eğer gelir dağılımı konusu göz ardı edilecekse hem siyasi olarak bu reformların uygulanabilirliği ve sürdürülebilirliği şüpheli hem de iktisadi olarak yararlılığı. Bankacılık reformları soyut olarak yararlı ama yerine konulacak sistemin bu siyasi ve iktisadi çerçeve içinde nasıl çalışacağı merak konusu.

4-) Türkiye'nin yaşadığı krizlerin temel sorumlusu Türkiye. Başımıza gelenler için başkalarını suçlayıp kendimizi sürekli mağdur, zavallı görmek rahatlatıcı olabilir ama bir yere de götürmüyor. Doğrudur, eğer dünya 15'inci yüzyıldaki durumunda kalsaydı belki gidip Viyana'yı fethedebilirdik şimdi. Ama dünya değişti. Küreselleşme biz istesek de istemesek de bir gerçek. Küreselleşmeye katıldığımız ölçüde bunun ülkedeki insanlar üzerinde hem olumlu hem olumsuz etkileri olacak. İktisadi açıdan söyleyelim: Bazı grupların geliri artacak, bazılarının ise düşecek. Eğer bu gruplar siyasi uzlaşmaya girip, kazananların kazançlarının bir

Cem
Karayalçın*

Bankacılık reformları soyut olarak yararlı ama yerine konulacak sistemin bu siyasi ve iktisadi çerçeve içinde nasıl çalışacağı merak konusu.

* Dr.
Florida Üni.
Ayrıca
Business and
Economics
Letters'in
editörlerinden.

kısmını zarar görenlere aktarabilirlerse küreselleşmeye katılmak çok yararlı olacak.

5-) Bu sorunun cevabını şöyle bir örnekle vereyim. Bir bina düşünün, içinde apartman daireleri olan. Apartmanlarda önce hali vakti yerinde bir anne-baba ve aileleriyle bu annenin çocukları oturuyorlar. Bina yeniyken pek masrafı yok. Zamanla dış boyaları akıyor, merdivenler aşınıyor, çatıda küçük delikler açılıyor, akmaya başlıyor, bakım gerekiyor. Değişik apartmanlarda oturan çocukların bazıları daha az gelirleri olduğu için parası olan anne baba onların payına düşen bina bakım masraflarını da üstleniyor. Bakım yapıyor. Ama vakit geliyor, anne baba yaşıyor ve günün birinde çocuklar kaybediyorlar onları. Çatı yeniden akmaya başladığında alt katlarda oturan az gelirliler üst katlardaki kardeşlerinin bakım masrafı için istedikleri parayı çok bulup vermeyi reddediyorlar.

Üst kattaki kardeşler de masraflar paylaşılmadan bakım yaptırmayı reddettiklerinden çatı yağmur yağdııkça akıyor. Getirilen ustaların her biri değişik bir tamir yolu önerse de, bunların da hepsi para gerektirdiğinden ve bir türlü bu faturanın nasıl bölüşürüleceği üzerine anlaşma sağlanmadığından çatı tamir edilemiyor. Bu arada kardeşler nasıl mağdur olduklarını işten gelirken otobüste karşılaştıkları tanıdık tanımadık herkese ağlayarak anlatıp onları da ağlatıyorlar. Sonbahar mevsimi yağmur getirdiği için özellikle suçlu bulunuyor. İki yıl önceki tamir için borç alınan banka borç geri ödenilmeden yeni borç vermediği için bankacıya sürekli

beddua ediliyor. Yabancı ülkelerde yaşayan çatı tamircilerine fikir soruluyor, bunlardan bazıları yeni icat çatı malzemeleriyle daha ucuza tamir imkanı olduğunu iddia etseler de hem ne kadar güvenilir oldukları şüpheli hem de kimin ne kadar para vereceği tartışmalı olduğundan bundan da bir sonuç çıkmıyor. Sonunda çatı çökmeye başlayıp krize girildiğinde acele çözüm bulunuyor, masrafın çoğunu zengin kardeşler üstlenip çatıyı İtalya'dan getirttikleri usta ve yerli işçilerle tamir ettiriyorlar.

Kıssadan hisse: Reform gerekli. Hali hazırdaki iktisadi sistem (vergiler ve sübvansiyonlar, dış ticaret, iktisadi devlet kuruluşları ve de iktisadi olmayan devlet kuruluşları, bankalar yasası ve diğer yasalar) pastayı ve pastaneciye ödenen parayı belli bir şekilde dağıtmak için kurulmuş bir sistem. Öyle bir duruma gelmiş ki bu dağılımın sürdürülmesi zor. Dağılımı daha az pasta ziyan ederek, pastanın zaman içinde daha hızlı büyümesini sağlayarak yapmak mümkün. Ama bunu yapmak için kısa vadede bir fatura ödemek gerekiyor. Özelleştirelim ama işini kaybedecek olanlara inandırıcı bir şekilde açlık tehlikesi olmadığını vaat edebilelim. Yoksa siyasi çözüm ve dolayısıyla iktisadi çözüm yok. Siyasi çözümü bulduğumuzda da insanlarımızın eğitimine Namibya'dan, Gana'dan, Zimbabve'den ve de Kongo'dan daha fazla önem verelim. GSMH'nin yüzdesi olarak devletin eğitime harcadığı para: Türkiye yüzde 2.2, Namibya yüzde 9.1, Gana yüzde 4.2, Zimbabve yüzde 7.1, Kongo yüzde 6.1'dir. Yoksa krizlerin sonu da yok.

Hali hazırdaki iktisadi sistem pastayı ve pastaneciye ödenen parayı belli bir şekilde dağıtmak için kurulmuş bir sistem.

sorun ve çözüm yapısaldır

1-) Ortaya çıkış şekilleri ne olursa olsun, Türkiye'de sıklaşarak yinelenen ekonomik krizlerin temelinde uzun yıllardır biriken ve bir türlü önü alınmamış olan bütçe açıkları var. Şu anda devlet bütçesi faiz dışı fazla verse de, ortada büyük bir iç ve dış borç birikimi var. Devletin bütçesinden bu borç için ödediği faiz miktarı, milli gelirin yüzde 22'sine yakın ve toplanan vergi gelirlerinden daha fazla. (Rakamlar 2001 yılı tahminleri olup, Kasım 2001 tarihli TCMB Para Politikası Raporu'ndan alınmıştır.) Böyle olunca, ekonomik kriz, kendini devletin borçlarını çevirememesi ve mali piyasalarla cebelleşmesi olarak göstermekte. Ancak unutmamalıyız ki, bu borçlar öyle bir anda ortaya çıkmadı ve krizleri anlamak için, "Bu borçlar nereden çıktı?" sorusunun cevabını aramamız lazım.

Günün birinde, hükümetin biri, yaptığı harcamaları topladığı vergiler ve diğer vergi dışı gelirleriyle karşılamadı ve aradaki farkı borç alarak kapattı. Borç almak, tabii kendi başına kötü bir şey değil. Toplum olarak iyi projelerimiz varsa, bu projelerin finansmanı için borç alınması çok normal ve bu, büyümenin önemli araçlarından birisi. Sorun borç almakta değil, alınan borcun fazla düşünmeden kullanılmasında. Bu noktada da, ister istemez, siyasal iktidarların yetersizliği ve yolsuzluklar gündeme geliyor. Zira, bütçe açığı dediğimiz rakamın arkasında vergi kaçırıcılara göz yumulması, kifayetsiz projelere teşvikler verilmesi, olmayacak seçim vaatleri, devlet ihalelerinin siyasal çıkarlar için kullanılması ve devlet yönetimine ehliyetsiz kadroların sırf siyasal nedenlerle atanması gibi, yönetim beceriksizliklerini içeren uzun bir liste var. Bu nedenle, siyasal iktidarların yetersizliği ve yolsuzluklar, bu kadar borcun nasıl biriktiğini, dolayısıyla da krizi anlamak için önemli.

Tabii, vergi kaçırmak, teşvik alıp iş yapmak ve rüşvet gibi sorunlar, insanın aklına ister istemez "Vergi kaçırıcılar, teşvik alıp iş yapmayanlar ve rüşvet verenler bu sorunun parçası değil mi?" sorusunu getiriyor. Ne yazık ki, devlet, insanların kanunlara uyacağı ve dürüst davranacağı temennisiyle hareket edemez. Kanunlara uymayanların cezalandırılması, uyulup uyulmadığının denetlenmesi gerekir. Bu nedenle de, krizleri anlamak açısından iki alandaki yapısal sorunlar ve bu

sorunların çözümü büyük önem taşıyor: Vergi toplanması ve yargı. Hem vergi toplama ve denetleme işinin, hem de yargının siyasi yapıdan bağımsız ve mutlaka daha etkin olması gerekli. Kimden ne kadar vergi alınacağı ve neyin suç teşkil edip etmediği, tabii ki kanunlarla belirlenir ve dolayısıyla da siyasi otoritenin, yani Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin işidir. Öte yandan, bu kanunların uygulanmasının siyasi otoriteden bağımsız, çabuk ve etkin olarak yapılması lazım. Meclis bu değişimi gerçekleştirecek yaratıcılığı gösterebilmeli.

3-) "Bu borç nereden çıktı?" sorusu üzerine kafa yormaya başlayınca, siyasal iktidarların yetersizliği, yolsuzluklar ve kanunların uygulanamaması dışında, kamu harcamalarının haline de bakmak lazım. Mesela, Türkiye nüfusunun yüzde 30'u 15 yaşın altında ve sadece yüzde 6'sı 65 yaşın üzerinde. (Rakamlar 2000 yılı için olup, TÜSİAD'ın 1998 yılında yayınlanan Türkiye'nin Fırsat Penceresi adlı rapordan alınmıştır). Yani, Türkiye nüfusunun büyük çoğunluğu çalışma çağındadır. Yine de, sosyal güvenlik sistemi kendini çevirememekte ve bütçeden sosyal güvenlik kurumlarına para aktarılmakta. Sosyal güvenlik sistemini ne yapıp edip düzeltmemiz lazım. Türkiye'de çalışanların yüzde 39'u tarımda çalışırken, tarımın milli gelir içindeki payı sadece yüzde 14. (Rakamlar 1999 yılı için olup, 2000 yılında T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı tarafından yayınlanan Hazine İstatistikleri 1980-1999 adlı yayından alınmıştır). Tarımdaki verimliliği arttırmamız ve tarım desteklerini azaltmamız lazım. Bunlara benzer sorunları alt alta koyunca, Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın içerdiği yapısal reformlara, empoze edilen değişimler olarak değil, zaten halletmemiz gereken sorunlar olarak bakmak daha doğru. Tabii, bunlar kolay değişimler değil. Siyasi faturası ağır olan değişimler. Bu nedenle, siyasal otorite, değişimleri Uluslararası Para Fonu'nun önerilerinden farklı bir şekilde uygulamak isteyebilir. Ancak bunun yolu, ne bu reformların asıl amaçlarını bir tarafa bırakıp, önerilerin ortaya çıkış biçimiyle uğraşmak, ne de "Biz bu işi beceremiyoruz" diyerek karamsarlığa kapılmaktan geçiyor. Sorunların tartışılması ve, tekrarlıyorum, siyasal otoritenin yaratıcı olması

Nezih
Güner*

Ekonomik kriz, kendini devletin borçlarını çevirememesi ve mali piyasalarla cebelleşmesi olarak göstermekte.

* Dr.
Quenn's Üni.

lazım.

Yaratıcılığın çok gerekli olduğu bir alan, büyüme. Birçok reform devletin daha az para harcamasını öneriyor. Ne var ki, devlet, büyümeyi etkileyen altyapı, eğitim, devlet personelinin kalitesinin ve verimliliğinin yükseltilmesi gibi alanlarda harcama yapmak zorunda. Devletin bugüne kadar yaptığı harcamaların fiyaskoyla sonuçlanmış olması, devletin yapması gereken harcamaların önüne engel olarak çıkmamalı. Bu harcamaların nasıl daha verimli bir şekilde yapılabileceğinin üzerinde durulmalı. Mesela, bugün gelinen noktada, devlet, bankaların sermayelerinin güçlendirilmesi için bankalara kaynak aktarmak zorunda.

Bu kaynak aktarımı, bankaların yeniden kredi verebilen kurumlar haline gelmesi, dolaşısıyla da uzun dönemli büyüme için gerekli. Bu nedenle de kaynak aktarımına karşı çıkmanın bence pek anlamı yok. Öte yandan, bu aktarımının istenilen hedeflere ulaşılmasına nasıl yardımcı olacağı ve ne gibi denetleme düzenlemeleriyle desteklendiğinin tartışılması çok daha önemli.

4-) Küreselleşmeden ne anladığımız, küreselleşmenin karşısına neyi koyduğumuza bağlı.

Küreselleşmenin karşısına, kapalı bir ekonomiyi koyup sonra da Türkiye'nin yaşadığı krizlerle küreselleşme arasında bir ilişki kurmaya kalkmak çok yanıltıcı. Zira, mal, hizmet ve sermaye piyasalarının uluslararası düzeyde giderek bütünleşmesi, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için büyük fırsatlar sunmakta. Bu nedenle içimize kapanmanın tek marifeti, bence sorunlarımızın artması olacaktır. Üstelik ticaret, dünyada geniş kitlelerin yoksulluktan kurtulabilmesinin en güçlü araçlarından birisi. Mesela, bugün Türkiye'nin en yoksul bölgeleri Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri. Bir an için Suriye, Irak ve İran'ın demokrasiyle yönetilen hareketli pazar ekonomileri olduğunu varsayalım. Sizce Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun durumu ne kadar farklı olurdu? Bence, çok farklı.

Tabii küreselleşme bazı zorlukları da beraberinde getiriyor. Bir yandan küreselleşmeye ayak uydurabilenlerle uyduramayanlar arasındaki farklılaşma toplumsal gerilimi artırırken, öte yandan hükümetlerin oyun alanı daralmakta. Böyle olunca, hükümetlerin yaratıcı olması büyük önem kazanmakta. Kısa dönemli sermaye hareketlerinin serbestisi de aslında iktisat yönetiminin oyun alanını daraltmakta ve yapılan hataların daha çabuk ayyuka çıkmasına yol açmakta. Bu nedenle de, ne zaman kriz olsa, kısa dönemli sermaye hareketlerinin serbestisi tartışılıyor.

Kısa dönemli sermaye çıkışlarının yavaş-

latılması (ve denetlenmesi), iktisat yönetimine kriz zamanlarında düşünüp taşınma ve önlem alma zamanı kazandırabilir. Malezya, 1997-1998 Uzakdoğu krizinden sonra, böyle bir yolu denedi ve başarılı da oldu. Öte yandan aynı krizi, Güney Kore ve Tayland Uluslararası Para Fonu'nun önerdiği ve sermaye çıkışlarının kısıtlanmasını içermeyen önlemlerle atlattılar.

Tabii bu olasılıkların enine boyuna tartışılmasında fayda var. Ne var ki, bu çeşit kısıtlamalar ciddi bir denetleyici kurulu gerektirmekte ve "Kısa dönemli sermaye gelsin, ama öyle hemen de gitmesin!" demek çok kolay değil. "Astarı yüzünden pahalıya mal oluyor, biz bu işi beceremiyoruz, kısa dönemli sermaye gelmesin" demek de, Türkiye ekonomisinin ve mali piyasaların bugün geldiği gelişmişlik seviyesiyle pek bağdaşmıyor.

5-) Türkiye'nin uzun dönemli büyüme sürecine girebilmesinin önündeki en büyük engeli eğitim ve sağlık hizmetlerine yapılan yatırımların yetersizliği olarak görüyorum. Türkiye uzun yıllardır, kamu açıklarını öyle veya böyle karşılama ve kamu borçlarını ne yapıp edip çevirme derdinde. Bu ortamı yarattığı en ciddi sorun, getirileri uzun dönemde ortaya çıkan ve kısa dönemde hükümetler açısından sadece masraf olarak görülen eğitim ve sağlık gibi alanlara yapılan yatırımların sürekli azaltılması ya da artmaması.

Ülkelerin uzun dönemli başarılarında ya da başarısızlıklarında, hangi etkenlerin önemli olduğu, iktisatçıların çok uzun bir süredir kafa yordukları ve hâlâ da kafa yormaya devam ettikleri bir konu. Bu konudaki araştırmalar, iki noktanın altını çizmekte: Birincisi, devletin özel girişimciliğin ve yaratıcılığın önünde engel oluşturmaması ve mümkünse bunları desteklemesi. Dünya pazarlarında rekabet edebilecek mal ve hizmet üretmek isteyen girişimciler (hangi ölçekte olurlarsa olsunlar), bunu kolayca (fakat yasalara uygun olarak) yapabilmeli. Bu biraz içi boş bir öneri gibi görünse de, bir şirketin kurulması, istediği elemanları işe alabilmesi, ithalat ya da ihracat yapabilmesi ya da bankalardan kredi alabilmesi için kaç resmi belgenin kaç çeşit devlet dairesi için doldurulması, hangi onaylar için kaç gün beklenmesi, kaç kez Ankara'ya gidilmesi gerektiğini alt alta koyarsanız, kolaylıktan ne kastettiğim daha iyi anlaşılabilir.

Mesela, devletin engel oluşturmamasının en önemli koşullarından birisi, daha önce de değindiğim gibi, yargı sisteminin hızlı ve etkin çalışması. Diğer önemli bir konu, devlet bürokrasisinin etkinliğinin artırılması. Tabii, bu tür değişimler, kısa dönemde kaynak gerektirmekte. Buna karşı, bugün gelinen noktada

**Devletin
bugüne kadar
yaptığı
harcamaların
fiyaskoyla
sonuçlanmış
olması,
devletin
yapması
gereken
harcamaların
önüne engel
olarak
çıkmamalı.**

devlet her türlü harcamayı kısma derdinde. Ne var ki, toplum olarak büyümeyi destekleyecek alanlarda harcama yapmaktan çekinmemeliyiz. Hükümetler bu yaratıcılığı göstermek zorunda. Zira Türkiye'nin uzun dönemde başına gelebilecek en büyük bela, büyüyemektir.

Büyüme için çok önemli ikinci etken eğitim ve insan kaynaklarına yapılan yatırım. Ben, özellikle eğitim üzerinde durmak istiyorum. Türkiye gibi kamu açıklarıyla karşı karşıya kalan ülkeler, bu açıkları ya dış borçlar ya da iç borçlar yoluyla kapatmak durumundalar. Aslında adı açık olarak konmasa da, iç ve dış borçlanmanın yanında üçüncü bir borçlanma yoluna daha gidilmekte. O da gelecek kuşaklardan borçlanmak. Bu, kamu harcamaları içinde eğitim ve sağlık gibi alanların payının azaltılmasıyla yapılıyor. Eğitime bugün için para harcamayıp, o parayı başka alanlarda kullanabiliyoruz. Ne var ki, bu on-yirmi yıl sonra işgücünü oluşturacak kuşaklara daha az yatırım yapmamızı zorunlu kılıyor. Bir anlamda, gelecek kuşaklardan borç almış oluyoruz. Ne yazık ki, bu borçlanmanın maliyeti çok yüksek. Zira eğitime yapılan yatırımların getirisi çok yüksek. Dolayısıyla eğitime yatırmadığımız her lirayı çok yüksek bir faizle borç alıyormuşuz gibi görmeliyiz.

Büyümenin ötesinde eğitim ve sağlık yatırımları Türkiye'deki gelir dağılımının düzeltilebilmesinin belki de tek yolu. Eğitim, dargelirli aileler için büyük bir mali yük oluşturduğu sürece, ancak varlıklı aileler çocuklarına iyi bir eğitim verebileceklerdir. Bu da, bugün var olan gelir dağılımı sorununun, aynen önümüzdeki yıllara taşınması demek.

Türkiye'nin eğitim ve sağlık harcamalarını, benzer gelir düzeyindeki ülkelerle karşılaştırdığımızda ortaya çıkan tablo, hiç iç açıcı değil. Dünya Bankası verilerine göre 2000 yılında Türkiye'de kişi başına düşen milli gelir, satın alma gücüne göre 7 bin dolar civarında. Buna göre Türkiye, dünyadaki 206 ülke içinde en zengin 86'ncı ülke. Kişi başına düşen milli gelir bakımından Meksika (76'ncı), Malezya (77'nci), Brezilya (83'üncü), Romanya (90'ıncı) ve Bulgaristan (100'üncü), Türkiye'ye yakın ülkeler. Dolayısıyla, bu ülkeleri Türkiye ile karşılaştırmak çok abes değil. Mesela, çocuk ölümlerine bakacak olursak, Türkiye'de her doğan 1000 çocuktan 36'sı bir yaşına basmadan ölmekte. Bu sayı Meksika için 29, Malezya için 8, Brezilya için 32, Romanya için 20, ve Bulgaristan için 14. Okuryazarlık açısından da durum pek farklı değil. Türkiye'de 15 yaşın üzerindeki kadın nüfusun yüzde 24'ü okuma ve

yazma bilmiyor. Bu oran Meksika'da yüzde 11, Malezya'da yüzde 8, Brezilya'da yüzde 14, Romanya'da yüzde 3 ve Bulgaristan'da sadece yüzde 2. Son yıllarda iktisatçıların birleştikleri bir nokta kadınların eğitiminin önemi. Bunun arkasında kadınların çocukların eğitiminde oynadıkları rol yatmakta. Zira Türkiye'de her 5 kadından birisinin okuma yazma bilmiyor olması şu demek: Bu kadınlar çocuklarının okuma yazma öğrenmesinde ya da ilkokuldaki derslerinde yardımcı olamıyor.

Tabii bu rakamların gerisinde eğitim ve sağlık harcamalarının azlığı var. Türkiye'de kişi başına düşen kamunun eğitim harcamaları 136 dolar. Bu rakam Meksika'da 400, Malezya'da 363, Romanya'da 143 ve yıllarca iç savaşla boğuşmuş olan Lübnan'da bile 154 dolar. Bu rakamlar çok düşündürücü. Eğitim alanında Türkiye yaratıcı olmak ve yeni bir atılım yakalamak zorunda. Mesela, devletin sunduğu eğitimin, en azından üniversite düzeyinde, gelir düzeyi yüksek aileler için bedava olmaması hemen akla gelen bir değişiklik. Önemli olan, bu tür önerilerin yapıcı bir ortamda tartışılması. Nüfusun yapısını, bu yapının nasıl değiştiğini, ve bu değişimin neler getireceğini düşünmemiz lazım. Bugünün genç nüfusu, 10-20 yıl sonra çalışma yaşına gelmiş büyük bir kitle olarak karşımıza çıkacak ve Türkiye'nin büyümesi, istesek de istemesek de, bu insanların verimliliğiyle sınırlı olacak.

Son olarak bir konuya daha dikkat çekmek istiyorum. Uzun dönemde Türkiye'nin büyüebilmesindeki önemli bir başka unsur da, geniş kitlelerin bilgisayar kullanabilmesi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelere ayak uydurabilmesi. Bu konuda da Türkiye biraz geriden gelmekte. Mesela Türkiye'de her 1000 kişiye düşen bilgisayar sayısı 34 iken, bu rakam Meksika ve Brezilya'da 44, Malezya'da ise 103. Küreselleşme aynı zamanda bilginin küresel olarak paylaşılmasını da beraberinde getiriyor. Bilgi, eskiye göre çok daha hızlı ve etkin bir şekilde dünyaya dağılabiliyor. Bu anlamda internet altyapısı ve bilgisayar kullanımı mutlaka daha etkin bir şekilde desteklenmeli. Aksi takdirde, sadece mevcut eğitim düzeninin eksikliği değil, dünyada paylaşılan bilgiye etkin şekilde ulaşamamak da, gerek gençleri, gerekse iş dünyasını rekabette zayıflatmaktadır. Birkaç hafta önce TBMM de ilk defa "Bilişim Stratejileri" gündemli bir oturum yapıldı. Bir başlangıç olması açısından önemli olsa da, bu kadar geç olması düşündürücü. TBMM de elektronik posta adresi olan milletvekili sayısının hala yüzde 50'nin altında olduğu tahmin ediliyor.

**Eğitime
yatırmadığımız her
lirayı çok
yüksek bir
faizle borç
alıyormuşuz
gibi
görmeliyiz.**

türkiye'nin omurgası kırılıyor

1-) Derinleşerek yinelenen krizlerin iki boyutu vardır. Birincisi, dönemler arası bütçeye uymayan siyasetçiler boyutu, ki burada kastedilen bütçe, bir ülkenin yıldan yıla hazırladığı bütçe değildir. Burada kastedilen bütçe, bir ülkenin dönemler arası bütçesidir. Yani siyasilerin 3-4 yıllık görev süresini aşan, ülkenin uzun bir zaman dilimini kapsayan bir süre içindeki toplam tüketim ve üretim denklemdir. Elbette, dünyanın her yerinde olduğu gibi, hep aklımızın arkasında durması gereken dönemler arası bütçeyi bırakın kaale almayı, bunun ne olduğunun bile farkında olmayan siyasiler, önemli bir sorun olmuştur. Türkiye'de de bu son program çerçevesinde hedef gösterilmektedirler. Program, onların siyasi rant amaçlı hareketlerini kontrol etme üzerine dizayn edilmiştir. Üçüncü kuşak kriz analizini göz önüne alan tipik IMF programıdır. Ancak onların varlığı, sorunu anlayabilmemiz için yeterli değildir. Onlar sorunun ilk ateşleyicisi olabilirler. Krizlerin derinleşerek yinelenmesinin ardında ikinci bir faktör vardır ve bu faktör, siyasi çıkarıcılığın krizlerdeki rolünü ikincil öneme itmektedir.

İkinci sorun, 70'li yıllarda şekillenen ve 80-90'lı yıllarda dünya çapında kurumlaşan yeni paradigma ile ilgilidir. Kanımca dönemler arası bütçeye uymayan kötü veya artniyetli siyasi yönetimler, borç sorununun başlangıcını oluşturursa bile, ülke iflasını kapağına getiren, derinleştiren, kısa dönemli sermaye akımlarıdır.

Biraz açarsak: Uluslararası makro iktisat teorisine göre, ülkeler tüketim hareketlerinde büyük sapmalar yaşamamak için uluslararası piyasalardan daha uygun şartlar altında (yerelden daha düşük reel faizle) borçlanabilirler. Bu yüzden her dönem, üretimin tüketime denk olmasına gerek yoktur. O anki tüketim eğiliminiz, yine o anki üretiminiz üzerindeyse, borçlanabilirsiniz. Bir dönem sonraki tüketiminizin ise üretiminizden az olması, borcunuzu faiziyle ödeyebilmeniz için şarttır. Eğer dönemler arası bütçenize uygun hareket ediyorsanız, yani dönemler arası üretim toplamınız, dönemler arası tüketim toplamınızı karşılıyorsa borçlanma olumsuz bir şey değildir. Son dönemde borcun üzerine oturma, ekonomi biliminde "Ponzi oyunu" olarak bilinen, son borcu ödememe diye bir şey yoktur. Eğer dönemler arası üretim, tüketimin

hep altında kalmışsa, gerekli üretim süreci değişikliklerini yapmamışsanız, iflas edersiniz.

Türkiye, Turgut Özal aracılığı ile sermaye liberalleşmesini gerçekleştirdiği 1989 yılından itibaren, üretimini arttırmadan tüketimini artırarak sürekli borçlanmıştır. Borç ve faizleri, üretimi arttıracak yatırımlar aracılığı ile geri ödeme yerine, maliyetleri (reel faizleri) yükselterek, içeriden ve dışarıdan sağlanan yeni borçlanmayla (likidite) döndürmeye çalışmıştır. Her borç döndürme girişimi, reel faizi belirleyen risk primini yükseltmiştir.

Diğer bir deyişle, uluslararası kısa dönemli spekülasyon sermayeyi ülkeye çeken, 90'lı yıllar boyunca risk primleri aracılığı ile sürekli artan reel faiz taahhütleridir. Bu taahhütler, uzak kuşaklar arası (gelecekte günümüze) kaynak transferiyle bile ödenemez hale gelince, bu dev sermaye 2001 yılı Şubat ayında Türkiye'den çekilmiştir. Sistemi gerçek anlamda çökerten, ne varlıkları gerçekten de çok ciddi bir sorun olan ahlaksız politikacılar, ne de bu sermayenin Türkiye'den kaçmasıdır.

Sistemi gerçekte çökerten, vaat edilen akıl almaz reel faiz ödemelerini dönemler arası "yuvarlayabilme" amaçlı yeni açılan, fiyatı piyasa şartlarında belirlenen ve borçlanma için daha da akıl almaz reel faiz önerilen borçlanma sürecidir. Sistem, kendi kendini dolduran bir yapıya sahiptir. (Programın kendisine göre, faiz ödemeleri 1999 yılında vergi gelirlerinin yüzde 72'sini bulmuştu; 1990'da ise bu oran yüzde 31'di.) Kuşaklar arası kaynak transferi, "borcun ve faizlerinin çok uzak bir gelecekte bile olsa ödenebilmesinin" önü görülemez olunca, yabancı dev sermaye tarafından, test edilerek bitirilmiştir. Yetersiz döviz rezervli merkez bankası karşısında test başarılı olmuştur.

Yeni borçlanılan "artık bu son" IMF kaynaklı likiditeyle uluslararası spekülasyon sermaye, reel faiz farklılıkları aracılığı ile yeniden getirilmeye çalışılmaktadır.

Türkiye'nin 1989'dan itibaren, borcunu döndürebilmek için, uluslararası ve güdük yerel sermayeye teklif ettiği akıl almaz reel faizler, dönem dönem yüzde 80'lere varmış ve sürekli olarak dünya piyasalarının üzerinde kalmıştır. Bunun nedeni, risk primidir.

Uluslararası piyasalar bazı kısa dönemli belirsizlik faktörleri yanında (enflasyon nedenli belirsizlik gibi), uzun dönemli olarak ülkenin son

Yunus
Aksoy*

Sistemi gerçek anlamda çökerten, ne varlıkları gerçekten de çok ciddi bir sorun olan ahlaksız politikacılar, ne de bu sermayenin Türkiye'den kaçmasıdır.

* Dr.
Frankfurt ve
Leuven Üni.

borcunu gelecekte ödeyip ödeyemeyeceğini göz önüne alarak ülke bazlı risk primini hesaplarlar. Diğer bir deyişle, gelecekte, daha doğmamış kuşakların üretiminin, şu an hayatta olan kuşağın yarattığı borcu ödeyip ödemeyeceğinin olasılığını hesaplayıp yeni likidite için bir fiyat biçerler. Bu da "ülke iflas riskini" içeren risk primidir; reel faizin bir parçasıdır.

"Ülkenin iflas riski", risk priminin en azından Türkiye örneğinde en önemli boyutudur. Yani borçlanılan her yeni likidite, IMF'nin sağladığı boyutlu likidite de dahil olmak üzere, son ödenmesi gereken borcun ödenme tarihini daha da geriye atarak ülke iflas primini ve dolayısıyla risk primini yükseltmekte, reel faizleri dünya fiyatlarının çok üzerine çıkarmakta, uluslararası piyasalara çıkmayı, en azından uluslararası makro iktisat perspektifinden anlamsızlaştırmaktadır.

IMF Programı, işte burada kendi siyasi tercihini koymaktadır. Siyasetleri hedef gösterecek, 1989-2001 yılları arasında yaşanmış olan kuşaklar arası kaynak transferi sürecini, bilinçli veya bilinçsizce, iflas şartları oluşana kadar sürdürülebilmeyi hedeflemektedir. Yani hedef, hangi şartta olursa olsun kısa dönemli sermaye liberalleşmesi tercihini, inanılmaz boyuttaki kaynakların kuşaklar arası (gelecekte günümüze) ve toplumlar arası dağılımını gelecekte kaynak akışı bitene dek sürdürmektir. Türkiye'nin sorunu, siyasetlerin rant arayışının yanında, 1989 yılında, reel ve parasal altyapısı oluşturulmadan kurumlaşan kısa dönemli sermaye liberalleşmesinin bir türevidir kanımca.

2-) Kısa dönemli sermaye üzerinde disipline edici herhangi bir önlem alınmadıkça, krizler derinleşerek sıklaşacaktır.

Bunun üç temel nedeni olduğunu düşünüyorum. Birincisi, yukarıda belirttiğim gibi şu an uygulanan makro ekonomik manipülasyonların, reel faizlerin uzun dönemli belirleyeni olan ülke iflas riskini ve dolayısıyla risk primini düşüremeyecek olmasıdır. Reel faizler, borç ve faizlerini ödemek için gerekli olan büyüme oranının üzerinde kaldıkça, ki Türkiye'de bu ikisi arasındaki fark 12 senedir inanılmaz boyutlardadır, ülkenin sağlıklı büyüme çabası çökmeye mahkumdur. Akıl almaz boyuttaki reel faizler var oldukça, ülkenin üreten kurumları da üretkenlik yatırımları yapmak yerine finansal getiriye yönelecektir. Normal şartlar altında, uluslararası finans piyasalarında yerel piyasa fiyatlarının altında borçlanılan likidite, yatırımlar için reel ekonomiye ucuz kaynak olabilir.

Türkiye örneğinde ise, tam tersine, reel ekonomiyi kurutucu bir rol üstlenmektedir.

Bir örnek vereyim. Yıllık reel faizlerin yüzde

40 olduğu bir ortamda yatırım yaparak üretkenliği arttırmak, taş çatlasa yüzde 10 gelir artışı sağlayabilir. Holding yapısı altında hem reel, hem de finans sektöründe aktif olan özel sektörün tercihi, elbette gelecekte bu borcun ödenmesi için yatırım yaparak üretimi arttırmak yerine gelecekte günümüze kaynak transferi olacaktır. Diğer deyişle, bu şartlar altında, kendi çıkarını düşünen ve rasyonel davranan her şirket, üretim yerine reel faize yönelmelidir, ki Türkiye'de böyle olmaktadır. Buradaki sorun ise, şirketlerin şu anki gelirinin üretimlerinden değil, gelecek kuşakların gelecekte ödeyeceği vergilerinden oluşmasıdır. Diğer yandan da bu süreç, üretim sürecini kurutarak "ülke iflas riskini" arttırmaktadır. Yani yine uluslararası makro iktisada tamamen ters düşen bir mantık işlemektedir. Uluslararası likidite, ülkenin üretim ihtiyacı için gerekli üretkenlik yatırımlarını kurutmaktadır (crowding out). Bu ortamda istenen uzun dönemli (fiziki) yabancı sermayenin Türkiye'ye gelmesini beklemek pek anlamlı değildir.

Ülke, bütün enerjisini, zaten detay boyutlardaki insana yatırımdan, yani eğitim, sağlık, altyapı gibi yatırımlardan, gelecekteki üretimi yapacak, şu an hayattaki kuşağın yarattığı borcu ve faizlerini ödeyecek olan insana yapılması gereken yatırımlardan kısararak, borç ve faiz ödemesine ayırmaktadır. Bu da yetmemekte, hâlâ inanılmaz boyutta reel faizlerle borç ve faiz yükünü gelecek kuşaklara yığılmaktadır. Bu kuşaklar arası kaynak transferi durmadıkça, yani gelecekte üretimin şu an hayattaki çok dar bir kitleye aktarılması durdurulmadıkça, uzun dönemli istikrarın kurulabilmesi bana zor gibi geliyor.

Üçüncü temel sorun, programın, "finansal şokların uzun dönemde nötr olması" gibi bir dogma üzerine kurulmuş olmasıdır. 1970'li yıllardan bu yana Milton Friedman öncülüğünde yükselen monetarizm çizgisinde, herhangi bir parasal, finansal olayın, şokun uzun dönemli kalıcı etkisi olmayacağı dogması üzerine kuruludur. Ekonomik deyişle, neoklasik iktisat teorisinin farklı varyantlarına göre, para uzun dönemde nötrdür. Yani parasal, veya Türkiye'nin yaşamış olduğu türden finansal şokların, ülkelerin üretim yapısına, üretim biçimine, fiziki yatırımlara uzun dönemde etkisi ol(a)maz. Ekonominin "şaşmaz dinamikleri" parasal, finansal değişimleri, şokları er ya da geç nötralize eder.

Bu argümanı Türkçeleştirirsek: IMF'ye ve bu çizgiyi takip eden Türkiye'deki ekonomi politikası uygulayıcılarına göre, Türkiye'nin yaşamış olduğu bu finansal krizin uzun dönemli "reel" etkisi olamaz. Yatırım kararlarını etkileyemez, üretim biçimlerini değiştiremez.

Türkiye'nin sorunu, siyasilerin rant arayışının yanında, 1989 yılında, reel ve parasal altyapısı oluşturulmadan kurumlaşan kısa dönemli sermaye liberalleşmesinin bir türevidir.

Üreten şirketleri sadece finansal kriz nedeniyle kapattıramaz. Piyasa yapısını ve dolayısıyla rekabetin dozunu değiştirmez. Bu mantığa göre, olan biten, sadece bazı reel sektör şirketlerinin talep nedeniyle ellerindeki üretim kapasitesini "geçici olarak" tam kullanmamasıdır. Son günlerde, küçülen üretim için pek sık sorulan "Dibe vurduk mu acep?" sorusunun çerçevesini bu parasal nötralite çizmektedir.

Daha iyi anlayabilmek için istatistiksel anlamda, ekonomilerin büyüme sürecini analiz edebilmek için GSYİH, endüstriyel üretim gibi önemli makro ekonomik büyüklükleri iki parçaya bölmek gerekir. Birinci parça trenddir. Yani, ülkenin doğal büyümesini içeren uzun dönemli büyüme yönüdür. Nüfus artışı, teknolojik gelişmeler, rekabet seviyesi gibi yapısal faktörler arz yönlü olarak bu uzun dönemli büyüme yönünü yani "trend'i" belirler. Bu faktörler bir günden diğerine değişmediği için etkiledikleri trend de genellikle sıçrama emaresi göstermez. Bu, bir ülkenin üretim verilerinin omurgasıdır. İkinci parça ise geçicidir. Bu parçaya da konjonktürel parça diyelim. Çevrimler halinde, trend çizgisinin çevresinde dolanır. Ekonominin trend çizgisinin altında durgunluğa girmesi (resesyon) veya trend çizgisinin üzerinde ısınması bu çevrimlerle gözlenir. Ekonomideki tüketim bir nedenle (belirsizlik, olumsuz beklentiler vesaire) azalır, üreten şirketler geçici olarak üretimi azaltırlar. Ekonomi politikasını belirleyenler tüketimi canlandırmak, dolayısıyla üretime yardımcı olmak için, mesela faizleri düşürebilir, para basabilir veya mali politikalar aracılığı ile kamu harcamalarını arttırabilir. Ekonomi politikası geçici olan bu olumsuzluğu giderebilir.

Konjonktürel parçayı etkileyen parasal, finansal değişiklikler, şokların, trendi yani uzun dönemli büyüme sürecini, üretimin yapısını, rekabetin yapısını etkilemeyeceği varsayılır. Neoklasik iktisat teorisinin ana taşıdır. Türkiye'nin yaşadığı da finansal bir krizdir. IMF'ye göre, bu da her finansal, parasal kriz gibi, trendi, yani üretim yapısını, biçimini etkilemez. Bu argümana göre, Türkiye, geçici bir finansal krizin talep azalması kökenli kapasite kullanımına olan olumsuz etkisi yüzünden "geçici" bir durgunluk dönemine girmiştir. Durgunluk sürecinin kalıcı olması, kökleşmesi mümkün müdür? Bu ancak, neoklasik iktisat öğretisinin öngörmediği, finansal kriz sonrası "trend"de kırılmayla mümkündür. Elbette, bu durumda ekonomi politikası da, standart makro ekonomik manipülasyonlardan (parasal ve mali araçların kullanımından) farklı olmalıdır. Türkiye'de,

finansal şok sonrası uzun dönemli üretim yapısının değişime uğruyor olma ihtimali yüksektir.

Her gün, bir daha açılmayacak bir biçimde kapanan üretim birimleri, fabrikalar atölyeler veya birleşmeler yaşanıyor Türkiye'de. Rekabetin yapısı değişiyor. Üretim yapısını, biçimini değiştiriyorlar. Elbette sağlıklı veriler ortaya çıktığında istatistiki analizinin yapılması gerek, yine de korkarım Türkiye'nin büyüme trendi, yani uzun dönemli büyüme yapısı, yani omurgası değişiyor. Bükülüyor. Kırılıyor.

Yani bu üç temel sorun altında, standart makro ekonomi politikaları uzun dönemli büyüme sürecini kuramaz diye düşünüyorum. Yüksek reel faizler, borç ve faizleri ödeyebilmek için insani yatırımdan vazgeçme ("primary surplus" diye de okuyabilirsiniz) ve finansal kriz sonrası üretimin omurgasında muhtemel kırılma veya bükülmeye.

3-) Programın, IMF'nin üçüncü kuşak kriz analizi doğrultusunda özellikle bankacılık konusunda özerk bir denetleme kurumunu çalıştırması, bütçe dışı fonların tek bir yapı altında toplanması, mali yapının şeffaflaştırılması anlamında, olumludur. Ancak bu da Türkiye'nin temel sorununu sadece "ahlaksız" politikacılarla izah etme ile ilgilidir. Yani sorunu hükümetlerin reel harcamaları ile açıklama eğilimi ile tutarlıdır. Sorunun bir parçasına çözüm getirmesi olasıdır.

Tütün ve şekerde liberalizasyon ise yangından mal kaçırır gibi çıkarılmış kanunlardır. Hükümetlerin siyasi çıkar amaçlı destek alımlarını kesmek, ki faiz ödemelerini dahil ettiğinizde devlet harcamaları içindeki yeri küçüktür, dolayısıyla o konuda bütçeye disiplin amacını taşısa bile, bu kararın büyük şehirlere göç gibi çok ciddi sosyal boyutunu tartışmadan alınması ilginçtir.

Günümüzde Türkiye'yle kıyaslanamayacak büyüklükteki AB'nin hatta ABD'nin korumacı tarım politikaları belli iken (AB'nin bütçesinin neredeyse varlık nedeni Ortak Tarım Politikası çerçevesinde tarıma destek bütçesidir) nüfusun çok önemli bir bölümünün tarımla geçindiği Türkiye'de, üretim alternatifi göstermeden alınan böylesi kararların sosyal mobilite etkisini görmemek tuhaftır. Bu konu aynı 1989 tarihli kısa dönemli sermaye serbestisi kararının alınışına benzemektedir. Korkarım ekonomik ve sosyal maliyetlerinin yüksek olma potansiyeli vardır.

4-) Ekonomi teorisinde "küreselleşme", bütün malların ve işgücü dahil bütün üretim faktörlerinin, yani kısa ve uzun dönemli

**Türkiye'de,
finansal şok
sonrası uzun
dönemli
üretim yapısının
değişime
uğruyor olma
ihtimali
yüksektir.**

sermayenin, nitelikli ve nitelikli olmayan işgücünün serbest dolaşımıdır. Argümanın ekonomik temeli, fiyatların serbest olduğu bir ortamda, ancak esnek üretim faktörlerinin kit kaynakların en iyi dağılımını sağlayabileceğidir. Üretim faktörlerinin dolaşımının önündeki engellerin kalkması, üretim faktörü fiyatlarını, yani sermaye için reel faizi ve emek için reel ücretleri ülkeler arası eşitleyecektir. Üretim, yatırım, tüketim vs. kararları küresel piyasa şartlarında verilecektir. Bu hareketliliği sağlamak için Bretton Woods sonrasında uluslar üstü kurumlar arası iş bölümü yapılmıştır. Örneğin, IMF, öncelikli olarak sermaye hareketlerinin serbestisi için gerekli kurumsal altyapıları, özellikle gelişmekte olan ülkeler bazında sağlamaya çalışır. Dünya Ticaret Örgütü, malların serbestisi için uluslararası anlaşmaları hazırlar. Teknolojinin ve nitelikli işgücünün sınır tanımadığı bilinmektedir.

Peki, önemli bir üretim faktörünün, yani "nitelikli olmayan emeğin" hareketliliği için hangi kurum uğraşır? Bir kriz başladığında sermayenin giriş çıkışı uluslararası anlaşmalarla garantilenmiştir. Peki, temel üretim faktörlerinden emeğin giriş ve çıkışını hangi gelişmiş ülke garantiler? Hangi kurum? Bırakın böyle bir kurumun varlığını, böyle bir tartışma var mıdır? Hayır. Neden?

Çünkü, bu sefer liberalleşmesi gereken piyasalar, gelişmiş ülkelerin emek piyasalarıdır. Bir hipotetik örnek vereyim: Gelişmekte olan bir ülkede, bir ekonomik kriz yaşansın. Reel ücretler neredeyse sıfırlansın. Ve "küreselleşmenin altın kuralı" olan üretim faktörü hareketliliği ile, yüksek maaş veren ABD'ye, Belçika'ya, Almanya'ya, nitelikli olmayan işgücü aksın. Emeğin faktör fiyatlarını, yani reel işçi ücretlerini, ülkeler arası eşitlesin. Yani gelişmiş ülkedeki reel ücretleri düşürsün. Olabilir mi böyle bir şey?

Gelişmiş ülke emek piyasaları dışarıya bu kadar kapalıyken, gelişmekte olan sermaye piyasaları dışarıya neden bu kadar açıktır? Elbette ekonomik rasyonalitesi olan her aklı başında ülke, kısa ve uzun dönemli hedeflerini tanımlar. Buna göre kurumsal altyapısını oluşturur. Şirketleşmiş ABD ve gelişmiş Avrupa ülkelerinin ekonomi anlayışı budur ve buna göre gerçek küreselleşme oyununun kuralına her zaman uyulmaz. Emek piyasasının açılması için gerekli şartlar oluşmadan piyasalar açılmaz. Nasıl olur da, güdük, gelişmekte olan ülkelerin sermaye piyasaları bu kadar açıktır?

Oyunun kurallarını anlamadan, pazarlık etmeden, gerekli yerel kurumları oluşturmadan, kendini arenaya atacak, patronajla, siyasi

çıkartı, asimetrik bilgiyle, uluslararası ve güdük yerel sermayeyi, derinliği olmayan sermaye piyasasının tatlı getirilerinden yararlandıracak Üçüncü Dünya ülkeleri hep vardır.

Ekonomik anlamda küreselleşmenin tek tanımı, malların ve nitelikli olmayan emek dahil bütün üretim faktörlerinin ülkeler arası hareketliliğidir.

Gelişmekte olan ülkelerin sermaye liberalleşmesi de uluslararası görüşmelerde gelişmiş ülke emek piyasalarının liberalleşmesine karşı pazarlığın parçası olmalıdır kanımca.

5-) Önerilerim, daha önce öne sürdüğüm 3 temel sorunla ilgili olacaktır. Ülke iflas riski ortada oldukça, reel faiz sorununu halletmek, sadece standart makro politikalarla, bence mümkün değildir. Kanımca, bütün enerjinizle yöneldiği-niz borcu ve faizlerini çevirme politikaları, korkarım ekonomi bilminde kullanılan "sabit nokta teorisi" gibi tek bir noktaya, ülke iflasına veya reel varlık-borç, faiz takasına doğru çekecektir Türkiye ve benzeri ülkeleri. Bu konuda üç konuya değinmek istiyorum.

Birincisi, kuşaklar ve toplumlar arası kaynak transferini kesmeye çalışmaktır, ki bu aynı zamanda etik bir sorundur. Türkiye gelecekte ne olmak istediğini tanımlamalı ve bir **mastır plan** hazırlamalıdır. Bunun için gerekli olan ise, uzun bir dönemi kapsayan, belki 40-50 yıllık, bir dönemler arası bütçedir. Türkiye, bunun çatisını kurmalıdır. Yani Türkiye, kaba hatlarıyla üretim sürecinin omurgasının uzun vadede nereye varacağını hesaplayabilmelidir.

Ancak dönemler arası üretimin hangi seviyede olacağını belirleyebilirse, karşılığı olan dönemler arası tüketimein ne olması gerektiği konusunda fikir sahibi olabilecektir. Bu uzun dönemli tüketim potansiyelinin ne kadarının devletin harcamaları olacağını belirleyebilmelidir. Devletin yapacağı harcamaların hedefi ne olmalıdır? Türkiye, ne tür bir insan kitlesi ile hangi uluslararası kurumlarda yer almak istediğini belirlemelidir.

Türkiye'nin şu anda durduğu noktaya gelişini anlayabilmek için, geçmişe ait dönemler arası bütçesine bakmak yeterlidir. Yani son 50 yılda Türkiye bütçelerinin toplamının ne kadarı borç-faiz ödemesine gitmiş, ne kadarı insani yatırıma (eğitim, sağlık şehirler vs.) ve ne kadarı askeri harcamalara.. Buradaki kompozisyon, Türkiye'nin 40-50 yıl öncesine kadar giden uzun dönemli tercihlerinin, yani şu anda durduğumuz noktanın, özetidir. Yeni kuracağınız dönemler arası bütçe, işte "yeni" uzun dönemli tercihlerinizi yansıtmalıdır. Eğitilmiş, sağlıklı yani etkin olarak üretebilen bir

**Türkiye
gelecekte ne
olmak
istediğini
tanımlamalı ve
bir mastır plan
hazırlamalıdır.**

toplum mu istiyorsunuz?

O zaman, devletin dönemler arası bütçesine eğitim, sağlık, teknoloji ve şehir yatırımları çok büyük boyutta girmelidir. Gelecek kuşakları feda mı etmek istiyorsunuz? O zaman, bütçenin bütün enerjisini borç-faiz ödemesine ayırmalıdır.

Böyle bir plan yapabilmek için şu an göbeğinde durduğumuz borç-faiz sarmalını sıfırlamanız veya büyümesini durdurmanız gerekmektedir. Gelecekte borcu ve faizlerini ödemesi gereken kuşaklara, insan kaynağına yapılması gereken yatırımları keserek, zaten başlamış olan Ponzi oyununu bir şekilde kısa dönemli de olsa ömrünü uzatmaya çalışmak, namus borcu algısıyla borç-faiz ödemesine yönelmek ve bunun ötesinde gelecek kuşakların borç-faiz yükümlülüğünü sürekli olarak arttırmak, kaçınılmaz sonu yakına çekmekten başka bir şey değildir kanımca.

Ülke iflas riskini sürekli artıran ve reel faizleri sürekli yukarı çeken kısa dönemli sermaye girişini (çıkışını değil) kontrol altına almak bu konuda yardımcı olabilir. Yine bu bağlamda borcu yeniden yapılandırmak ve geçmişte vaat edilmiş faiz hadlerini uluslararası ve yerel finans kurumlarıyla yeniden görüşmek.

Geçmişte akıl almaz boyutta sağlanmış kazançlarını da göz önüne alarak yeniden masaya oturmak. Sonuçta Arjantin'in durumuna düşmeden bu tür bir önlem almak önemli kanımca.

Finans piyasalarının ve IMF'nin bu tür politikalara tepkisi ters olacaktır kuşkusuz. Burada Türkiye'nin önceliklerinin iyi belirlenmesi anahtardır. Ya bütün gücünüzle eğitilmiş insan ve rekabeti destekleyen ve denetleyen kurumlar kanalıyla gelecekte üretmenin şartlarını kuracaksınız, bir daha Ponzi oyunu oynamayacak siyasi kurumları oluşturacaksınız ve ancak ondan sonra standart makro ekonomi politikaların anlam kazanmasını sağlayacaksınız ya da insani yatırımdan vazgeçerek, gelecekte kaynak transferinin mümkün olmadığı, yani iflas ettiğiniz noktada, siyasi ve ekonomik egemenlik şartlarını başka kurumlara devredeceksiniz. Bu bir tercih meselesidir. Düşünmek lazım üzerinde.

İkinci nokta ise, reel faizlerin, bir sihirli değnekle düşmesinin aslında bir şekilde mümkün olmasıdır. O değnek de, hayal gibi görünse bile, Türkiye'nin AB özellikle Para Birliği için takvim almasıdır. 1997 yılındaki İtalya örneğinde olduğu gibi, mali disiplinle beraber Para Birliği'ne kabul edilmek, iflas

riskini ortadan kaldırmaya bile çok azaltacağı için sihirli çubuk etkisi yaratabilir.

Üçüncü nokta ise, Türkiye ve benzeri ülkelerin gerçek küreselleşme tartışmasını açabilecek konumda olmasıdır. Etkinlik perspektifinden yola çıkan standart ekonomi teorisinin temelleri, çeşitli nedenlerle varolan belirsizlik kökenli riskleri dağıtmak üzerine kurulmuştur. Küresel anlamda malların ve sermaye liberalleşmesinin kurumsallaşmasının altında, şirketlerin ve ülkelerin kendi ekonomilerinde ve pazarlarında karşılaşılabileceği riskleri diğer ülke pazarları aracılığı ile dağıtma güdüsü vardır. Diğer bir deyişle, gelişmiş ülkelerin elinde yoğun olarak bulunan kısa ve uzun dönemli sermaye sadece ülke sınırları içerisinde kaldığında, o ülkenin bir sebepten dolayı yaşayabileceği olumsuz ekonomik etkilerin riskini tamamen üstüne alacaktır.

Başka ülkelere de yatırım yapmak, ülke bazlı konjonktürel olumsuzlukları azaltacağı gibi, genellikle yüksek düzeydeki hareketlilikle daha yüksek getiri imkanını sağlayacaktır. Aynı şekilde bir malı sadece ülke içerisinde üretmek ve satmak, o ülke çaplı potansiyel olumsuzluklara karşı sigortalanmamaktır. İhraç etmek, ülke çaplı riski, diğer ülke pazarları aracılığı ile dağıtmaktır. Gelişmekte olan ülke perspektifi ile ise, bu ülkelerde diğer üretim araçlarından çok daha fazla bulunan emeğin serbestisi, sermayenin ve malların serbestisi ile ulaşılmaya çalışılan riski dağıtma argümanı ile aynı niteliği taşımaktadır. Ülke çaplı ekonomik olumsuzluklara karşı bir sigortadır. Ülke çaplı olumsuzluklara karşı göç alternatifi, gelişmekte olan ülkenin riskini, gelişmiş ülke emek piyasalarıyla paylaşmaktır. Göçün önünde kurumsal engellerin olması ise gelişmekte olan ülkenin elindeki en yoğun üretim aracını, kendi ülke riskleri ile baş başa bırakmaktır. 80'li yıllardan itibaren, Türkiye dahil, hemen hemen bütün gelişmekte olan ülkelerin mal, sermaye ve emek piyasaları serbest rekabete açılmıştır. Serbest rekabet şartlarına açılmayan neredeyse tek üretim aracı piyasası, gelişmiş ülkelerin emek piyasalarıdır.

Bu tuhaf tutumda, özellikle Avrupa Birliği öncü rolü üstlenmektedir. Küreselleşmenin tutarlı bir biçimde ekonomik mantığa oturabilmesi için, emeğin ülkeler arası serbestisi şarttır. Bu tartışmayı ve gerekli kurumsallaşmayı da gelişmiş ülkeler yapmayacağına göre, görev, Türkiye gibi niteliksiz emek yoğun ülkelere düşmektedir.

Serbest rekabet şartlarına açılmayan neredeyse tek üretim aracı piyasası, gelişmiş ülkelerin emek piyasalarıdır.

cumhuriyet tarihinde eşi görülmedik gelişmeler oluyor

Yaz siyasetin kokusunu keskinleştirdi. Şimdi herkes burnunu dikmiş, koku almaya çalışıyor. Ancak burnumuz çok kısa zamanda koku alma duygusunu yitiriyor, var olana alışıyor. Böylece siyasetin keskin kokusunu artık duymuyoruz.

Türkiye Cumhuriyeti tarihi eşi görülmedik bir siyasal gelişmeyle karşı karşıya. İktidarın birinci partisi geçtiğimiz ay içinde tam ortasından ikiye bölündü. Birinci parti olma durumunu yitirdi. Dahası, bu partinin kurduğu hükümet bir de parlamentoda çoğunluğunu kaybetti. İktidar partisinin içinden yeni bir parti çıktı ve bütün bunlara rağmen azınlığa düşen hükümet hem ayakta kaldı hem yarı yarıya küçülen ve birinci parti olmaktan dördüncü parti durumuna düşen DSP sanki hala birinci partiymiş gibi hükümette, Başbakanlık makamını ve birinci partinin payına düşen bütün bakanlık makamlarını korudu.

Hükümetin bu tuhaf bileşimi, hiç kuşkusuz 3 Kasım'da yapılacak olan olası erken seçime iktidar avantajıyla girmek isteyen MHP tarafından korundu. ANAP da bu olanağı geri tepmedi. Böylece azınlığa düşen hükümet hala «dimdik ayakta».

Bazı bakanlar ve milletvekilleri şu sıralar son günlerin popüler şarkısı olan «neler oluyor bize»yi sıklıkla mırıldanıyorlar. Gerçekten hükümete neler oluyor?

Şimdi yaşanan hükümet krizinin dış kaynaklı olduğu konusunda birçok çevre hemfikir. Ecevit'in «düşmeye basma» teorisi üstü kapalı olarak da olsa ABD'yi işaret ediyor. Kemal Derviş'in vasıtasıyla IMF'yi bir anlamda iktidar ortağı yapan hükümet şimdi bu ortaklığın sonuçlarını yaşıyor.

Ve tam bu sırada karşımıza bir Derviş fenomeni çıkıyor. Kemal Derviş sadece hükümet tarafından değil, diğer partiler tarafından da adeta vazgeçilmez bulunuyor. «Yeni oluşum» çerçevesinde oluşan «troika»da

Kemal Derviş ve Hüsamettin Özkan sessizlikle karşılanırken, «yeni oluşumu» kendilerine rakip görenler hedef tahtasına İsmail Cem'i yerleştiriyor. Yeni Türkiye gerçekten de yeni bir şeyler yapabilecek mi, hükümetteki yumurta küfelelerini sırtından atabilecek mi, Kayseri çıkartması benzeri skandallardan yakasını sıyırıp, gerçekten bir «umut» olabilecek mi? Bu sorular şu günlerde bütün TV kanallarının habercilerini meşgul eden en yakıcı sorular. Ancak sanırız esas soru şu: Acaba seçmenin bu gibi sorularla ilgisi ne alemde?

Sonuçta Çiller ile başlayan ABD'den politikacı ithal etme modası Kemal Derviş ve Mehmet Ali Bayar'la devam ediyor. Tam bu tespitleri yaparken haber merkezleri yeni partilerin doğumunu haber verdi. Amerikan mahreçli parti liderlerine inat «made in Turkey» etiketli partiler siyaset hayatımızda boy vermeye başladı. Anayasa Mahkemesi eski Başkanı Yekta Güngör Özden bir parti kurdu. Bunu, onun neredeyse ikiz, ama daha gürbüz kardeşi bir başka partinin kuruluşu izledi. Mümtaz Soysal nihayet kendi partisini kurdu. Böylece siyasi hayatımızda hızlı bir netleşmeyle yüz yüze geldik. Bir tarafta «üçüncü yol» söylemini ortaya çıkartan sol liberal partiler, öte yanda ulusal sol söylemini takip eden partiler... Seçmen solun oylarını işte bu iki cephe arasında paylaşacak. Paylaştığı zaman da sanırız bu paylaşım her ikisinin de pek işine yaramayacak. Ankellere göre Türkiye Ak Parti ile MHP'nin, belki bir nebze de CHP'nin oluşturacağı bir 3 Kasım sonrası meclise hazır olmalı.

Ecevit «bu kadını durdurun» demişti ve Merve vakası memleketi sarsmıştı. Şimdi Ürdün vatandaşlığı için devletten izin almayan bir kişi, bırakalım milletvekili olmayı, parti başkanlığına soyundu. Cem Uzan'dan söz ediyoruz. Merak edilen Ecevit'in «bu adamı durdurun!» diyebilecek gücü kendisinde bulup

İlker Aktükün*

*Dr.
İ.Ü. İkt. Fak.

bulmayacağı. Uzan hayatının öz eleştirisini yapıyor. Türkiye'nin en zenginleri arasına giren Uzan ailesi, İbo showlu siyasi toplantılarında yoksulluktan söz ediyor. Bu tuhaflığın arkasında yatan nedene gelince, herkes biliyor ki, Karamehmet grubunun bankalarına yönelik operasyondan sonra sıra Uzan grubuna geldi.

Sermaye dünyasında işler hem "sakin" hem bir hayli tedirgin.

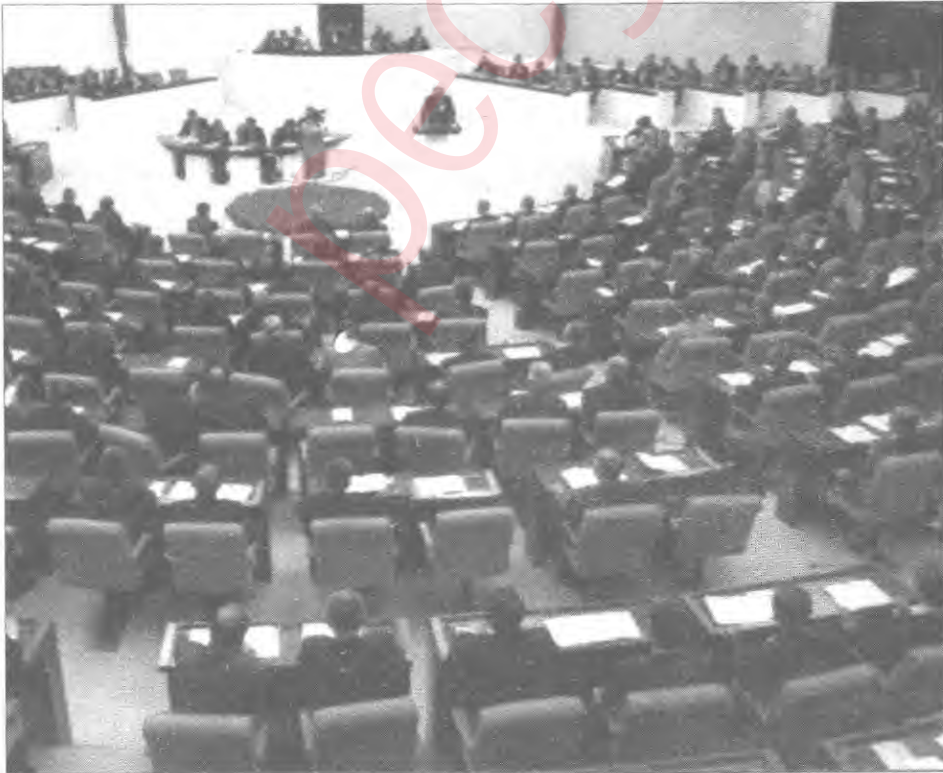
Ve önümüzde erken seçim var. Medya heyecanla sarıldığı erken seçim aracının bir bumerang gibi dönüp "rejimi" vurmak üzere olduğunu nihayet farkettiler. Öyle bir durum doğabilir ki, yüzde on barajı örneğin Ak Parti ve HADEP ve diyelim ki bir başka parti dışında herkesi barajın altında boğabilir. İşte Hasan Cemal'in deyişiyle bu "kabus senaryosu" şimdi kriz mühendislerinin uykusunu kaçırıyor. Çünkü Türkiye insanının mühendisliğe gelmeyen çok ilginç refleksleri var.

Ecevit'e haksızlık etmemek gerek. Başbakan her ne kadar Adalet ve Kalkınma Partisi'ne, Adalet ve Kalkınma Bankası demiş olsa da, içi boşaltılan bankalardan çok çekmiş bir hükümet başı olarak bu "banka"nın ve bir de malum HADEP'in rejim için büyük bir tehlike olduğunu açıkladı. Akla "ara rejim" getiren bu açıklama borsada geçici bir düşmeye yol açsa

da, ilk defa rejim krizi yaratma taktiğinin yüzüne pek bakan olmadı.

Borsanın açıldığı andan kapandığı ana kadar herkesin yüreğini ağzına getiren grafikler şimdi parlamento gündemine AB'ye uyum yasalarının mı, yoksa yalnızca erken seçim kararının mı çıkacağına bağlı olarak, tıpkı kulp krizi geçiren kişinin EKG zigzaglarını andırır bir ölüm kalım meselesi halini aldı. Borsa oyuncularını tarihlerinde ilk defa siyaset paradigmalarının mahkumu oldular. Bu da «ekonomi politiğın» intikamı olsa gerek....

Ankara siyaseti, seçimlerde Avrupa Birliği'ne üyelik sorununu neredeyse bir referandum haline getirme eğiliminde. Hiç kuşkusuz burada ulusal sol ile "AB'ye hayır" diyen solcuların durumu bir hayli karmaşık. «Üçüncü yolu» tercih edenler dolaylı yoldan İMF'nin ortaklığını kabul ederken, ulusal solcular içten içe AB'ye hayır diyen MHP ile aynı safta görünme ile karşı karşıya kalıyor. Açmaz sol açısından çok belirgin. Ancak durum sadece sol açısından tuhaf değil. Bütün islami çevreler AB yanlısı bir konum olarak rövanş almaktalar. Çağdaş Kemalist kesim «AB'ye karşı» islamcı çevreler ise «Hristiyan klübünü» savunuyor. Herhalde bu tuhaf duruma yakışan en güzel kavram da «Paradigmanın iflası».

birikmiş gazetelerde göze çarpanlar

Kısa bir dönem içinde Türkiye'de yaşanan olgular ve olaylar karşısındaki şaşkınlık, sadece olayların sayısındaki çokluktan kaynaklanmıyor. Aynı zamanda yaşadığımız olayların öyle kolay yenilip-yutulacak lokmalar olmadığı görüyoruz. Her bir olayın kendi başına toplumsal-ekonomik ilişkiler üzerinde önemli etkiler yaratacak nitelikte olduğunu görüyoruz. Diğer yandan, belki de yaşadığımız olayların en önemli sonuçlarından biri, akademisyenlerin ya da uzmanların dar kalıplara dayalı uzmanlaşmasının yetersizliklerini gözler önüne sermektedir.

Siyasetin Ekonomiden elini çekmesi gerektiğini vurgulayan ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı Kemal Derviş, önce erken seçimin kerametinden söz etti ve 'kısa bir süre sonra siyasete aktif olarak gireceğim' açıklamasını yaptı. Ekonomiden sorumlu bakan, mevcut hükümet yapısıyla AB kapısının aralanamayacağını ve buna doğrudan bağlı olarak ekonomik programın yürütmesinin artık çok zor olacağını gördüğünü belirtiyordu.

Bu açıklamalardan kısa bir süre sonra ise "üçlü ittifak olarak adlandırılan" gelişmeler ile karşılaştık. Üçlü ittifak ile başlayan süreçte Türkiye'de toplumsal ilişkiler seti üzerinde önemli bir dizi açılım ve yeni tartışmalara yol açacak seçim ve dolayısıyla seçimin piyasalar üzerinde yaratacağı etkiler düşünülme, irdelenmeye başlandı.

Alınacak kararlar üzerinde söz sahibi olan ve dahası alınacak kararlar için önceden genel çerçeveleri oluşturma çabası gösteren TÜSİAD, TOBB ve benzeri örgütler son aylarda bu konuda tekrar harekete geçtiler.

Örneğin TÜSİAD "Siyasal İstikrar ve İki Turlu Dar Bölge Seçim Sistemi Simulasyon Modeli" başlıklı bir raporu, Türk Silahlı Kuvvetleri'ne verdi. Diğer yandan aynı TÜSİAD, 29 Mayıs'ta "Türkiye: Nasıl Bir Gelecek" başlıklı gazete ilanlarıyla, AB'ye girişin, Türkiye'de ekonomik gelişmenin, toplumsal refahın temel belirleyeni olduğu yönünde önemli tartışmalar başlattı. Aslında ülkenin ekonomik performansında gözlemlenen olumsuz gelişmelerin çok daha önem kazandığı bir dönemde, tüm sorunların AB'ye taraf ya da karşı olmak biçiminde ele alınmasının ilgiye değer bir olgu olduğunu kabul etmemiz gerekiyor. TÜSİAD ve TOBB gibi örgütler, AB'ye uyum yasalarının bir an önce çıkması için siyasilere dönük lobi faaliyetlerini

yoğunlaştırdılar ve hatta TOBB sözcüleri, İtalya örneğinden hareketle 30'a yakın üyesi ile doğrudan siyasete katılacağını açıkladı. Özellikle sermayenin farklı işlevlerini üstlenen örgütlerin, AB'ye katılım üzerinden yürüttükleri yoğun faaliyet, mevcut siyasal havanın hızla seçim düzlemine çekilmesine neden olurken, iş dünyasının önde gelen örgütleri seçim sürecinin yaratacağı siyasi çalkantıların süren ekonomik programı tehlikeye sokmaması için çeşitli taahhüt isteklerini dile getirmeye başladılar.

Türkiye'ye özgü olgusal dinamiklerin siyasal olanla ekonomik olanı bu kadar iç içe geçirmesi yetmiyormuş gibi bir de dışsal bir değişken olan ABD'nin Saddam'ı devirmekteki ısrarı ile karşı karşıyayız. Türkiye için bu ısrarın anlamı, Irak askeri operasyonuna doğrudan katılmasıdır. Bu ısrar bir dizi dış politikaya ilişkin tartışma ve beklentiyi gündemimize taşıırken, aynı zamanda savaşın ekonomik yapı üzerinde yaratacağı etkiler oldukça farklı düzeylerde analiz edilmeye başlandı. Bu etkilerden ilki, savaşa katılmanın karşılığında elde edilecek bazı ticari-ekonomik kazançların gündeme getirilmesiydi. Bunun ilk elden açığa çıkışını Ecevit'in Washington gezisinde görmüştük. Burada dile getirilen istekler, borçların geri çevrilebilirliği konusunda ciddi sorunlar yaşandığı günümüz koşullarında daha bir anlam kazanmıştır. Acaba Irak savaşı, IMF'nin sağlayacağı ek mali kaynak anlamına gelebilir mi? Olası bir savaşın Türkiye'ye maliyetini ileri sürmek, acaba IMF'den ek kaynak talep etmenin dayanağı olabilir mi? Diğer yandan iş dünyasının şimdiden uzmanlara savaş çıkma halinde olası maliyetlerin ya da kazançların ne olacağına ilişkin araştırma yaptırmaları durumun önemini gösterir nitelikte.

Sonuç olarak son zamanlarda yaşadığımız olaylar, siyaset ile ekonomi arasındaki uzmanlarca yaratılan o kaba çizginin artık iyice kaybolduğunu gösterir niteliktedir.

Diğer yandan ekonomik olanla siyasal olan arasındaki sahte ayrımın ortadan kalkmasına yol açan en önemli değişim, Türkiye'nin artık bir yapısal farklılaşma sürecine girmiş olmasıdır. Güncel veriler, sürecin sancılı ve sorunlu olduğunu açık bir şekilde gözler önüne sermektedir.

Bankacılık sektöründe yaşanan değişim ve yeniden yapılanma eğilimi, Pamukbank operasyonu ile bizleri yeniden düşünmeye yöneltti.

Fuat Ercan*

*Doc. Dr.
M.Ü. İİBF

Karamahmet ve Çukurova grubunun böyle bir operasyonla karşı karşıya gelmesi ilk elden IMF'nin direktifi, daha sonraki yorumlarda ise sermayeler arası rekabet ve dahası uluslararası piyasaların banka sermayelerinin uluslararası standartlara uygun yasal bir zemine çekilmesine ilişkin bir uygulama olduğu dile getirildi. Pamukbank'ın tüm sorumlulukları ve taahhütleri devlet tarafından üstlenirken, Çukurova grubu bu sorumluluklardan kurtulmuş oluyordu. Bankacılık sektöründe yaşanan çalkantının henüz bitmediğini söylemekle yetinelim.

Bankacılık ve dolayısıyla finansal alanda gözlemlenen sorunları, bankacılık sektörünün yeniden yapılanması çerçevesinde düzenleme süreci bir başka müdahale ve uygulamaya yol açtı. Kriz sürecinden etkilenen ve varlıklarını sürdürüremeyen şirketleri kurtarmaya yönelik bu çabalar, Londra yaklaşımından etkilenerek hazırlanan ve *İstanbul Yaklaşımı* olarak tanımlanan bir dizi tartışmanın varlığına yol açtı. İstanbul yaklaşımı ile zorda kalan hangi şirketlerin kurtulacağı sorusu önem kazandığı ölçüde, iş dünyası kendi içinde önemli bir dizi tartışma yaşamaya başladı. Örneğin MÜSİAD başkanı, bu yaklaşımın sonuçta az sayıda büyük ölçekli İstanbul merkezli şirkete kaynak aktarma dışında bir işlevi olmadığını vurgularken, Akbank Genel Müdür Yardımcısı Hayri Çulhacı, zordaki şirketlerin kurtarılmasına yönelik İstanbul Yaklaşımı'nın neticelerinin önümüzdeki aylarda görülmeye başlanacağını belirterek, "Sanayiye bir hareket, bir canlılık gelecek. Bankaların da üstündeki yükün bir kısmını atmalarını sağlayacak" dedi.

İstanbul Yaklaşımının ne gibi sonuçlar vereceğini ve hatta uygulanıp uygulanamayacağını önümüzdeki dönemde göreceğiz ama ISO'nun '500 büyük sanayi kuruluşu' araştırmasının sonuçlarına göre; Türkiye'de üretimin durduğu, karlılığın kalmadığı, kurumların öz kaynaklarını elden çıkardığı yönünde. İSO Başkanı Tanıl Küçük, sanayinin yüksek faizler ve kur farkları nedeniyle çöküş içinde olduğunu söyledi. Özel sektörün sürekli zarar eden kamu sektörüne benzemeye başladığını kaydeden Küçük, borçların şirket varlıklarının yüzde 67'sine ulaştığını belirtti.

Sanayi ve üretimde gözlemlenen olumsuz eğilimler, yapısal bir özellik kazanan borç ekonomisinin daha da yoğunluk kazanması yönündeki açıklamalar ya da gelişmelerle kesişiyor. Hazine Müsteşarlığı'ndan yapılan açıklamaya göre iç borç stoku, Haziran sonunda 126,8 katrilyon lira seviyesine ulaştı.

Toplam iç ve dış borçların dağılımına baktığımızda ise 160 milyar doların kamuya, 44 milyar doların özel sektöre ait olduğunu görüyoruz. Kamunun 160 milyar dolarlık borcunun yüzde 48'i özel bankalara ve kişilere. Başta IMF ve Dünya Bankası olmak üzere resmi kuruluşlara olan dış borçlar ise 32,5

milyar dolar ile toplam borç stokunun yüzde 20'sini oluşturuyor.

Üretim ve borçlanmada gerçekleşen olumsuz gelişmeler, tabii ki kredi derecelendirme kurumlarının gözünden kaçmadı. S&P ve Moody's'in derecelendirmesinden Türkiye düşük notaldı.

Olumsuz gelişmelerle dopdolu geçen günlerimizde tek olumlu haber Temmuz ayında Maliye Bakanı Sümer Oral'ın basın açıklaması oldu. Bakan Oral, faiz dışı bütçenin bu yılın ilk yarısında, 10,6 katrilyon lira fazla verdiğini ve yine hedeflerin üzerine çıktığını açıkladı. Faiz dışı bütçenin fazla vermesi ne anlama gelir diye sorulacak olunursa; daha az sağlık harcaması, daha az eğitim harcaması kısaca faiz ödemeleri dışında kalan kamu harcamalarının kararlı bir şekilde kısıtlandığı anlamına geliyor.

İş dünyası kendilerine ait sorunları oldukça etkin bir şekilde ülkenin gündemine taşıırken, arada bir medyanın gündemine başka önemsiz bir dizi gelişmeler de yansiyordu. Bu gelişmelerden biri, işini kaybedenlerin yani işsizlerin sayısındaki artış oldu. 2001 krizinde yaklaşık 1,5 milyon kişi işinden oldu. Çalışma Bakanlığı verilerine göre, işinden ayrılanların 39 bin 912'sini kamu, 1 milyon 439 bin 995'ini ise özel sektör çalışanı oluşturuyor. Diğer yandan, önümüzdeki dönemde kamuda 12 bin işçinin de atıl istihdam çalışmaları çerçevesinde işten çıkarılacağını Devlet Bakanı Keçeciler müjdeliyordu...

İşsizlik artarken bir diğer artan olgu ise yoksulluk. Mustafa Sönmez'in, www.ekohaber.net'te DİE'nin milli gelir serilerinden yararlanarak yaptığı hesaplama göre, 2000 yılında kullanılmaya ya da harcamaya uygun gelirin yaklaşık 160 milyar dolarının hanelerin eline geçtiği belirtiliyor. Krizle beraber bu gelir 115 milyar dolara düşmüş. "Yani hanelere giren gelirden net yüzde 28 düşüş!... Bu analizi işgücü ödemeleri için, yani kamu ve özel kesim ücretlileri için yaptığımızda bu kesimin 2000'den 2001'e gelininin yüzde 30, yani genelden 2 puan fazla gerilediğini ve ücretlilerin evine 1 yılda yüzde 30 ya da 17 milyar dolar daha az gelir girdiğini görüyoruz".

Tüm bu gelişmelerden sonra belki de atlanmaması gereken önemli bir haber Türkiye'ye *Ekonomiyi Güçlendirme Programı* yapmak için gelen ekonomiden sorumlu devlet bakanı Kemal Derviş'in ödül aldığı bir toplantıda 'moraliniz nasıl' sorusuna "Bezdim artık bezdim" diye cevap vermesi olmuştur.

Ekonomiden sorumlu devlet bakanı bezgin olduğunu ifade etmesine karşılık, 18 Temmuz'da IMF Dış İlişkiler Direktörü Tom Dawson, Türkiye'de erken seçimin de dahil olduğu siyasi gelişmeler konusunda yorum yapmaktan kaçınırken, ekonomik programın ana hatlarıyla yolunda olduğunu ifade ediyordu.

İç borç sorunu

İç borçlar, borçlanmanın sürdürülebilirliği, Türkiye'nin ekonomik sorunlar listesinin ön sıralarında yer almaktadır. İç borç faizlerinin devlet bütçesi içindeki ağırlığı, kamunun temel hizmetleri dahi yerine getirmesini güçleştirdiği gibi, kamu yatırımlarını sınırlamakta, yatırımlarda görece azalışa yol açmaktadır. Ayrıca iç borçlarda reel faizlerin yüksekliği, gelir dağılımını daha da bozduğu gibi, enflasyonist baskı yaratmakta, özel kesim yatırımları üzerinde de olumsuz etki yapmaktadır.

İ. İç Borçlarda Gelişmeler

Tablo I- İç Borçlarda Gelişme

Yıllar	İç Borç Tutarı		İç Borç/GSMH (%)
	Milyar TL	Milyar USD	
1980	721	9.5	13,6
1990	57.180	21.9	14,4
1996	3.148.985	29.2	16,8
1997	6.283.425	30.6	16,6
1998	11.612.885	37.1	17,5
1999	22.920.145	42.4	22,2
2000	36.420.621	54.2	27,1
2001	122.199.119	84.8	57,3

Türkiye'nin iç borcu, Tablo I'de gösterildiği gibi, 1980 yılında 721 milyar TL iken, yıllar itibarıyla hızlı bir artış göstererek, 2001 yılı sonunda 122.199.119 milyar TL'lik bir boyuta yükselmiştir. Ülkenin 1980 sonrası yaşadığı hızlı enflasyon, cari fiyatlarla yapılacak bir karşılaştırmayı anlamsız kıldığından, Tablo I'de iç borçlarda gelişmeler USD bazında da verilmiştir. Türkiye'nin iç borç tutarı 1980 yılı sonunda 9,5 milyar USD iken, 2001 yılı sonunda 84,8 milyar USD olmuştur.

İç borçların ağırlığı, boyutu konusunda anlamlı bir gösterge, iç borçların GSMH'ya oranıdır. 1980 yılında iç borç stoku/GSMH oranı yüzde 13,6 düzeyinde iken, 2001 yılında yüzde 57,3'e yükselmiştir. İç borçların GSMH'ya oranı, özellikle 2001 yılında büyük bir sıçama göstermiştir. 2000 yılında yüzde 27,1 düzeyinde olan İç Borç Stoku/GSMH oranı, 2001 yılında yüzde 57,3 gibi tehlikeli bir boyuta ulaşmıştır. 2001 yılında bütçe açığının

GSMH'ya oranının yükselmesinin yanı sıra, Hazine'nin kamu bankalarına görev zararından doğan borçlarının, devlet iç borçlanma senedi (DİBS) verilerek ödenmesi ve GSMH'nın anılan yıl yüzde 9,4 gibi olağandışı boyutta azalması, İç Borç Stoku/GSMH oranının, bir yıl gibi kısa bir sürede, 30 puanın üstünde artmasına yol açmıştır.

İç Borç Stoku/GSMH oranı 1980-1990 döneminde belirgin bir artış göstermemiş, yüzde 13,6'dan, yüzde 14,4'e yükselmiştir. Anılan oranın, özellikle son üç yılda (1999-2001) hızlı bir artış gösterdiği gözlenmektedir.

Öztiñ
Akgüç*

İç borçlar,
borçlanma-
nın
sürdürüle-
bilirliği,
Türkiye'nin
ekonomik
sorunlar
listesinin ön
sıralarında
yer
almaktadır.

II. İç Borç Stokunda Artış Nedenleri

İç borç stokunda 1980 sonrası ve özellikle de son yıllarda hızlı artış nedenleri; (i) Vergilendirme yerine borçlanma politikasının izlenmesi, (ii) yüksek reel faiz ödenmesi, (iii) siyasal nedenlerle kamu kuruluşlarının, özellikle kamu bankalarının artan görev zararlarının DİBS verilerek yolu ile karşılanması olarak özetlenebilir.

Kuramsal olarak, kamu borçlanma senetlerinin faiz oranı, risksiz ya da risk primi düşük olarak, ekonomide faiz oranının alt tabanını oluşturması gerekirken, ülkemizde çoğu kez tavan, en yüksek faiz sınırını oluşturmaktadır. Özellikle son yıllarda enflasyon hızının çok üstünde reel faiz ödenmesi, (i) Hazine'nin borçlanabilmek, iç borçları çevirebilmek, günü kurtarmak için yüksek faiz ödemesi, (ii) bu yolla bazı kesimlere gelir aktarılması, (iii) gizli biçimde banka kurtarma operasyonu ile açıklanabilir.

*Dr.

III. Faiz Ödemelerinin Ekonomideki Ağırlığı

Kamu borçlarına ilişkin faiz ödemelerinin ekonomideki ağırlığı, (i) faiz giderlerinin bütçe içindeki payı, (ii) faiz ödemelerinin GSMH'ya oranı şeklinde ölçülebilir. Faiz giderlerinin bütçe içindeki payını da ortaya koyabilmek için, (i) Faiz Giderleri/Bütçe Harcamaları, (ii) Faiz Giderleri/Bütçe Gelirleri, (iii) Faiz Giderleri/Vergi Gelirleri oranları kullanılabilir.

Kamu borçları faiz giderlerinin konsolide devlet bütçesi içindeki ağırlığını ortaya koyabilmek için Tablo II düzenlenmiştir.

2002 yılında ise, oran daha da kötüleşerek, ilk beş ayda yüzde 117,1'e yükselmiştir. Bu bağlamda, 2002 bütçe hedefi, vergi gelirlerinin yüzde 73,9'u ile faiz giderlerini karşılamak şeklindedir.

Faiz giderlerinin GSMH'ya oranı ise, 1980 yılında yaklaşık binde 6,0 düzeyinde iken, 1990 yılında yüzde 3,5'e, 2001 yılında da yüzde 22,8'e yükselmiştir.

Tüm göstergeler, 1980 sonrasında faiz giderlerinin bütçe içindeki ağırlığının dramatik biçimde arttığını, faiz ödemelerinin GSMH'nın

Tablo II- Faiz Giderlerinin Bütçedeki Ağırlığı (%)

Yıllar	Faiz Giderleri/Bütçe Harcamaları	Faiz Giderleri/Bütçe Gelirleri	Faiz Giderleri/Vergi Gelirleri
1980	2,7	3,3	4,0
1990	20,6	25,0	30,5
1991	18,4	24,9	30,6
1992	18,2	23,1	28,0
1993	24,0	33,2	43,9
1994	33,2	40,0	50,8
1995	33,6	41,3	53,1
1996	38,0	55,4	66,7
1997	28,5	39,6	48,0
1998	39,6	52,0	66,9
1999	38,3	56,5	72,4
2000	43,9	60,6	77,1
2001	51,1	79,3	103,3
2002/Mayıs	54,1	82,5	117,1

Faiz giderlerinin bütçe harcamaları içindeki payı, 1980 yılında yüzde 2,7 düzeyinde iken, 2001 yılında yüzde 51,1'e değin yükselmiştir. 2002 yılının Ocak-Mayıs döneminde bu artış eğilimi sürerek, yüzde 54,1'e çıkmıştır. 2002 yılı bütçesi, faiz giderlerinin harcamalar içindeki payını yüzde 43,6 olarak hedeflemiştir. Ancak, yılın ilk beş aylık sonuçları, bu hedeften önemli sapma olacağını göstermektedir.

Faiz giderlerinin konsolide bütçe gelirlerine oranı, 1980 yılında yüzde 3,3 düzeyinde iken, bu oran 2001 yılında yüzde 79,3, 2002 yılının ilk beş ayında da yüzde 82,5'e yükselmiştir. Bu bağlamda, 2002 bütçe hedefi yüzde 60,2'dir.

Bütçe giderlerinin faiz giderlerinden daha yavaş artması, Faiz Giderleri/Bütçe Gelirleri oranının sürekli yükselmesine yol açmaktadır.

1980 yılında vergi gelirlerinin yüzde 4,0'ü faiz giderlerini karşılarken, 2001 yılında faiz giderleri vergi gelirlerini aşmış, Faiz Giderleri/Vergi Gelirleri oranı yüzde 103,3'e çıkmıştır.

binde 6'sından, yüzde 23,0 düzeyine değin yükseldiğini ortaya koymaktadır. Faiz giderlerinin bu denli yükselmesi, kamunun aşırı reel faiz ödemesinin ayrı bir göstergesini oluşturmaktadır. İç Borç Stokunun GSMH'ya oranı, 1980-2001 döneminde yüzde 13,6'dan, yüzde 57,3'e yükselirken, iç borç faiz ödemelerinin yaklaşık binde 3,0'den, yüzde 20,9'a yükselmesi, kamunun ne denli yüksek reel faiz ödediğini ortaya koymaktadır.

Tablo II'de yer alan faiz giderleri, dış borç faiz giderlerini de içermektedir. Ancak faiz giderlerinin büyük bölümünü, örneğin 2002 yılında yaklaşık yüzde 92,0'sini, 2001 yılında yüzde 91,3'nü, 2002 yılının ilk beş ayında da yüzde 92,6'sını iç borç faiz ödemeleri oluşturmaktadır.

IV. İç Borç Stokunun Alıcılara Göre Dağılımı

İç borç stokunun alıcılara göre dağılımı Tablo III'de verilmiştir.

Faiz giderlerinin bu denli yükselmesi, kamunun aşırı reel faiz ödemesinin ayrı bir göstergesini oluşturmaktadır.

Tablo III- İç Borç Stoku (Alıcılara göre)

	Aralık/2001		Şubat/2002		Mayıs/2002	
	Milyar USD	Yüzde	Milyar USD	Yüzde	Milyar USD	Yüzde
Kamu	56,0	66,0	52,6	62,4	49,9	57,5
TCMB	22,6	26,6	18,9	22,4	18,4	21,2
Kamu Bank.	15,8	18,6	18,1	21,4	16,9	19,5
TMSF	10,5	12,4	7,5	8,9	5,9	6,8
Diğer kamu	7,1	8,4	8,2	9,7	8,6	9,9
Piyasa	28,9	34,0	31,7	37,6	37,0	42,5
TOPLAM	84,9	100,0	84,4	100,0	86,9	100,0

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

DİBS'lerin önemli bir bölümü, TCMB, Kamu bankaları, Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) yönetimindeki bankalar ve diğer kamu kurumlarının elinde bulunmaktadır. Ancak kamu kurumlarının iç borç stoku içindeki payı, 2001 yılı sonunda yüzde 66,0 düzeyinde iken, bu pay 2002 yılı ortalarında yüzde 57,0 düzeyine gerilemiştir. Hazine, 2001 yılında, ağırlıklı olarak kamu kurumlarına DİBS satmış olduğundan, bu durum Hazine'nin borçlanmasını kolaylaştırırken, koşulların da elverişli olmasını sağlamıştır. Ancak, bu olanağın özellikle 2002 yılının ikinci yarısı için mevcut olmadığı görülmektedir. İç borçlanmada piyasanın payının artması, özellikle faiz oranı olarak borçlanma koşullarını zorlaştıracaktır.

TCMB'nın net döviz pozisyonunun API (açık piyasa işlemleri) nedeniyle borçlu olması, kanımca, faiz oranlarını denetim altında tutma, para piyasasında etkin rol oynama olanağını kısıtlamaktadır.

V. İç Borç Stokunun Yapısı

2002 yılına ilişkin son verilere göre, iç borç stokunun yapısı şöyledir:

Borçlanma Türü	Pay (%)
Sabit Faizli TL	20,5
Değişken Faizli TL	51,2
Döviz	15,0
Döviz Endeksli	13,3

Hazine, 2001 yılı öncesi ağırlıklı olarak sabit faizli TL olarak borçlanırken, 2001 yılından itibaren iç borç stoku içinde değişken faizli devlet borçlanma senetleri, döviz endeksli borçlar ve yabancı para (döviz) borçlar artıyor. Böyle bir yapı, faiz ve kur riskini artırıyor. TL faizlerinin yükselmesi; bir yandan faiz giderlerini, öte yandan borçlanma gereğini artırıyor. Kurların yükselmesi de, iç borç

stokunun TL olarak artmasına yol açıyor. İç borç stokunun artmaması için, hem döviz kurlarının hem de TL faiz oranının yükselmemesi gerekiyor.

VI. İç Borçlanmanın Ekonomik Etkileri

İç borçlanmanın ekonomik etkileri, (i) kamu harcamalarının yapısını, bileşimini değiştirmesi, (ii) özel kesim yatırım harcamaları, (iii) gelir dağılımı, (iv) tüketim harcamaları, tüketim kalıpları başlıkları altında incelenebilir.

(i) Bütçe Harcamalarının Yapısının Değişmesi

Sürekli iç borçlanma ve reel faizlerin yüksekliği, konsolide bütçe harcamalarının (KBH) yapısını değiştirmiş, faiz giderlerinin payı 1980 yılında yüzde 2,7 düzeyinde iken, Mayıs 2002 sonu itibarıyla yüzde 54,1'e değin yükselmiştir. Buna karşı, cari harcamalar ve özellikle yatırım harcamalarının KBH içindeki payı dramatik biçimde azalmıştır. Yatırım harcamalarının KBH içindeki payı, 2001 yılında yüzde 5,2'ye geriledikten sonra, 2002 yılının ilk beş ayında yüzde 2,5 düzeyine inmiştir.

KBH içinde faiz ödemeleri nedeniyle transfer harcamalarının payı yükselmiş, gelir yaratan kamu harcamalarının payı dramatik biçimde azalmıştır. Ekonomik istikrarsızlığı, ekonomik durgunluğu giderme konusunda, maliye politikasından yararlanma olanağı giderek zayıflamaktadır.

(ii) Özel Kesim Yatırımları Üzerinde Etki

Kamunun yüksek faizle borçlanması, çeşitli açılardan özel kesim yatırımları üzerinde olumsuz etki yaratmıştır. Bu olumsuzluklar şöyle özetlenebilir:

1) Özel kesimin para ve sermaye piyasalarından kaynak bulma olanağını kısıtlamış, bir anlamda özel sektörün söz konusu pazarlardan dışlanması (crowding out) sonucunu doğurmuştur. Gerçekten, 1990 yılında menkul kıymet stokları içinde özel sektörün payı yüzde

İç borç stokunun artmaması için, hem döviz kurlarının hem de TL faiz oranının yükselmesi gerekiyor.

40.0, kamunun payı yüzde 60.0 iken, 2001 yılında kamunun payı yüzde 90.0'nin üstüne çıkarken, özel kesimin payı yüzde 10.0 düzeyine gerilemiştir.

2) Yüksek faiz, özel kesimin finansman giderlerini büyük ölçüde arttırarak, oto-f finansman olanaklarını daraltmıştır.

3) Kamu yatırımlarının azalması, özel sektör yatırımları üzerindeki itici, özendirici etkiyi zayıflatmıştır.

4) Faiz oranlarının aşırılığı, özel sektör açısından karlı proje sayısını azaltmış, yatırımları durdurma noktasına getirmiştir.

5) Likidite fazlası olan bazı özel kuruluşları, ekonomik anlamda yatırım yapma yerine, kamu borçlanma senetleri almaya yönelmiştir.

(iii) Gelir Dağılımı Üzerine Etki

Bir yandan yüksek faiz ve bütçenin bir transfer bütçesi haline dönüşmesi, öte yandan faiz giderlerinin, dolaylı vergi gelirleri ve ücretliler üzerinden alınan gelir vergisi ile karşılanması, ülkede gelir dağılımının emekçiler aleyhine daha da bozulmasına neden olmuştur.

(iv) Tüketim Harcamaları ve Tüketim Kalıpları Üzerinde Etkisi

İç borçlanmanın ve özellikle faiz ödemelerinin ulaştığı boyut, düşük gelirli gruplardan yüksek gelirli gruplara, faiz geliri elde edenlere kaynak transferi sonucunu doğurmuş, böyle bir aktarım da, tüketim harcamalarını ve tüketim kalıplarını etkilemiştir. Yüksek gelirli grupların tüketim kalıpları farklı olduğundan, tüketim mali dışalımı özendirilmiş, toplumsal yararı sınırlı ya da olmayan harcamaların, tüketim harcamaları içindeki payı yükselmiştir.

VII. İç Borç Sorununun Çözümü

Ekonomi üzerinde çeşitli açılardan olumsuz etkiler doğuran yüksek faizli iç borçlanma sorununun hafifletilmesi için şu önlemlerin alınması önerilebilir.

1) Borç yönetiminin iyileştirilmesi

Açıklanmaya çalışıldığı gibi, borç yönetimi son derece başarısızdır. Aşırı reel faiz ödenmesi, vade yapısı, borç stokunun dağılımı,

bu başarısızlığın göstergeleridir. Özellikle reel faizlerin azaltılmasına yönelik olarak borç yönetimi iyileştirilmelidir.

2) Vergi gelirlerinin arttırılması

Vergilendirilmeyen alımların vergilendirilmesi, bazı vergi oranlarının yükseltilmesi, 1994 ve 1999 yıllarında alınan vergi önlemlerine benzer, borç ödeme amaçlı geçici vergiler uygulanması, bu bağlamda alınabilecek önlemler olarak görülmektedir.

3) Borcun kısmen parasallaştırılması

Emisyonu sınırlı ölçüde arttırarak, borçların bir bölümünün parasallaştırılması, yararlanılabilecek bir araç olarak görülmektedir.

Sonuç

Türkiye'de kısa bir sürede, kamuoyuna başarı diye sunulan borç yönetimi ile İç Borç Stokunun GSMH'ya oranı yüzde 50,0'yi, faiz ödemelerinin vergi gelirlerine oranı da yüzde 100,0'ü aşmıştır. 2002 yılındaki gelişmeler, iç borç faiz ödemelerine ilişkin hedeflerin de tutturulamayacağını ortaya koymaktadır. Ekonomide kaynak dağılımını bozan, gelir dağılımını daha adaletsiz hale getiren, bütçe açıklarını büyüten, enflasyonist baskıyı artıran, yatırımları olumsuz yönde etkileyen, maliye politikalarının etkinliğini azaltan, ekonomide çeşitli katılıklar yaratan iç borç sorunsalının hafifletilmesi öncelikle ele alınmalıdır. Bu konuda, Hazine borçlanabiliyor, iç borçlar çevrilebiliyor, Hazine borçlanmasa da başarılı gibi yanlış iletiler verilmesinden kaçınılmalı, bu yazıda da bir ölçüde değinilen önlemler alınmalıdır. Günü kurtarma önlemleriyle, bazı kişileri başarılı gösterme gayretkeşliği ile sorunun çözümüne olanak yoktur.

Tüm göstergeler, borçlanmada Türkiye'nin batağa saplanmakta olduğunu kanıtlamaktadır. Tüm göstergeler kötüye giderken, sorunu çözmede ciddi önlemler alınmaması, Türkiye'yi yakın gelecekte hiperenflasyon dahil istenmeyen seçeneklerle karşı karşıya bırakacaktır.

İç borçlanmanın ve özellikle faiz ödemelerinin ulaştığı boyut, düşük gelirli gruplardan yüksek gelirli gruplara, faiz geliri elde edenlere kaynak transferi sonucunu doğurmuştur.

kura dayalı istikrar politikasına teorik bir yaklaşım

Ekonominin finansal ve reel kesiminde oluşan dengesizlikleri gidermeyi amaçlayan istikrar programları, uzun yıllardan beri gelişmekte olan ülkelerde sık sık uygulanmaktadır. Ülkeleri radikal istikrar programları uygulamaya yönelten temel nedenler: yüksek kronik enflasyon, ödemeler dengesi açığı, finans piyasalarında ve reel kesimde yaşanan ciddi boyuttaki dengesizliklerdir. Ülkelere özgü farklı nedenlere rağmen, benzer ekonomik kriz yaşayan ülkelerde uygulanan istikrar programlarının özellikleri de zaman içinde değişime uğramaktadır.

Enflasyonun süreklilik gösterdiği ülkelerde, temel makroekonomik değişkenlerde yapılan düzenlemelerin enflasyonun düşürülmesinde yeterli olmadığı gözlenmektedir. Bu nedenle enflasyonu düşürmeye yönelik istikrar politikası uygulamaları, enflasyon beklentilerine yön verecek bir nominal çıpanın kullanılmasını gerektirmektedir.

1. Kura Dayalı İstikrar Politikası

Enflasyonla mücadelede kullanılan istikrar programları, seçilen nominal çıpa göre temelde ikiye ayrılmaktadır. Eğer nominal çıpa olarak para arzı kullanılıyorsa, programa, "paraya dayalı istikrar programı"; nominal çıpa olarak döviz kuru kullanılıyorsa "kura dayalı istikrar programı" denilmektedir (Akay ve Yazgan, 2000:48). Bunlarla birlikte ücret ve fiyatlar da nominal çıpa olarak istikrar programlarında kullanılmaktadır.

İstikrar programlarında nominal çıpa uygulaması: Seçilen nominal çıpanın artış hızı, enflasyon oranının altında sabit tutulduğunda, belirli bir süre sonra enflasyon oranının bu orana yaklaşacağı varsayımına dayanmaktadır (Bahçeci, 1997:16). Nominal çıpanın uygulandığı istikrar programlarında hükümet, nominal çıpa olarak kullanılan iktisadi değişkenin artış hızını önceden belirleyerek kamuoyuna açıklar ve enflasyon oranının da

makul bir süre içinde açıklanmış olan orana yaklaşmasını bekler.

1.1. Tanımı ve İşleyişi

Enflasyonun süreklilik gösterdiği ülkelerde uygulanan istikrar programlarının çoğunda, döviz kuru temel nominal çıpa olarak seçilir. Döviz kurunun nominal çıpa olarak seçilmesinin temel nedeni, uluslararası rekabet kaybını önlemektir (Khan and Knight, 1982:709-730). Ayrıca kur politikası (devalüasyon), ilk olarak reel talebi ve dış ticarete konu olan malların üretimini etkilediği için kur değişikliğinin hem talep hem de arz yönlü etkisi vardır (Bahçeci, 1997 : 16).

Devalüasyon, yerli para cinsinden yabancı para birimi fiyatlarının artmasıdır. Talep tarafından deflasyonist etki yapan devalüasyon, arz yönünde ise olumlu etki yaratır. Fakat, kısa dönemde üretim faktörlerinin fiyatı nihai mal fiyatlarından daha az arttığı için, devalüasyonun üretimi hızlandırıcı ama geçici bir etkisi vardır. Zamanla nominal faktör fiyatları arttıkça, üretim artışı da azalmaya başlar.

Kura dayalı istikrar programlarının işleyiş mekanizması, "satılma gücü paritesi" (SGP) diye bilinen iktisadi ilişkiyle açıklanır (Doğanlar ve Özmen, 2000:112). Kura dayalı istikrar programlarının temel taşıını oluşturan satılma gücü paritesine göre; dış ticarete konu olan bir malın fiyatının ortak bir para birimi cinsinden her ülkede aynı olması gerekmektedir. Bu duruma göre, yabancı ya da yurtiçi fiyatlarının birisi veya her ikisi birden değişirse, nominal döviz kuru da bu farkı ortadan kaldıracak ve dolayısıyla reel döviz kurunu sabit tutacak şekilde değişecektir (Akay ve Yazgan, 2000:49). Eğer döviz kurları satılma gücü paritesine göre hareket ederse, dış ticarete konu olan malların fiyatlarının artış hızı otomatik olarak devalüasyon oranına eşitlenir (Calvo and Vegh, 1992:92-4). Ancak, ekonomide malların tümü dış ticarete konu olmaz.

Oğuz
Yıldırım*

Enflasyonun süreklilik gösterdiği ülkelerde uygulanan istikrar programlarının çoğunda, döviz kuru temel nominal çıpa olarak seçilir.

*Anadolu Üni.
AÖF
İkt. Prog. Böl.

Doğası gereği bazı mallar sadece yurtiçinde üretilip tüketilebilirler ve bu malların fiyatları ile döviz kuru arasında görünürde hiçbir ilişki yoktur. Son dönemdeki çalışmalar, zaman içinde bu malların fiyatlarının, açıklanmış olan enflasyon oranına nasıl eşitleneceği konusunda yoğunlaşmaktadır.

1.2. Temel Özellikleri

Kura dayalı istikrar programlarının temel özellikleri şu şekilde sıralanabilir (Kiguel and Liviatan, 1992b: 279-305).

Kura dayalı programlarda, kurun kısa dönemde nasıl hareket edeceği önceden açıklandığı için, reel kur değerlendirilmektedir. Reel kurun değerlendirilmesini kısmen önlemek için, programın başında yerli para devalué edilmekte ve daha sonra ise reel kur sabitlenmektedir. İlerleyen dönemlerde, programın işleyişine göre yeniden nominal kur ayarlaması yapılmaktadır.

Kurun reel olarak değerlendirilmesi sonucu, dış ticaret dengesi bozulmakta ve dış açığı artmaktadır. Bu değerlendirme sonucu, görece mal fiyatları değiştiği için ihracat azalmakta, ithalat ise artmaktadır. Bu durumdan dış ticaret dengesi olumsuz yönde etkilenmektedir. Eğer dış yardım sağlanabilirse, dış ticaret açığı büyük bir sorun haline gelmemektedir.

Nominal çıpa seçimi istikrar sürecini etkilemektedir. Kura dayalı programlarda, ekonomik faaliyetler genellikle ilk anda canlanmakta ve sonra bunu güvenilirliğin de azalmasıyla daralma takip etmektedir. Konuyla ilgili yapılan araştırmalar göstermiştir ki; kurun nominal çıpa olarak uygulandığı hiperenflasyon ülkelerinde, enflasyonun düşüşünü takiben ekonomik faaliyetler ilk anda ya çok az düşmüş ya da hiç etkilenmemiştir (Kiguel and Liviatan, 1992b:279-305). Hatta üretim normal seyrinin üzerine çıkmıştır. Ekonomik faaliyetlerdeki dalgalanmanın asıl nedeni, güvenilirliğin yeterince sağlanamamış olmasıdır. Yeterli güven sağlanamadığı için uzun dönemde programın işlemeyeceği beklentisiyle ilk anda talep patlaması gerçekleşmektedir. Çünkü hane halkı harcamalarını gelecek dönemden şimdiki döneme kaydırmaktadırlar. Bu duruma

da, iktisat teorisinde "dönemlerarası ikame" adı verilmektedir.

Devaluasyon oranının sabit tutulduğu bir ortamda enflasyonun düşme hızı değişmektedir. Kur artışı hızı enflasyonun altında tutulduğu için enflasyon yavaş düşmektedir.

Kura dayalı istikrar programının başlangıcında uluslararası rezervlerin yüksek olması yararlı iken, başarılı bir kur programı için geniş dış finansman çok gerekli değildir. Kur, yeterli rezerv ile desteklendiği ve mali durum kontrol edildiği sürece, kamu finansmanı için dış kaynak ilk anda gerekli olmayabilir. Programın ileriki aşamalarında ise, dış kaynak ihtiyacı doğabilir. Programın güvenilirliği açısından ise, yurtiçi politika öncelikleri, mali dengesizliklerin kaldırılması ve yüksek oranlı devaluasyon daha önemli rol oynamaktadır.

Eğer, merkez bankasının bağımsızlığı, para kurulunun kurulması ve parasal disiplinin sağlanması ile birleşirse istikrar programlarının güvenilirliği daha da artmaktadır.

Kur politikasının sabit kur politikasından, önceden belirlenmiş ve azalan oranlı kur politikasına ya da yerli paranın yabancı para ile yer değiştirmesine kadar geniş bir yelpazede belirleme şansı mevcuttur (Bahçeci, 1997:27). Bu politikalarından herhangi birinin seçimi karar alıcı birimlerin sabit kur politikasına bağlılık gücü ile ilgilidir.

1.3. Avantaj ve Dezavantajları

Kura dayalı istikrar programlarının kendi içinde birtakım avantajlı ve dezavantajlı yönleri bulunmaktadır. Bu programları uygulayacak ülkeler, programların avantaj ve dezavantajlarını daha önceki ülke deneyimlerine bakarak iyi değerlendirerek ve kendi koşullarına en uygun politika bileşimini tercih edebilirler.

1.3.1. Avantajları

Kur çapasının temel avantajları; şeffaf olması, disipline edici etkisinin bulunması, izlenmesinin ve kontrol edilmesinin kolay olmasıdır (Bahçeci, 1997:19). Bunlara ek olarak diğer avantajları ise aşağıdaki gibi sıralayabiliriz.

Merkez bankasının bağımsızlığı, para kurulunun kurulması ve parasal disiplinin sağlanması ile birleşirse istikrar programlarının güvenilirliği daha da

Eğer ülkenin yurtiçi piyasası gelişmemiş ise, kur çapasının istikrar ve güvenilirlik sağlama açısından avantajları vardır. Fakat sermaye akımları döviz piyasalarına hakim olduğu sürece, rekabet göstergeleri kur politikası için artık bir rehber değildir (IMF Survey, 1995a:361-363). Döviz kurunun nominal çıpa olarak kullanılması durumunda, para arzının içselligi veri iken, kural olarak para talebi ve dolaşım hakkında herhangi bir bilgiye gerek duyulmaz.

Kronikleşen enflasyon bir süre sonra, ekonomide yüksek derecede dolarlaşmaya (kendi ülke parası olan bir ekonomide Dolar'ın bir hesap birimi olarak kullanılması) yol açmaktadır. Bu durumda, enflasyon ve reel faaliyetleri etkileyen para arzı, büyük olasılıkla yabancı para olarak tutulan varlıkların yerli para cinsinden değerini ve yabancı para cinsinden mevduatları kapsayacaktır. Ancak paranın bu kısmı karar alıcı birimler tarafından kontrol edilemediği için, para arzının yurtiçi kısmında ortaya çıkan bir düşüşün toplam likidite ve dolayısıyla enflasyon üzerinde fazla bir etkisi olmayacaktır. Bu durumda da döviz kurunun nominal çıpa olarak tercih edilmesi uygun olmaktadır (Telatar, 2000:468).

Döviz kurları, hane halkına, karar alıcı birimlerin niyetleri ve uygulamaları hakkında, para arzı hedefinden daha net sinyaller verebilir. Dolayısıyla, hane halkının enflasyonist beklentilerinin nominal çıpanın izlenmesi ve sürekli olarak kontrol edilmesi yeteneğinden büyük ölçüde etkilenmesi halinde, döviz kuru nominal çıpa olarak para arzına kıyasla daha avantajlı duruma geçmektedir.

Döviz kurları, yurtiçi finansal disiplini güçlendirme yeteneğine sahiptir (Hamann, 1999:132). Bu bağlamda döviz kuru gibi doğrudan gözlenebilir bir değişken üzerine güvenilirlik taşıyan sabit bir kararın verilmesi, ücret ve finansal sözleşmelerdeki "enflasyon eğilimi"ni ortadan kaldırmanın görece olarak etkin bir yolu olmaktadır. Bu şekilde düşük enflasyonun sürdürülebilir ve döviz kuru için önceden belirlenmiş politikanın yaşayabilir olması için gerekli olan mali uyarılama lehine daha iyi bir güdü sağlanmaktadır.

Döviz kuru için, önceden belirlenmiş bir patika izleyen karar alıcı birimler, para politikası üzerindeki kontrolünden vazgeçerek harcama artışlarını finanse etmek için en kolay yol olan "para basma" seçeneğini kaybetmektedir (Telatar, 2000:473). Bu da, karar alıcı birimleri borç yönetimi konusunda daha dikkatli olmaya zorlayacaktır. Sabit bir döviz kuru rejiminde, enflasyonda ani bir sıçrama yaratarak kamu borcunun reel değerini ortadan kaldırmak da artık mümkün olmamaktadır.

Döviz kurları, ekonomide merkez bankasının enflasyona karşı mücadele etmekte kararlı olduğunu gösteren açık bir sinyal işlevi görmektedir. Bu durumda merkez bankaları bağımsız bir para politikası izleme olanağından vazgeçmeye istekli olacak kadar, kura dayalı istikrar politikasını uygulamakta kararlıdır (Rebelo, 1997:6168).

Kura dayalı istikrar programları uygulandığında, enflasyonu düşürmenin başlangıçtaki maliyeti düşüktür. Bu durum, bu tip programları avantajlı bir duruma getirmektedir (Akgönül ve Masca, 2001:446). Uygulamanın ilk aşamasında, fiyat ve ücretlerin kontrol altına alınmasıyla enflasyon hızlı bir şekilde düşmektedir. Bu da kamu gelirlerinde potansiyel bir artış sağlayarak, bütçe açıklarının kapanmasına olumlu etkide bulunacak, ekonomideki istikrar süreci hızlanacak ve hane halkının programa olan desteği artacaktır. Bunun sonucunda da, karar alıcı birimlerin programı güçlendirmek için kamu harcamalarının kısılması ya da vergilerin artırılması gibi ek tedbirleri almaları daha kolay olacaktır.

1.3.2. Dezavantajları

Yukarıda sayılan avantajlarına karşılık, döviz kuru için önceden belirlenmiş patika ilan edilmesinin yarattığı ciddi bazı dezavantajlar da mevcuttur.

Kura dayalı istikrar programlarını uygulayan ülkeler, bağımsız bir para politikası izleme olanağını kaybetmektedirler (Telatar, 2000: 473). Ülke açık sermaye piyasalarına sahip olduğu sürece, faiz oranları döviz kurunun nominal çıpa olarak seçtiği ülkedeki oranlar ile yakından ilişkili hale gelmektedir. Ve para

Kronikleşen enflasyon bir süre sonra, ekonomide yüksek derecede dolarlaşmaya yol açmaktadır.

yaratım süreci, bu ülkedeki para arzı artışına sınırlanmaktadır. Dolayısıyla, döviz kurunu sabitlemiş bir ülke, para politikasını, yurtiçi şoklara tepki verecek şekilde kullanma yeteneğinden yoksun kalmaktadır.

Ayrıca önceden belirlenmiş döviz kurlarının varlığında, döviz kurunun nominal çıpa olarak seçildiği ülkeye özgü şoklar, hedefleme yapan ülkeye kolaylıkla aktarılabilen ve böylece spekülasyon hareketlere açık hale gelmektedirler (Obstfeld and Rogoff, 1995:73-96). Kura dayalı istikrar programı uygulayan ülkelerin, döviz kurunu nominal çıpa olarak kabul ettiği ülkede meydana gelen herhangi bir şok, hedefleme yapan ülkede, ekonomik büyümenin gerilemesine ve işsizlikte artışa yol açan negatif bir talep şokuna neden olmaktadır. Bu koşullar altında spekülasyon, ülkenin döviz kuru politikasına ilişkin bağlayıcı-sabit hükümet kararını sorgulamaya başlamakta ve değer kaybetme eğilimindeki parayı satarak potansiyel olarak yüksek getiri ve düşük risk taşıyan çekici bir kar olanağına kavuşmaktadır. Kuşkusuz ortaya çıkan krize karşı önlem almak, merkez bankası açısından oldukça maliyetli olacak ve bu süreçte büyük miktarlarda döviz rezervi kaybedilecektir.

Kurun çıpa olarak kullanıldığı istikrar programları, genel olarak yerli paranın aşırı değerlendirildiği bir aşamadan geçmek zorundadır. Bu durum da dış ticaret açığına yol açtığı için, programın sürmesi sermaye girişlerine bağımlı olmaktadır. Bu da, bu tip programların en zayıf noktasını teşkil etmektedir (Somel, 2001:13). Dolayısıyla, sermaye hareketlerinde aksi bir gelişme, her zaman bu gibi programların son bulmasına neden olabilir.

Kura dayalı istikrar programları uygulamaya başlandığında, kısa dönemde nominal bir istikrar ve rahatlama sağlamaktadır. Bu durum, sabit kur uygulamasını devam ettirebilmek için gerekli olan ölçüde talebi kısma konusunda karar alıcı birimlerin zayıf göstermesine neden olmaktadır (Cukierman, 1988).

1.4. Teorik Varsayımları

Kura dayalı istikrar programlarının biçimsel olgularını açıklamaya yönelik çeşitli varsayımlar

mevcuttur. Bu varsayımlar, özellikle kura dayalı istikrar programlarının başlangıç aşamalarında gözlenen canlanma, enflasyonun devalüasyon oranına yavaşça yakınsama olguları ve son dönemdeki gerilemeyle ilgili oldukları görülmektedir.

1.4.1. Likidite Sorunu Varsayımı

Kura dayalı istikrar programları uygulayan ülkelerin bazıları dış yükümlülükleri için yeterli kaynağa sahip olsalar dahi, kısa vadeli borçlarını yenileyemezlerse, dış ticarete açık verirler. Bu da likidite yetersizliğinden doğan ödemeler dengesi krizine neden olmaktadır (Calvo and Vegh, 1997). Nitekim ülke uygulamalarında da görüldüğü gibi, programı uygulayan ülkeler, likidite sorunu yaşadıklarında, ekonomik kriz daha da derinleşmektedir.

1.4.2. Kısa Vade Varsayımı

Bu varsayım, eğer kamu kesimi açığı (iç veya dış) kısa vadeli borçla finanse edilirse ve bu devletlerin ihraç ettiği bonoların getirisi değişiklik gösteriyorsa, piyasada bu borcu yenileme isteği azaldığında, dış ticaret olumsuz yönde etkilenecektir (Inan, 2000:3). Burada, krizlerin sıçrama ve yayılma etkisi de gözardı edilmemelidir. Bu etkiye göre, gelişmekte olan bir ülke ekonomisinde başlayan herhangi bir makroekonomik sorun, diğer gelişmekte olan ülke ekonomilerine olan güveni sarsarak, bu ülkelerden sermaye kaçışına neden olur, böylece bir anlamda krizler, ülkeler arasında yayılacaktır.

1.4.3. Servet Etkisi-Denge Varsayımı

Bu varsayım, ekonomik istikrarın arz yönlü aktarma mekanizmalarını ve servet etkilerini temel almaktadır (Telatar, 2000:482). Kura dayalı istikrar programının uygulandığı ekonomide, fiyatlar istikrar kazandıkça görece fiyat değişkenliğinin neden olduğu negatif reel etkiler önemli ölçüde azalmakta ve bu şekilde kaynak dağılımında etkinlik artarak, kaynaklar finansal alanlardan daha üretken alanlara doğru kaymaktadır (Kiguel and Liviatan, 1992b :279-305). Arz yönlü modeller, başlangıçtaki canlanmayı açıklayabildikleri halde, daha

Programı uygulayan ülkeler, likidite sorunu yaşadıklarında, ekonomik kriz daha da derinleşmektedir.

sonra ortaya çıkan gerilemeyi açıklamakta yetersiz kalmaktadırlar (Calvo and Vegh, 1999: 6925).

Enflasyondaki düşüğe genellikle eşlik eden mali uyarılama, servet etkilerinin bir diğer kaynağını oluşturmaktadır. Bu durumda kamu açıklarının ortadan kaldırılması, enflasyonda sürekli bir düşüş sağlanması için gerekli bir koşul olarak görülmektedir (Calvo and Vegh, 1999: 6925).

Döviz kuruna dayalı programlarda gözlenen reel döviz kuru değerlenmesine ilişkin olarak ortaya atılan denge yaklaşımında ise, döviz kurundaki değerlemenin, sermaye hesabı liberalizasyonuna ve bu tip programlarda sıklıkla gözlenen dış ticaret ve makro-ekonomik reformlara eşlik eden sermaye girişlerine karşı doğal bir denge uyarlaması olduğu ileri sürülmektedir.

1.4.4. Enflasyon Yapışkanlığı Varsayımı

Enflasyonun yüksek olduğu ülkelerde, enflasyonun atalet (süreklilik, yapışkanlık) kazanması, kura dayalı istikrar programlarını olumsuz yönde etkilemektedir. Mal ve finans piyasalarındaki yaygın endekslleme (satınalma gücünün bir hesap birimi olarak kullanılması) ve beklentiler ise, enflasyondaki sürekliliği arttırmaktadır.

Sürüp giden enflasyon, bu günkü enflasyonun geçmişteki enflasyon olarak gerçekleşmesidir (Köksel, 1998:40-41). Eğer hane halkı tahminlerinde enflasyonun dünkü enflasyon olarak gerçekleşeceğine inanıyor ve buna göre davranıyorlarsa, sonuçta bu öngörü gerçekleşir. Bu da diğer faktörlerin etkisiyle, enflasyonun belli bir düzeye sıçramasına ve o düzeyde istikrar kazanıp, bir alt eşik oluşturmasına neden olur. Bu tip nominal çıpanın uygulandığı programların amacı da, dünkü enflasyon ile bugünkü enflasyon arasındaki bağıntının kesilmesine yöneliktir (Esen: 1989: 35).

Kura dayalı istikrar programlarının uygulandığı ekonomilerde, devalüasyon oranının düşeceğine dair güvenilir bir açıklama, yurtiçi reel faiz oranlarında düşüşe yol açarken, beklentilerin geçmişe dönük olarak belirlen-

mesi reel döviz kurunda değerlenmeye ve ticaret dengesinde bozulmaya yol açmaktadır. Faiz oranındaki düşüşün, ekonomide yarattığı genişletici etkinin rekabet gücünde ortaya çıkan kaybın yarattığı daraltıcı etkiyi bastırması durumunda, toplam talep artışı ekonomik faaliyetlerin uyarılması ile sonuçlanmaktadır. Dolayısıyla, enflasyon sürekliliğini temel alan bu varsayım, kura dayalı programların ilk aşamalarında ortaya çıkan canlanmayı faiz oranlarındaki düşüşe bağlamaktadır (Telatar, 2000:481). Fakat enflasyondaki süreklilik devam ettikçe, kur üzerindeki baskı artar ve dış ticaret dengesi açık vermeye başlar. Bunun sonucunda da ekonomik beklentiler değişir ve uygulanan program son bulur.

Enflasyonun yapışkanlığı varsayımı, kura dayalı programların uygulamasında ekonomide ortaya çıkan canlanma ve daralma dönemlerini başarıyla açıklarken, programın uygulanması sırasında oluşacak bazı tuzaklara da dikkat çekmektedir (İnan, 2000:4). Örneğin, canlanma döneminde artan vergi gelirleri ve iyileşme gösteren kamu maliyesi nedeniyle programın genişletilmesine yönelik uygulamalar getirilmesi düşünülebilir. Fakat, bu durum da programın geleceğini tehlikeye düşürür.

1.4.5. Tam Güvenilirlik Varsayımı

Kura dayalı istikrar programlarının politik açıdan maliyeti yüksek olduğu için, uygulamaya konulan bir programın inandırıcılığı ve güvenilirliği son derece önemlidir. Bu inandırıcılık ve güvenilirlik özellikle döviz kurunun taahhüt düzeyinde belli olur. Çünkü döviz kuru, uzun dönemli fiyat istikrarı açısından, merkez bankasının gelecekte belirli tarihlerde ulaşmayı hedeflediği enflasyon oranını, kamuoyuna ilan ettiği bir taahhüt niteliği taşımaktadır.

Uygulanan kur politikası tam güvenilir değilse, hanehalkı, devalüasyonun ve ardından gelen sabit kur uygulamasının geçici olduğunu ve gelecek dönemde daha yüksek devalüasyonların yapılacağını düşünebilir. (Bahçeci, 2000 : 20) Ayrıca uygulanan programın da başarısız olmasını bekledikleri takdirde, dönemlerarası ikameye gidecek ve gelecekteki tüketim harcamalarını bugüne

Enflasyonun yüksek olduğu ülkelerde, enflasyonun atalet kazanması, kura dayalı istikrar programlarını olumsuz yönde etkilemektedir.

kaydıracaklardır. Bugünkü harcamalarda ortaya çıkan genişleme ise, dış ticaret dengesini bozacak ve reel döviz kurunda değerlenmeye yol açacaktır.

Üretimde başlangıçta ortaya çıkan canlanmaya neden olan unsur, nominal faiz oranlarının düşmüş olmasıdır (Telatar, 2000: 481). Bu durumda programın başında sabit kura bağlı olarak nominal faizlerin düşmesi sonucu, tüketim maliyeti düşecek ve gelecek döneme göre bu dönemdeki tüketim talebi artacaktır. Tüketim talebindeki artış, genelde gelecekte ortaya çıkmasını bekledikleri döviz kuru çöküşüne karşı kendilerini korumaya çalışan hane halkının, dayanıklı mallara yönelik taleplerini arttırmalarının bir sonucudur. Programın başında, ekonomide yaşanan suni canlılığın ve genişlemenin nedeni de budur.

Eğer, başlangıçta kura dayalı istikrar programının güvenilirliği yoksa, enflasyonda kalıcı bir düşüş sağlanamamakta ve ekonomideki reel maliyetler yükselmektedir. Yurtiçi mal fiyatlarında oluşan enflasyonist baskı bir süre sonra talebi azaltır. Böylece ekonomi daralma sürecine girmiş olur (Kiguel and Liviatan, 1992b:279-305).

Güvenilirlikten yoksun bir program için hane halkı iki aşamalı bir beklenti oluştururlar. Önce programın durdurulacağı zamana kadar bir beklenti oluşturulur ve reel faizler düşer. Buna karşın programın durdurulacağına düşünülmediği tarihe yaklaşıldığında beklentiler değişir. Faizler yükselir ve dövize talep başlar. Böylece kendi kendini gerçekleştiren bir kriz ortaya çıkar, ekonomideki daralma ile birlikte, program genellikle bir devalüasyonla son bulur (İnan, 2000:4).

Eğer, kura dayalı istikrar programının güvenilirliği tam ise, ekonomide "önce genişleme-sonra daralma çevrimi" diye bilinen suni canlanma ve devalüasyon durumlarından hiçbiri yaşanmayacaktır (Akay ve Yazgan, 2000:59). İstikrar programının ilerleyen aşamalarında da, alınan sonuçlarla birlikte güvenilirlik sorunu çözümlenebilirse, ekonomideki reel maliyetler giderek düşecek ve istikrar tekrar sağlanabilecektir.

Ayrıca, merkez bankasının bağımsızlığı,

parasal disiplinin sağlanması ve para kurulunun kurulması da kura dayalı programlarının güvenilirliğini arttıran unsurların başında gelmektedir.

Bu varsayımın zayıf noktası ise, tüketimdeki dönemlerarası ikame esnekliğinin güçlü olup olmadığı ile ilgilidir (Vegh, 1992:626-95). Söz konusu esnekliğin genellikle düşük olduğu durumda, dönemlerarası ikamenin etkileri üzerine kurulu modellerin tüketimde gözlenen artışları açıklama gücü olup olmadığı konusu tartışmaya açık bir konudur.

1.4.6.Zamanlama Varsayımı

Kura dayalı istikrar programlarında, diğer nominal çıparın kullanıldığı istikrar programlarından farklı olarak, enflasyonu düşürmenin daraltıcı maliyetleri programların ileri aşamalarında ortaya çıkmaktadır. Bu durumda karar alıcı birimler ekonomideki daralmanın zamanlaması konusunda bir seçim yapmak zorundadırlar (Hoffmaister and Vegh, 1995:75).

Zamanlama varsayımı (daralma:şimdi-sonra) geçerli olması halinde, karar alıcı birimler enflasyonu düşürmenin maliyetlerini yüklenme zamanını belirleme imkanına sahiptirler (Telatar, 2000:475). Bu koşullar altında, karar alıcı birimler o günkü siyasi ve ekonomik koşulları veya dışsal bazı değerlendirmeleri dikkate alarak, nominal çıpa seçimini yapabilmektedir. Burada hükümetlerin hangi nominal çıpayı tercih edecekleri, siyasi iktidarlarından geri kalan süreye göre değişmektedir (Akay ve Yazgan, 2000:51). Örneğin, siyasi iktidar süresinin sonuna yaklaşmış olan veya kamuoyu nezdinde itibarını arttırmayı amaçlayan bir hükümetin dövize dayalı bir programı seçmesi mümkünken, yeni göreve gelmiş ve yeterince zamanı olan bir hükümetin paraya dayalı bir programı tercih etmesi daha uygun olacaktır.

1.5.Makroekonomik Etkileri

Kura dayalı istikrar programlarının makroekonomik etkileri, büyük ölçüde yüksek ve kronik enflasyon süreçlerinden geçen ülkelerin deneyimleri üzerine kurulmuştur (İnan, 2000:2). Bu ülkelerde yaygın olarak

**Dönemler-
arası
ikamenin
etkileri
üzerine
kurulu
modellerin
tüketimde
gözlenen
artışları
açıklama
gücü olup
olmadığı
konusu
tartışmaya
açık bir
konudur.**

gözlenen başlıca makroekonomik etkileri sırayla inceleyelim.

1.5.1. Canlanma-Durgunluk Aşamaları

Kura dayalı programlarda genellikle programın ilk dönemlerinde hızlı bir ekonomik canlanma görülmektedir ve bu canlanma iç talepteki artıştan kaynaklanmaktadır. Bu canlanma dönemini genellikle bir durgunluk dönemi takip etmektedir (Reinhart and Vegh, 1995: 357-378, Calvo and Vegh, 1999:6925).

Kurun sabitlenmesiyle birlikte programın ilk dönemlerinde, eğer faiz oranları beklenen enflasyon oranına uygun bir düzeye gelirse, bu durumun yarattığı servet etkisi, tüketim harcamalarını ve dolayısıyla toplam talebi arttıracaktır. Bu da, ekonomide kısa süreli bir canlanma ve genişlemeye yol açacaktır. Ayrıca faiz oranlarındaki gerileme, tasarruf eğilimini de düşüreceğinden, yurtiçi tasarruflarda da bir gerileme görülür. Bu gerileme, dış tasarruflarla ikame edilebildiği sürece, ekonomideki bu suni canlanma devam ettirilebilir.

Ekonomide ilk başta görülen canlanmanın bir diğer nedeni de, yerel paradaki değerlenmenin ithalatı cazip hale getirmesi sonucu, dış ticarete konu olan ve olmayan mallar arasındaki görece fiyat ilişkisinin dış ticarete konu olan mallar lehine bozulması ve bu mallara olan talep artışıdır (İnan, 2000:3). Programın başarısız kalıp mecburen bitirildiği, yani devalüasyon oranının yeniden yukarı çekildiği tarihten itibaren, tüketim harcamaları ve dolayısıyla toplam talep ani bir düşüş gösterecek ve ekonomi daralacaktır. Ekonomide kura dayalı istikrar programlarının uygulanması sonucu ortaya çıkan her iki durum, literatürde "önce genişleme-sonra daralma çevrimi (kalıbı)" diye bilinmektedir. Bu durumu ortaya çıkaran faktör ise, bu tip programların tam güvenilirliğinin olmamasıdır (Akay ve Yazgan, 2000:59).

"Önce daralma-sonra genişleme" çevrimi kura dayalı istikrar programı uygulayan ve başarılı sonuçlara ulaşan ülkelerde bile gözlenmiştir (Hoffmaister and Vegh, 1995:75). Ayrıca söz konusu bu çevrim, günümüze kadar yüksek enflasyon süreci yaşayan ülkelerde

uygulanan döviz kuruna dayalı programların bir çoğunun ortak özelliği durumundadır (Kiguel and Liviatan, 1992b:279-305, Vegh, 1992: 626-95). Kura dayalı istikrar programlarının aksine, paraya dayalı istikrar programlarında ise, bu çevrim tam tersi olarak ortaya çıkmaktadır.

1.5.2. Yerel Parada Aşırı Değerlenme

Döviz kuru ile mal fiyatları arasındaki uyum belli bir süre almaktadır. Bu uyumun sağlanması için geçen sürede yerli para, kur-enflasyon farkı oranında değerlenir (Hoffmaister and Vegh, 1995:75). Bu değerlendirme, ithal mallarının fiyatının yerli para cinsinden artmasına neden olarak ithalat üzerinde arttırıcı, ihracat üzerinde ise azaltıcı bir etki yaratır. Yerli paranın değer kazanması ve tüketim harcamalarındaki patlamaya paralel olarak, ekonomide özel tasarrufların düşme eğilimine girmesi cari işlemler dengesinde önemli açıklara ve dış borçlanmanın artmasına sebep olacaktır (Akay ve Yazgan, 2000:61-62). Bu durum da cari işlemler dengesinde açığa neden olur ve programa olan güven sarsılır.

Bu nedenle programın güvenilirliğinin korunması açısından cari işlemlerde oluşan açığın mutlaka kapatılması gerekmektedir. Bunun sonucunda da kura dayalı istikrar programları uygulayan ülkelerde dış destek ve parasal yardımlar son derece önemli hale gelmektedir.

1.5.3. Ödemeler Dengesi Krizleri

Kura dayalı istikrar programları, uygulamanın ilk dönemlerinde ekonomide bir canlanma yaratmasına rağmen ilerleyen zamanlarda bu canlanma yerini durgunluğa bırakmakta ve program ödemeler dengesi krizi ile son bulmaktadır. Ödemeler dengesinde meydana gelen kriz, kura dayalı istikrar programının yukarıda açıklanan temel varsayımların bir sonucudur.

Başlangıçta devalüasyon oranının üzerinde kalan enflasyon oranı son derece yavaş biçimde devalüasyon oranına yakınsar, bunun sonucunda ise yerli para sürekli olarak değer kazanır. Yerel parada reel değerlendirme ile başlayan süreç, iç tasarruflarda daralma, iç

Kura dayalı istikrar programları uygulayan ülkelerde dış destek ve parasal yardımlar son derece önemli hale gelmektedir.

talep ve kredilerde hızlı bir genişleme ile devam etmektedir. Bu genişleme dönemi dış tasarruflarla finanse edilmekte: dışsal bir şokla bu finansman kesilirse, milli gelirden ciddi gerileme yaratan bir ödemeler dengesi-bankacılık krizi ortaya çıkabilmektedir (İnan, 2000:6). Bunun sonucunda da, programı uygulayan ülkelerin bir çoğu da, ödemeler dengesi krizi ile karşılaşmaktadırlar.

Bir ödemeler dengesi krizinde önemli ölçüde yabancı kaynak (sıcak para) çıkışı yaşanacağı ve dış borç sözleşmelerinin yenilenemeyeceği açıktır. Sermaye hareketlerine aracılık eden en önemli kurumsal yapı olan bankacılık kesimi de bundan olumsuz etkilenecektir (İnan, 2000:6).

1.6. Başarılı Olma Koşulları

Kura dayalı istikrar programları çok yüksek enflasyon ya da hiperenflasyon durumunda ve mali önlemlerin de uygulamaya konduğu güvenilir programlarda başarılı olmaktadır (IMF, 1995a:361-363). Fakat nominal kur çıpası, enflasyonist baskı ve süre gelen enflasyon yüzünden kronik enflasyonu düşürmede daha az başarılıdır. Sıkı mali tedbirlerle desteklense de, kurun sabit tutulması, kronik enflasyon üzerinde az etkili olmaktadır.

Hiperenflasyonda ise durum farklıdır. Sabit kur, hiperenflasyonu düşürmede istikrar programının temel taşlarından biridir (Bahçeci, 2000:22). Nominal kur çıpası hiperenflasyon durumunda beklentileri değiştirmek, görece fiyatlara rehber olmak ve mali disiplini gereğini ortaya çıkarmak açısından yararlıdır. Ücret ve fiyatlar kura endekslendiği için, kurun sabit tutulmasıyla fiyatlar bir anda sabitlenmiş olur.

Tam güvenilirlik, gerekli para arzının içsel belirlenmesi ve nominal sözleşmelerin bir anda kaldırılması nedeniyle, parasal istikrarın maliyeti kronik enflasyon ülkelerine göre daha düşüktür.

Kura dayalı istikrar programlarında kurun sabitlenmesi, finansal disiplini sağlama ve enflasyonu kontrol altına alma konusunda başarılı olmasına rağmen, rekabetin korunması ve ödemeler dengesinin düzeltilmesi konusunda yetersiz kalmaktadır (IMF, 1995:

361-363). Kur politikası, doğru ve güvenilir makroekonomik politikaların yerine geçemez. Kur nominal çıpa olarak kullanılırken, kararlı birimlerin ücret ve fiyat esnekliği konusunda katı olmamaları gerekmektedir. Çünkü esnek ücret ve fiyatlar rekabeti korumak için gereklidir (Bahçeci, 2000:19). Özellikle devalüasyon beklentilerinin yurtiçi faiz oranı artışlarıyla dengelenmesi gerekir (Parasız, 2001:428). Yani, bütçe açıklarının monetizasyonuna neden olan bağımsız bir maliye politikası yoktur. Bu da programın sahip olması gereken ortodoks unsurdur. Kuşkusuz açık bir gelirler politikası olmaksızın da, döviz kuruna dayalı istikrar programını yürütmek mümkündür. Ancak bu durumda, sert bir sonuçla karşılaşılacaktır. En azından ekonomide geçici bir durgunluk meydana gelecektir.

Ayrıca diğer istikrar programlarında olduğu gibi, kura dayalı programlarda da uluslararası destek programının başarısı ve devamı için gereklidir (Bahçeci, 2000:26). Böylece acil finansman ihtiyacı olduğunda dış kaynak temini daha kolay olacaktır. Burada dış kaynak ile iç dengenin bağlantısı da önemlidir. Programın uluslararası destek görmesinde yurtiçi politikalar etkin olmaktadır. Çünkü dış kaynağın nasıl kullanılacağı ve nereye yönlendirileceği iç politikalarla ilgilidir. Programla birlikte aynı anda yapısal ve kurumsal reformları uygulamaya koyan ülkelerin başarı şansında artmaktadır.

Karar alıcı birimlerin bu programları uygularken gösterecekleri bağlılık ve kararlı tutumları da başarı için şarttır. Genellikle kararlılık enflasyonist beklentilerin azaltılmasında ve güvenilirliğin artırılmasında etkilidir. Bununla birlikte, uygulamadan vazgeçmenin maliyeti yüksek olduğu için güçlü bağlılık, görünmeyen iç ve dış şoklara karşı müdahale esnekliğini azaltmaktadır. Kur politikasına en uygun bağlılık derecesi ise, güvenilirlik ile esneklik arasındaki değişime bağlıdır (Bahçeci, 2000:27).

Eğer, kronik enflasyon sürecinde pek çok başarısız istikrar girişimi yaşanmışsa, yeni istikrar girişimlerine güven duyulmamakta ve programın başarı şansı azalmaktadır. Eğer kur

Bir ödemeler dengesi krizinde önemli ölçüde yabancı kaynak çıkışı yaşanacağı ve dış borç sözleşmelerinin yenilenemeyeceği açıktır.

politikası güvenilir değilse, hane halkı devalüasyonun ve ardından gelen sabit kur uygulamasının geçici olduğuna ve gelecek dönemde daha yüksek devalüasyonların yapılacağına inanacaktır. Sonuçta güvenilirliğini yitiren programların başarılı olma şansları çok azdır.

Ayrıca kura dayalı istikrar programları başarılı olabilmeleri için, sabit kur politikası, gelirler politikası ile desteklenmelidir (Çağlar, 1997:35). En azından geçici olarak nominal ücret oranlarını yavaşlatmaya yönelik belli bir gelirler politikasının izlenmesi gerekir. Bir diğer deyişle, programa bir heteredoks unsur eklenmelidir. Eğer, böyle bir uygulamaya gidilmezse, kurun sabitleştirilmesi, yerli paranın aşırı değerlenmesine yol açmakta ve bütünüyle istikrar programının başarısızlığına neden olabilmektedir. İzlenen döviz kuruna dayalı istikrar programının, başarısını etkileyen unsurlardan bir tanesi de, kamu sektörünün küçültülmesiyle birlikte, özel sektörün hareket alanının genişletilmesidir. Özellikle yeniden yapılanma ve özelleştirme gibi performans kriterlerindeki aksaklıklar, istikrar programlarının yürütülmesini olumsuz yönde etkilemektedir.

1.7.Uygulamada Karşılaşılan Sorunlar

Kura dayalı istikrar programlarının uygulama aşamasında bazı teknik sorunlarla karşılaşmaktadır. Bu sorunlardan ilki, kurun ödemeler bilançosu ayarlamaları için kullanılmamasıdır (Çağlar, 1997:36). Ancak, diğer toplam talebi kontrol altına almaya yarayan araçlar iyi kullanılabilirse, ödemeler bilançosunda sabit kurda sık sık ayarlama yapmaya gerek kalmadan istikrar sağlanabilir.

Kura dayalı istikrar programı, kısa dönemde nominal bir istikrar sağlayacağından, sabit kuru devam ettirebilmek için, gerekli olan ölçüde talebi kısma konusunda karar alıcı birimlerin zaaf göstermesine sebep olmaktadır. Programın başlangıcında ortaya çıkan bu iyimser durum, ek mali düzenlemeler yapmadan da enflasyonla mücadelenin mümkün olduğu izlenimini uyandırmakta ve gerekli düzenlemelerin ihmal edilmesine neden olmaktadır. Bu ihmal ise ileride daha büyük

sorunlara yol açmaktadır (Kiguel and Liviatan, 1992 : 37).

Kura dayalı istikrar programının uygulanmasına karar verildiği zaman, kurun tek bir yabancı para birimine mi, yoksa kur sepetine mi sabitleneceği ve bu sabitlenmenin sürekli mi, yoksa geçicimi olacağı da ayrı bir sorundur (Bahçeci, 2000:21). Eğer döviz kuru tek bir para birimine sabitlenirse, diğer paralar açısından maliyetler getirir ve görelî fiyatları etkilediği için ticaret ve sermaye hareketlerinde kur riski yaratır. Bu durumda döviz kurunun çeşitli paralardan oluşan bir sepete bağlanması daha doğru olacaktır (Çağlar, 1997:36). Böyle bir sepetin reel değeri daha istikrarlı olacağı gibi, ayrıca bu uygulama belli bir yabancı paranın hakimiyetini, yani tam dolarlaşma eğilimini de önleyecektir. Süre açısından, başlangıçta kısa bir süre için sabitlemenin yapılması ve belli bir süre sonunda gerekirse, başka bir nominal çığaya geçilebileceğinin açıklanması uygun olur. Döviz kurunun sürekli olarak sabit tutulması zaten söz konusu olamaz. Program başarıya ulaştığında, sabit kur uygulamasına son verilir.

Kura dayalı programlarda, aynı anda kur ve enflasyon istikrarını hedeflemek de kendi içinde sorun olabilir. Çünkü, teori ve uygulamada kuru sabitleyerek enflasyonu düşürmenin kaçınılmaz sonucu yerel paranın reel değerlenmesidir. Hane halkının gözünde iki hedefin de aynı anda gerçekleştirilmeye çalışılması, güvenilirlik sorununu gündeme getirecek ve enflasyonun düşmesini daha da zorlaştıracaktır (Bahçeci, 2000:21).

Güvenilirlik, kura dayalı istikrar programlarının başarısı için temel şarttır. Örneğin, sermaye hareketlerinin yoğun olduğu bir zamanda, döviz kuru hedefine olan herhangi bir güvensizlik, yurtiçi faiz oranlarının yeteri kadar yükseltilmemesi durumunda sermaye çıkışlarına neden olacaktır (Parasız, 2001:427). Böyle bir durumun meydana gelmemesi için, uygun bir parasal daralma sağlanmalıdır. Eğer sermaye çıkışlarının yurtiçi parasal etkileri minimize edilmezse, rezervlerdeki azalma otomatik olarak parasal daralmaya neden olacaktır. Ancak denge yeniden kurulmadan

Yeniden yapılanma ve özelleştirme gibi performans kriterlerindeki aksaklıklar, istikrar programlarının yürütülmesini olumsuz yönde etkilemektedir.

önce rezervler yeniden tükenecektir ya da bir ödemeler dengesi krizi yaşanacaktır. Sermaye kaçışları ancak yurtiçi faiz oranlarının yeteri kadar yükselmesiyle önlenilebilir. Eğer, bir de büyük bir devalüasyon beklentisine girilirse, yurtiçi faiz oranları daha da yükselecektir.

Para reformunun gerekli olup olmadığı konusu da önemlidir (Fisher, 1985). Ancak yeni bir reel dengeye ulaşılabilmesi halinde, mevcut paraya istikrar kazandırılması mümkün olur. Hiçbir parasal reformun, ister döviz kurunun sabitlenmesi, isterse para arzındaki büyümenin azaltılması şeklinde olsun reel dengesizlikler giderilmedikçe, uzun dönemde ekonomiye istikrar kazandırılması konusunda başarılı olması düşünülemez. Enflasyonla mücadelede sabit kur uygulamalarında başarılı sonuçlar alınmış olmakla birlikte, birçok ülke önceden belirlenmiş döviz kuru sistemini uygularken, çok sayıda hedefin tek bir araca bağlanması problemi ile karşı karşıya kalmaktadır.

Enflasyonu indirmede döviz kurunun temel nominal çıpa olarak kullanıldığı bir ekonomide, döviz kuru, kontroller kaldırıldığında piyasa tarafından belirlenecektir. Bu durumda, ilk aşamada ortaya çıkmayan ya da çok düşük olan maliyetler, bir süre sonra yüksek maliyetler biçiminde ortaya çıkacaktır. Çünkü; bu sürede reel döviz kuru değerlendirilmiş olduğundan, ihracat sektörünün rekabet gücünde bir azalma olmakta, ekonomide bir daralma gözlenmekte ve sermaye kaçışını önlemek için uygulanan yüksek faiz oranları, programın maliyetini arttırmaktadır (Kiguel and Liviatan, 1991:23).

Bu maliyetleri en aza indirmek için de, kur çıpasının nasıl serbest bırakılacağı konusunda da belli bir stratejiye ihtiyaç vardır (Bahçeci, 2000:19-20). Hemfikir olunan nokta, cari işlemler hesabının izlenmesinin gerekli olduğudur. Cari açığın ne olduğu, sermaye hesabının açıklık düzeyi, sermaye girişlerinin cinsi, beklenen şoklar ve enflasyonu düşürme hedefi üzerinde sağlanan uzlaşmanın derecesi önemlidir.

Son olarak karar alıcı birimler, enflasyon tek haneli rakamlara düştüğünde ne yapacaklarına, hangi politikaları izleyeceklerine de karar vermelidirler (IMF, 1995a:361-363).

1.8.Uygulama Sonuçları

Kura dayalı istikrar programları, uygulandıkları ülkelerin makroekonomik değişkenlerinde benzer sonuçların ortaya çıkmasına neden olmuşlardır. Bu sonuçların şiddeti ise, ülkenin ve dünya ekonomisinin içinde bulunduğu koşullara, programın kredibilitesine, zamanlamasına, kur taahhüdünün gücüne, kamu otoritelerinin finans sistemi üzerindeki gözetim ve denetim faaliyetlerinin yoğunluğuna ve uluslararası piyasalardan alınan mali desteğe bağlıdır (Kiguel and Liviatan, 1992b: 270-305, Vegh, 1992 : 626-35, Rebelo, 1997 : 6168: Calvo and Vegh, 1999 : 6925, İnan, 2000 :15).

Bu sonuçlar:

- *enflasyon oranının devalüasyon oranına yavaş biçimde yakınsaması,
- *yerli paranın reel olarak değerlendirilmesi,
- *ekonominin ilk aşamada canlanma, (talep artışı, iç tasarruflarda azalış ve hızlı büyüme) ardından daralma sürecine girmesi,
- *dışsal şok, yetersiz dış kaynak girişi, ödemeler dengesinde bozulma ve finansal kriz,
- *kriz sonrası yüksek oranlı devalüasyonudur.

Programın uygulamasının ilk aşamalarında ekonomi, bilhassa tüketim malları (özellikle dayanıklı tüketim malları) talebindeki bir artış sonucunda genişlemeye ve canlanmaya başlar. Ekonomideki bu canlanma sayesinde, programın bu ilk aşamasında, aşırı iyimser bir tablo ortaya çıkar ve karar alıcı birimler siyasi prestijlerini artırırlar. Ancak bir süre sonra ise, programın gerçek yüzü ortaya çıkar.

Başlangıçta devalüasyon oranının üzerinde kalan enflasyon oranı son derece yavaş bir biçimde devalüasyon oranına yakınsar, bunun sonucunda ise yerli para sürekli olarak değer kazanır. Yerli paranın değer kazanması ve tüketim harcamalarındaki patlamaya paralel olarak ekonomide özel tasarrufların düşme eğilimine girmesi ödemeler dengesinde ciddi bozulmalara ve dış borçlanmanın artmasına neden olur. Bu aşamada karar alıcı birimler iki seçenekle karşı karşıya kalmaktadır: ya maliye politikası önlemleri (kurlar sabitlendiği için para politikası uygulanması mümkün değildir) ile artan talebi

Hiçbir parasal reformun, reel dengesizlikler giderilmedikçe, uzun dönemde ekonomiye istikrar kazandırılması konusunda başarılı olması düşünülemez.

düşürüp ekonomide daralma sürecini başlatmak ya da parayı devalüe etmek. Bu durumda, genellikle daraltıcı politikaları tercih etmeyen karar alıcı birimler, eninde sonunda, yabancı paraya olan aşırı talep sonucu uluslararası rezervler bir anda tükenme noktasına gelince, yüksek oranlı bir devalüasyona razı olurlar. Sonuç olarak, kura dayalı istikrar programlarının büyük bir çoğunluğu finansal bir kriz ile son bulmaktadır (Akay ve Yazgan, 2000:61-62).

Finansal bir kriz ortamında gündeme gelen zorunlu devalüasyonun reel ekonomi üzerindeki maliyeti, daha önce yapılacak bir devalüasyonun maliyetinden veya uygulanacak daraltıcı bir politikanın maliyetinden çok daha yüksek olacaktır.

Büyük oranlı devalüasyona gidilmesi, ülkenin uluslararası piyasalarda rekabet gücünü arttırmak gibi önemli bir sonucu yaratmakla birlikte, çok daha önemli bir riski beraberinde getirmektedir. Zira devalüasyonlar, hükümetin istikrar programını sürdürme

konusunda kararlılığını gölgeleyen sinyaller vermekte ve dolayısıyla hükümetin ulusal paranın aşırı değerli olmasından kaynaklanan maliyetlere hazır olmadığını, aksine enflasyonun yeniden hızlanmasına razı olduğunu düşündürmektedir (Suat, 1994 :38-39).

Sonuçta, başarısız istikrar girişimleri kronik enflasyonu düşürmenin kolay bir iş olmadığını göstermiştir. Kura dayalı istikrar programları, kuru sabit tutmanın enflasyon üzerinde hemen etkili olmadığını, genellikle kuru reel olarak değerlendirildiğini, çoğunlukla sürdürülemez olduğunu ve ticaret açıklarına neden olduğunu göstermiştir (Kiguel and Liviatan, 1992c:35-57).

Maliyetler açısından bakıldığında ise, kur çıpası altında başarısızlığın maliyeti daha yüksektir. Mali açıdan yeterli desteği olmayan ve sabit kura dayalı programlar enflasyonda çabuk, fakat geçici düşüşler sağlarlar. Bu programlar başarısız olduğunda, enflasyon başlangıçtaki oranının üstüne çıkar. Bu da istenmeyen bir sonuçtur.

Başarısız istikrar girişimleri kronik enflasyonu düşürmenin kolay bir iş olmadığını göstermiştir.

Kaynakça

- 1) Akay, Koray ve Yazgan, M.Ege. (2000). "Kura Dayalı İstikrar Politikaları: Teori ve Uygulama", Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi, Sayı: 2, s.48.
- 2) Akgönül, Hüseyin ve Masca, Mahmut. (2001). "Heteredoks İstikrar Programları", Eskişehir AÜ, İİBF Dergisi, Cilt: XVII, Sayı: 1, s.446.
- 3) Bahçeci, A.Sema. (1997). "Ortodoks ve Heteredoks İstikrar Programları: Seçilmiş Ülke Örnekleri ve 1994 Türkiye Deneyimi", Uzmanlık Tezi. DPT, EMSAGM, Ankara, s.16.
- 4) Calvo, G.A. and Vegh, C.A. (1992). "Inflation Stabilization and Nominal Anchors", IMF Paper on Policy Analysis and Assessment, 92-4.
- 5) Calvo, G.A. and Vegh, C.A. (1997). "Inflation Stabilization and BOP Crises in Developing Countries", NBER Working Paper.
- 6) Calvo, G.A. and Vegh, C.A. (1999). "Inflation Stabilization and BOP Crises in Developing Countries", NBER Working Paper, s.6925.
- 7) Cukierman, Alex. (1988). "The end of High Israel Inflation: An Experiment in Heterodox Stabilization", Inflation, Stabilization: The Experience of Israel, Argentina, Brasil, Bolivia and Mexico, (eds.) Michael Bruno et al, London: The MIT Press, England.
- 8) Çağlar, Ünal. (1997). "İstikrar Politikalarında Nominal Çıpa Seçimi ve Para İkamesi", Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, Yıl:34, Sayı: 11, s.35.
- 9) Doğanlar, Murat ve Özmen, Mehmet. (2000).

- "Satılma Gücü Paritesi ve Reel Döviz Kurları: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir İnceleme", İMKB Dergisi, Sayı: 16.
- 10) Esen, Oğuz. (1989). Heteredoks İstikrar Programları: Teori ve Uygulama", ODTÜ Gelişme Dergisi, Cilt: XVI, Sayı: 3-4, s.35.
- 11) Fisher, Stanley. (1985). "Inflation and Indexation: Israel", Inflation and Indexation: Argentina, Brasil, and Israel, (eds.), J. Williamson, Washington D.C.: Institute for International Economics, USA.
- 12) Hamann, A.J. (1999). "Exchange Rate-Based Stabilization: A Critical Look at the Stylized Facts", IMF Working Paper, s.132.
- 13) Hoffmaister, A.W. and Vegh, C.A. (1995). "Disinflation and the Recession-Now-Versus-Recession-Later Hypothesis: Evidence from Uruguay", IMF Working Paper, s.75.
- 14) IMF. (1994b). "Inflation, Stabilization in High Inflation Countries: The Main Lessons", IMF Research Department.
- IMF. (1995a). "Using Exchange Rate Anchors in Adjustment Programs: When and How?", IMF Survey, s.361-363.
- 15) İnan, E.Alpan. (2000). "Dezenflasyon Programının Türk Bankacılık Sistemine Olan Etkileri", TBB, Bankacılık ve Araştırma Grubu, s.3.
- 16) Khan, M.S. and Knight, M.D. (1982). "Some Theoretical and Empirical Issues Relating to Economic Stabilization in Developing Countries", World Development, Vol.10, No.9, s.709-730.
- 17) Kiguel, M.A. and Liviatan N. (1991). "Lessons from the

Heterodox Stabilization Programs", The World Bank PRR, Working Paper, s.23.

18) Kiguel, M.A. and Liviatan, N. (1992). "Progress Report on Heterodox Stabilization Programs", Finance and Development, s.37.

19) Kiguel, M.A. and Liviatan, N. (1992b). "The Business Cycle Associated with Exchange Rate-Based Stabilization", World Bank Economic Review, Vol.6, No.2, s.279-305.

20) Kiguel, M.A. and Liviatan, N. (1992c). "When Do Heterodox Stabilization Programs Work? Lessons From Experience", The World Bank Research Observer, Vol.7, No.1, s.35-57.

21) Köksel, Bilge. (1998). "Heteredoks İstikrar Programları ve İsrail Deneyimi", İktisat, İşletme ve Finans Dergisi, Sayı: 146, s.40-41.

22) Obstfeld, M. And Rogoff, K. (1995). "The Mirage of Fixed Rates", Journal of Economic Perspectives, 9, s.73-96.

23) Otkar, Suat. (1994). "Hiperenflasyon ve Heteredoks İstikrar Programları", Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi,

Yıl:31, Sayı: 7, s.38-39.

24) Parasız, İlker. (2001). Enflasyon-Kriz-Ayarlamalar, Ezgi Kitabevi, Bursa, s.428.

25) Rebelo, S. (1997). "What Happens When Countries Peg Their Exchange Rates? (The Real Side of Monetary Reforms)", NBER Working Paper, s.6168.

26) Reinhart, C.M. and Vegh, C.A. (1995). "Do Exchange-Rate Based Stabilizations Carry the Seeds of Their Own Destruction?", Draft Comments, s.357-378.

27) Somel, Cem. (2001). "2001 Yılı UNCTAD Raporu ve Dünya'da Kalkınma Sorunları, Finansal Krizler ve Çıkış Önerileri", İktisat, İşletme ve Finans Dergisi, Sayı: 182, s.13.

28) TBB. (2001). 1994 Yılı Krizi Sonrasında Meksika'da Uygulanan Para Politikası, TBB, Bankacılık ve Araştırma Grubu, s.1.

29) Telatar, Erdiç. (2000). "İstikrar Programlarında Nominal Çıpa Seçimi ve Uygulama Sonuçları", HÜ, İİBF Dergisi, Cilt: XVIII, Sayı: 2, s.468.

30) Vegh, C.A. (1992) "Stopping High Inflation: An Analytical Overview", IMF Staff Papers, Vol: 39, No: 3, s.626-95.

maliye politikası ve sürdürülebilirlik kavramı: türkiye açısından değerlendirme

1. Giriş

1980'li yıllar Türkiye'de olduğu gibi birçok OECD ülkesinde de büyük çaplı bütçe açıklarına ve iç borç/GSMH oranının yükselmesine sahne olmuştur. Bu gelişmeler geleneksel maliye politikalarının sorgulanması sonucunu doğurmuş, bağlantılı olarak uygulanan politikaların sürdürülebilirliğinin irdelenmesi zorunlu hale gelmiştir.

Sürdürülebilirlik kavramı, iç borçlanmanın aşırı boyutta olup olmadığını ortaya koymakta; diğer bir ifade ile, hükümetin "acze düşme (insolvency)" tehlikesi ile karşılaşma olasılığını göstermektedir. Bu tanım doğrultusunda, sürdürülebilirlik kıstasına ilişkin belirlenen göstergenin, uygulanan politikaların aşırı borç birikimine yol açma olasılığını açıkça ortaya koyabilmesi ve bu yönde bir uyarı niteliği taşıması gereklidir.

Bu çerçevede, "gösterge değer", "sürdürülebilir vergi oranı" ile "cari vergi oranı" arasındaki farkı belirtmektedir. Harcama ve transferler veri olarak alındığında "sürdürülebilir vergi oranı", ilgili zaman sürecinde borç/GSMH oranının sabit kalmasını sağlayacak vergi oranı (sabit tutulduğu takdirde) olarak tanımlanmaktadır. Göstergenin pozitif değere sahip olması, gelecek dönem için vergilerde artma ve/veya transfer ve harcamalarda azalmanın gerekliliğini işaret etmektedir. Yapılacak düzeltmenin büyüklüğü, uygulamada gecikme olmadığı takdirde göstergenin kendisine eşit, gecikme durumunda ise göstergenin bir fonksiyonu olmaktadır.¹

Aşağıda maliye politikasının sürdürülebilirliği kavramının teorik temelleri üzerinde durulmakta; Türkiye ekonomisi için kısa ve orta vade için sürdürülebilirlik göstergesi hesaplanarak, "ülke borç batağına saplanabilir mi?" sorusuna yanıt aranmaktadır.

2. Bütçe Kısıtı

Sürdürülebilirlik kavramının temelini dinamik bütçe kısıtı oluşturmaktadır. B, nominal borç miktarı; i, nominal faiz oranı; G, nominal

kamu harcaması; H, transfer harcamaları; T ise toplam vergi gelirleri olarak tanımlandığında, nominal borç miktarındaki değişme:

$$dB/dS=G+H-T+iB \quad (1) \text{ şeklinde ifade edilebilir.}$$

Burada, kamu harcamaları ile transferlerin toplamından toplam vergi gelirlerinin çıkartılması ile elde edilen değer "birincil açık (primary deficit)" olarak adlandırılmakta ve D (D=G+H-T) ile gösterilmektedir.

Büyüme olgusu gözönüne alındığında, bütçe kısıtının GSMH'ye oranlanarak ifade edilmesi daha yararlı olmaktadır. Yukarıdaki (1) no'lu denklem GSMH'ye oranlandığında:

$$db / ds = g + h - t + (r + \theta)b = d + (r + \theta)b \quad (2) \text{ şeklini almaktadır.}^2$$

Burada, θ , reel büyüme oranı; r, ex-post reel faiz oranını ($r=i-\pi$; π gerçekleşen enflasyon oranı) göstermektedir.³

Görüldüğü üzere, borç/GSMH oranının gelişimi iki faktöre bağlı olmaktadır. Bunlardan birincisi, cari harcama, transfer ve vergi sistemini yansıtan birincil açıktır. İkinci faktör ise geçmişten gelen birikimi yansıtan, birikmiş borç toplamının GSMH'ye oranı ile reel faiz ve büyüme oranı arasındaki farkın çarpımıdır. Bu fark pozitif olduğu takdirde, borç/GSMH oranının sabit kalabilmesi için ekonomide birincil fazla (primary surplus) verilmesi gerekmektedir.

Bu yapı çerçevesinde, "sürdürülebilir maliye politikası", borç/GSMH oranının belirli bir süreç sonunda başlangıç düzeyine (b_0) yakınsamasını sağlayacak politika olarak tanımlanmaktadır. Sürdürülebilirlik koşulunun uygulanacak maliye politikası üzerine getirdiği kısıtlamaların ortaya konulabilmesi için, öncelikle borç oranının (b) gelişimi incelenmelidir. Başlangıç borç oranı b_0 olarak kabul edildiğinde, uygulanan maliye politikasının (harcama ve vergi kapsamında) oluşturduğu birincil açığın GSMH'ye oranı d_s serisi ile ifade edildiği takdirde; borç/GSMH oranının herhangi bir n zamanına ilişkin değeri:

Aslı Akgüç Alıcı*

Sürdürülebilirlik kavramı, iç borçlanmanın aşırı boyutta olup olmadığını ortaya koymakta; diğer bir ifade ile, hükümetin "acze düşme" tehlikesi ile karşılaşma olasılığını göstermektedir.

1) Blanchard O., Chouraqui J.C., Hagemann R.P. (1990) "The Sustainability of Fiscal Policy: New Answers to an Old Question", OECD Economic Studies, 15:sayfa 8.

2) Küçük harfle gösterilen değerler nominal büyüklüklerin GSMH'ye oranını ifade etmektedir. 3) Özellikle yüksek enflasyonun yaşandığı ülkelerde;

reel faiz $= \frac{r-\pi}{1+\pi}$; reel

büyüme oranı

$g = \frac{\pi-\pi}{1+\pi}$

(n, nominal büyüme oranı) formülü ile hesaplanmaktadır.

*Yrd. Doc. Dr.
Kadir Has Üni.
İİBF

$$b_n = b_0 \exp(r - \theta)n + \int_0^n d_s \exp(r - \theta)(n - s) ds$$

(3)

olmaktadır. Burada dikkat edilmesi gerekli olan nokta, $(r - \theta)$ değerinin pozitif olması gerekliliğidir. (3) no'lu denklemin her iki tarafı, başlangıç zamanına (t_0) indirgenmek üzere $\exp(-r - \theta)n$ ile çarpıldığında:

$$\int_0^n d_s \exp - (r - \theta)s ds = - b_0 + b_n \exp - (r - \theta)n$$

(4)

denklemi elde edilir. n sonsuza giderken ($n \rightarrow \infty$) (4) no'lu denklemin limit değeri alındığında, sürdürülebilirlik koşulu elde edilir. Bu anlamda, n sonsuza giderken borç/GSMH oranının (b_n) başlangıç değerine (b_0) yakınsaması, toplam borcun indirgenmiş değerinin sıfıra yakınsaması anlamına gelmektedir:

$$\lim_{n \rightarrow \infty} b_n \exp - (r - \theta)n = 0 \quad (5)$$

(4) ve (5) no'lu birleştirildiğinde:

$$\int_0^{\infty} d_s \exp - (r - \theta)s ds = - b_0 \quad (6)$$

elde edilir.

(6) no'lu denklem, maliye politikasının sürdürülebilir nitelikte olması için süreç içerisinde kamu sektörünün birincil fazla vermesinin zorunlu olduğunu ortaya koymaktadır.

Yukarıda vurgulandığı üzere analizin geçerliliği, $(r - \theta) > 0$ koşulunun geçerleşmesine bağlıdır. Söz konusu zorunluluk, sürdürülebilirlik kavramına ilişkin uygun gösterge değerin tanımlanmasına da destek verecek şekilde aşağıda irdelenmektedir.

Sürekli zaman boyutunda borç/GSMH oranının herhangi bir n zamanına ilişkin değeri yukarıda (3) no'lu denklem ile verilmiştir. Basitlik açısından kesikli zaman varsayımı yapıldığında (3) no'lu denklem:

$$\sum_{s=0}^n d_s \left(\frac{1+r}{1+\theta} \right)^{n-s} = \sum_{s=0}^n g_s \left(\frac{1+r}{1+\theta} \right)^{n-s} - \sum_{s=0}^n t_s \left(\frac{1+r}{1+\theta} \right)^{n-s}$$

(7) şeklini almaktadır. Burada, ekonomik büyüme faktörü $(1 + \theta)$ olmakta ve b_s , g_s ve t_s sırasıyla reel bazda kamu borçları, kamu harcamaları ve vergilerin GSMH' ye oranını

göstermektedir.

Bu denklem çerçevesinde;

a) reel faiz oranının ekonominin reel büyüme oranının altında kaldığı durum,

b) reel faiz oranının ekonominin reel büyüme oranının üzerinde olduğu durum incelenmektedir.

a) $(r - \theta) < 0$

Bu durum "dinamik etkinsizlik (dynamic inefficiency)" olarak tanımlanmaktadır. Söz konusu durumu açıklamak üzere, kamunun yeni borçlanmaya gittiği ve sürekli olarak bu borcu yenilediği varsayıldığında, ödenmemiş faiz ve anapara stoğu sonsuz olarak katlanacaktır. Burada, faiz oranı büyüme oranının altında olduğu için borç/GSMH oranı azalmaktadır. Bu yapı içerisinde Domar'ın vurgulamış olduğu; kamu açığının karşılanması amacıyla yıllar itibariyle GSMH'ya oran olarak sabit miktarda borçlanması sonucunda

borç/gelir oranının (b_n), $\frac{\alpha}{\theta - r}$ sabit değerineyakınsayacağı savı doğrulanmaktadır.⁴

Burada, n sonsuza giderken ($n \rightarrow \infty$) (7) no'lu denklem göz önüne alındığında; ilk terimin sıfıra gittiği, ikinci terimin ise sonlu bir üst sınırı bulunduğu görülmektedir. Birincil açığın, $d_s = g_s - t_s$, rassal olarak seçilmiş bir α değerinden ($\alpha = \max d_s$; $0 \leq s \leq n$) küçük olduğu varsayıldığında:

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \sum_{s=0}^n d_s \left(\frac{1+r}{1+\theta} \right)^{n-s} < \alpha \sum_{s=0}^n \left(\frac{1+r}{1+\theta} \right)^{n-s} = \alpha \frac{1 - \left(\frac{1+r}{1+\theta} \right)^n}{1 - \left(\frac{1+r}{1+\theta} \right)} = \alpha \left(\frac{1+\theta}{\theta - r} \right)$$

ilişkisi geçerli olmaktadır. Buradan görüldüğü üzere birincil bütçe açığının GSMH'ye oranı, $(r - \theta) < 0$ olduğunda sonlu bir üst sınırın altında kalmaktadır.

b) $(r - \theta) > 0$

Reel faiz oranının ekonominin reel büyüme oranının üzerinde olduğu durumda, kamu borcunun sınırsız olarak büyümesini engelleyebilmek için "acze düşmeme (solvency)" koşulunun analize dahil edilmesi gerekmektedir. Bu koşul, kamu borçlarının indirgenmiş değerinin sıfıra yakınsamasını, diğer bir ifade ile borç/GSMH oranının

$$\left(\frac{1+r}{1+\theta} \right)^n \text{ faktöründen kesin olarak küçük}$$

Kamunun yeni borçlanmaya gittiği ve sürekli olarak bu borcu yenilediği varsayıldığında, ödenmemiş faiz ve anapara stoğu sonsuz olarak katlanacaktır.

4) Domar, E. (1944) "The burden of the debt" and the national income", American Economic Review, 34:798-827.

olmasını gerektirmektedir. Buradan acze düşmeme (solvency) koşulu:

$$\lim_{n \rightarrow \infty} b_n \left(\frac{1+r}{1+\theta} \right)^n = 0 \text{ olarak belirlenmektedir.}$$

$$\left(\frac{1+r}{1+\theta} \right)^n = b_0 + \sum_{s=0}^n d_s \left(\frac{1+r}{1+\theta} \right)^s$$

denkleminin limit değeri ($n \rightarrow \infty$) göz önüne alınarak, acze düşmeme (solvency) koşulu ile beraber değerlendirildiğinde:

$$-b_0 = \sum_{s=0}^n d_s \left(\frac{1+r}{1+\theta} \right)^s \text{ (8) ilişkisi elde edilir.}$$

Bu ilişki, maliye politikasının sürdürülebilirliği koşulunu ortaya koymaktadır. Bu anlamda maliye politikası ancak, birincil bütçe fazlasının GSMH'ye oranı dizgisinin indirgenmiş bugünkü değeri cari borç stoğuna eşit olduğu takdirde "sürdürülebilir" nitelik kazanmaktadır.⁵

3. "Sürdürülebilirlik" Göstergesinin Saptanması

Yukarıda verilen (8) nolu denklem çerçevesinde, uygulanan cari mali politika doğrultusunda gelecek dönem için tahmin edilen birincil açık ile cari borç/GSMH oranı arasındaki fark saptanabilmektedir. Bu hesaplamalar sonucunda birincil açığın cari borç/GSMH oranının üzerinde oluşması, söz konusu açığın vergilerdeki artış ve/veya kamu harcaması/transfer harcamalarındaki azalma ile kapatılması zorunluluğunu ortaya koymaktadır.

Bu yapı doğrultusunda, başlangıç borç düzeyi, b_0 veri olarak alınıp söz konusu dönem için harcama ve transfer tahminleri yapılarak sürdürülebilir maliye politikası koşulunu sağlayan vergi oranı hesaplanabilmektedir.

Birincil açığın (GSMH'ye oranı), $d_s = g_s - t_s$ olduğu dikkate alındığında, (8) no'lu denklem:

$$b_0 + \sum_{s=0}^{\infty} g_s \left(\frac{1+r}{1+\theta} \right)^s = t^* \left(\frac{1+r}{r-\theta} \right)$$

şeklini almaktadır. Buradan, "sürdürülebilir" vergi oranı, t^* ;

$$t^* = \left(\frac{r-\theta}{1+r} \right) \left[b_0 + \sum_{s=0}^{\infty} g_s \left(\frac{1+r}{1+\theta} \right)^s \right]$$

(9) denklemi ile hesaplanır.⁶

Burada, "sürdürülebilir" vergi oranı, t^* reel faiz oranının (uzun dönem) başlangıç borç stoğuyla çarpımı ile gelecek dönem için beklenen kamu harcamalarının bugünkü değerinin toplamına eşit olmaktadır.

Sürdürülebilirlik endeksi, $(t^* - t)$ şeklinde hesaplanmaktadır. Endeks değeri, cari dönem (bugün) itibariyle yapılması gerekli olan düzeltmenin büyüklüğünü ortaya koymaktadır.

Endeksin, t değerinin düşük olduğu bir ekonomide pozitif değere sahip olması, gelecek dönemler itibariyle bir düzeltmeye gidilmesinin zorunlu olduğunu göstermektedir.

Öte yandan, t değeri yüksek olan bir ekonomide endeksin pozitif değere sahip olması ise ciddi bir kriz olasılığını işaret etmektedir.

Bu analiz çerçevesinde, iki önemli nokta ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, endeks kapsamında vergi, harcama ve transferleri simetrik olarak (aynı temelde) değerlendirilmektedir. Diğer bir ifade ile aynı yaklaşım doğrultusunda, "sürdürülebilir harcama" veya "sürdürülebilir transfer" değerlerinin hesaplanması mümkün olmaktadır. Burada pozitif endeks değerinin vergilerinin artırılması zorunluluğu olarak algılanmaması gerekmektedir. Pozitif endeks değeri, düzeltme gerekliliğini ortaya koymakla beraber, düzeltmenin kaynağının ne olması gerektiği (vergilerin artırılması veya harcama ve/veya transferlerin kısılması) konusunu açık bırakmaktadır.

İkinci bağlantılı konu ise, düzeltmenin zamanlaması ile ilgilidir. Endeks, maliye politikasının sürdürülebilir nitelik kazanması için bugün itibariyle yapılması gerekli olan düzeltmeyi ortaya koymaktadır. Burada önem kazanan soru, düzeltmedeki gecikmenin ne tür bir etki doğuracağıdır. Diğer bir ifade ile gecikmenin maliyetinin ne olacağı ve düzeltme büyüklüğünün ne şekilde etkileneceğinin ortaya konulması gerekmektedir.

Söz konusu etki, sürdürülebilir vergi oranı, t^* değerini veren (9) no'lu denklemden:

$$dt^* / ds = \left(\frac{1+\theta}{1+r} \right)^{n-1} (t_n^* - t)$$

(10) ifadesi ile belirlenebilir.

Bu analiz kapsamında teorik bazda önem taşıyan diğer bir nokta ise, analizin anlamı açısından kısıtlayıcı bir nokta olan borç/GSMH

Gecikmenin maliyetinin ne olacağı ve düzeltme büyüklüğünün ne şekilde etkileneceğinin ortaya konulması gerekmektedir.

5) Burada, indirgeme oranı

(sabit), $q_s = \left(\frac{1+r}{1+\theta} \right)^s$

sürekli zaman boyutunda ($e^{-(r-\theta)s}$) faktörüne eşit olmaktadır.

6) Sürekli zaman boyutunda;

$t^* = (r-\theta) \int_0^{\infty} (g+h) \exp(-(r-\theta)s) ds - b_0$

şeklinde hesaplanmaktadır.

oranının başlangıç değerine dönme zorunluluğunun kaldırılmasının sonucu etkilememesidir. Bu doğrultuda, borç/GSMH oranının saptanan herhangi bir orana yakınsaması hesaplanan endeks değerini değiştirmektedir.

4. "Sürdürülebilir" Vergi Oranı Hesaplaması

Uygulanmakta olan cari politika doğrultusunda, borç/GSMH oranının n zaman dilimi itibarıyla başlangıç (0 zamanı) değerine eşit olabilmesi için, bölüm (4.1.2.) deki analiz doğrultusunda t_n^* , sabit vergi oranının;

$$t_n^* = (r - \theta) \left[b_0 + [1 - \exp(-(r - \theta)n)]^{-1} \int_0^n (g + h) \exp(-(r - \theta)t) dt \right]$$

olması gerekmektedir. Görüldüğü üzere, sürdürülebilir vergi oranının, t_n^* , $(r - \theta)b_0$ değeri ile başlangıç (0)-n dönemi arasındaki harcama ve transfer toplamının indirgenmiş değerini karşılaması gereklidir.

Burada (n) sifıra yakınsadığı takdirde sürdürülebilir vergi oranı;

$$t_0^* = g + h + (r - \theta)b ;$$

Sürdürülebilirlik göstergesi ise;

$$t_0^* - t = g + h - t(r - \theta)b = d + (r - \theta)b$$

(11) olmaktadır.

Bu doğrultuda, Türkiye ekonomisi için 1986 - 1997 dönemi itibarıyla, kısa vadeli (1 yıl) açık (sürdürülebilir vergi oranı - cari vergi oranı farkı); $d + (r - \theta)b$ (12); orta vadeli (3 yıl) açık ise; $\left[\left(3 \text{ yıllık dönem için } (t_1; t_2; t_3) \text{ g + h ortalaması} \right) + (r - \theta)b \right] - t$ (13) şeklinde hesaplanmaktadır.

Burada, r ve θ sırasıyla, söz konusu 3 yıllık dönem bazında beklenen ortalama reel faiz oranı ile büyüme hızını ifade etmektedir.

Söz konusu dönem için hesaplanan sürdürülebilirlik göstergesi aşağıda verilmiştir. (Hesaplama Tablo:2 / Tablo:3 de gösterilmiştir.)

5. SONUÇ

Türkiye'de, kamu açıklarının finansmanında 1987 yılından itibaren iç borçlanma ağırlık kazanmıştır. Toplam iç borç stoğunun 1999 yıl sonu itibarıyla 23 Trilyon TL (yaklaşık 30 Milyar Dolar) olarak gerçekleşmesi beklenmektedir. İç borç stoğunun GSMH'ye

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK GÖSTERGESİ¹ (KISA VE ORTA VADE)

	$t^*(1)-t; n=1$	$t^*(3)-t; n=3$
1985	0.338	
1986	2.550	1.207
1987	1.762	1.204
1988	-0.528	0.083
1989	-0.892	-0.714
1990	-1.091	1.095
1991	4.615	1.921
1992	3.011	3.794
1993	2.199	2.977
1994	4.829	1.402
1995	-0.192	2.996
1996	4.593	3.474
1997	4.656	4.144
1998	1.704	3.712
1999	9.544	

¹Yapılan hesaplamalarda konsolide bütçe baz olarak alınmaktadır.

oranı ise yüzde 29 mertebesindedir.

İç borçlanmanın dağılımına bakıldığında, tahvil ve bono stoğunun gerek miktar, gerek GSMH'ye oran olarak sürekli yükseldiği görülmektedir. Bu gelişmeye paralel olarak, borçların ortalama vadesinde görülen azalma ve kamu açıklarındaki artış sonucu ortaya çıkan ek borçlanma gereksinimi ağır bir faiz yükünü beraberinde getirmekte ve uygulanmakta olan politikaların gerek kısa, gerekse orta vadede "sürdürülemez" olması sonucunu doğurmaktadır. 1986-1999 dönemi için hesaplanan sürdürülebilirlik göstergesi, 1991 yılından itibaren uygulanan yüksek reel faiz uygulamasının (Tablo1:Büyüme-Enflasyon-Faiz Oranı) devam ettirilmesinin mümkün olmadığını açıkça ortaya koymaktadır.

Burada vurgulanması gerekli olan temel nokta, Türkiye gibi Borç/GSMH oranı yüksek olan ülkelerde "reel faiz - reel büyüme oranı" farkının uygulanan maliye politikalarının sürdürülebilirliği üzerinde asıl belirleyici olduğudur. Diğer bir ifade ile, reel faiz oranındaki artış ve/veya büyüme hızındaki azalmanın etkisi büyük olmaktadır. Bu anlamda reel faiz, ekonominin reel büyüme oranının üzerinde olduğu takdirde faiz dışı bütçe dengede olsa bile Borç/GSMH oranı sınırsız olarak yükselecektir.

**Türkiye'de,
kamu
açıklarının
finansmanında
1987
yılından
itibaren iç
borçlanma
ağırlık
kazanmıştır.**

Yalıtımla hem evinizi hem bütçenizi serinletin!

37 yıldır "yalıtım" için çalışan İzocam; evinizin çatısını, iç ve dış duvarlarını, döşemelerini yalıtarak size yazın daha serin, kışın daha sıcak, sessiz ve güvenli, üstelik çok daha ekonomik bir yaşam sunuyor.

Bu yıl, sıcaklar iyice bastırmadan, yaz güneşi ortalığı kavurmadan önlemenizi alın. İzocam ürünleriyle evinizi yalıtın, bütçenizden daha fazla kayıp vermeyin.

İZOCAM
www.izocam.com.tr

ÜCRETSİZ DANIŞMA HAT
0 800 211 43 84

İFMC KREDİ KARTI'NIN İÇİNDE CARDFINANS VAR.

İFMC Kredi Kartı, size ayrıcalıklar sunmaya devam ediyor. Bir İFMC Kredi Kartı sahibi olarak, Finansbank'ın çok özellikli kredi kartı **CARDFINANS**'ın tüm avantajlarına da sahipsiniz.

İFMC Kredi Kartı'nızla bundan böyle; **CARDFINANS**'ın "avantaj işareti"ni gördüğünüz her yerde, özel indirimlerden,

taksitlerden ve daha pek çok avantajdan yararlanabilirsiniz.

FINANS Puan yerine ParaPuan.

Artık, İFMC Kredi Kartı'nızla yaptığınız her harcamada ParaPuan kazanacaksınız. Kazandığınız ParaPuanları; dilerseniz üye işyerlerinde alışveriş yaparken para olarak, dilerseniz de istediğiniz havayolu şirketinden uçak bileti alırken kullanabilirsiniz.

Telefon Bankacılığı:
444 0 900

İnternet Bankacılığı:
www.finansbank.com.tr

İFMC Kredi Kartı, yalnızca İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti üyelerine özel, ayrıcalıklı bir kredi kartıdır.

Siz de İFMC Kredi Kartı'nın ayrıcalıklarından faydalanmak isterseniz, 444 0 900 veya www.finansbank.com.tr'ye başvurabilirsiniz.

FINANSBANK
SUISSEDEUTSCHLAND
HOLLANDTURKEY

Sürdürülebilirlik Göstergesi¹ / Vergi Geliri Duyarlılığı (Yıllık bazda)

(g+h)/GSMH	t/GSMH	td / GSMH	b/GSMH	reel faiz - reel büy. farkı
20	13	2	21	-23,81
20	14	2	21	-19,05
20	15	2	21	-14,29
20	16	2	21	-9,52
20	17	2	21	-4,76
20	18	2	21	0
20	19	2	21	4,76
20	20	2	21	9,52

Sürdürülebilirlik Göstergesi / Kamu Harcamaları Duyarlılığı (Yıllık bazda)

(g+h)/GSMH	t/GSMH	td / GSMH	b/GSMH	reel faiz - reel büy. farkı
15	15	2	21	9,5
16	15	2	21	4,8
17	15	2	21	0
18	15	2	21	-4,8
19	15	2	21	-9,5
20	15	2	21	-14,3
21	15	2	21	-19
22	15	2	21	-23,8

¹ Vergi Açığı (t^*-t) değerini sıfıra eşitleyecek, reel faiz - reel büyüme oranı farkı hesaplanmıştır. (g+h)/GSMH; İç borç faiz ödemeleri hariç toplam kamu harcamalarının GSMH'ye oranını; g:Cari harcamalar, h:Transfer harcamaları (İç borç faiz ödemeleri hariç) t/GSMH; Toplam vergi gelirlerinin GSMH'ye oranını; td/GSMH; Vergi dışı gelirlerin GSMH'ye oranını göstermektedir.

Aşağıda, sürdürülebilirlik analizi kapsamında hesaplanan vergi açığının öngörülen varsayımlara duyarlılığı irdelenmektedir.

Burada ortaya çıkan tablo, yüksek enflasyon - yüksek reel faiz döngüsünün devam ettirilmesinin iç borç sorununun boyutunu daha da derinleştireceğini ortaya koymaktadır. Uygulanmakta olan makroekonomik politika değerlendirildiğinde, kısa dönemde büyüme hızının altında bir reel faiz uygulamasına gidilmesi olasılığının düşük olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda, iç borç stoğunun milli gelire oranının yüzde 20'ler mertebesinde "sürdürülebilir" niteliğe sahip olabilmesi için, faiz dışı bütçenin uzun süre ciddi boyutta fazla vermesi ve buna paralel olarak vergi gelirlerinin GSMH'ye oranının yükseltilmesi zorunlu olmaktadır

KAYNAKÇA

1) Benning, S., Protapadakis A. (1984) 'The neutrality of real equilibrium under alternative financing of government expenditure', *Journal of Monetary Economics*,

14:183-208.

2) Blanchard O., Chouraqui J.C., Hagemann R.P. (1990) 'The Sustainability of Fiscal Policy: New Answers to an Old Question', *OECD Economic Studies*, 15: 7-35.

3) Buiter, W.H. (1993) 'Public debt in the USA: How much, how bad and who pays?' Discussion Paper 791, CEPR, London.

4) Domar, E. (1944) 'The "burden of the debt" and the national income', *American Economic Review*, 34:798-827.

5) Frisch, H. (1994) 'Government debt and sustainable fiscal policy', *Paper presented at the "Economic Notes" Workshop in Siena 1994*.

6) Önder, İ., Kirmanoğlu H. (1996) 'Kamu Kesimi Finansman Açıkları', *X. Türkiye Maliye Sempozyumu: Kamu Açıklarının Tanımlanması, Ölçümü ve Etkileri*, İstanbul:İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayın No:554.

7) Selçuk, F., Rantanen, A.(1996) *Türkiyede Kamu Harcamaları ve Kamu Borçlanması: Mali Disiplin Gereği Üzerine Gözlem ve Öneriler*, TÜSIAD-T/96-1/190.

8) Shaw, G. K. (1979) 'The measurement of fiscal influence', in S. T. Cook and P. M. Jackson, ed., *Current Issues in Fiscal Policy*, London: U. K.

İmalat sanayiinde rekabet gücündeki gelişmeler

Giriş:

Türkiye Ekonomisi 1970'li yılların sonunda ödemeler dengesi krizi ile karşı karşıya kalmış, 1977-79 döviz krizini, dünya ekonomisi ile eklemlenerek aşmaya çalışmıştır.

Dünya ekonomisinde İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde gündeme gelen uluslararası Keynesçilik, altın çağı, 1970'li yılların ortasından itibaren krize¹ girmiş, bunun neticesinde, merkez ülkelerdeki kriz yeni bir teknolojik devrimle sonuçlanmıştır. Esnek üretim teknolojilerinin üretim sürecine girmesi ile birlikte fordist/kitlesele üretim, giderek önemini kaybetmeye başlamıştır.

Teknik ilerlemenin yarattığı verimlilik artışı ve bunun sonucunda elde edilen rekabet düzeyi "teknolojik tabanlı rekabet" olarak tanımlanmaktadır. Bu yeni süreçte rekabet gücünü belirleyen temel faktör, ülkenin yeni teknoloji yaratabilme, "innovation-yenilik" kapasitesi olduğundan, geçmiş yıllarda yurt içi fiyat yapısını değiştirerek elde edilen rekabet gücü, geçerliliğini büyük ölçüde yitirmeye başlamıştır.

Bir ekonomide rekabet gücünü belirleyen üç temel parametreden bahsedilebilir. Bunlar; ücret düzeyi, döviz kuru ve verimlilik düzeyidir. Ancak bu üç faktörün ihracat üzerindeki etkisi oldukça farklıdır. Asıl temel faktör, uzun dönemde de kalıcı etkileri nedeniyle verimlilik düzeyindeki gelişmelerdir. Verimlilik düzeyinin yükseltilmesi ise, ancak uzun dönemde teknik ilerleme ve sermaye stoğunun yükseltilmesi ile mümkün olmaktadır. Hızlı teknolojik değişim ve bunun üretim süreçlerine uygulanması sonucunda, bir yandan üretimin kompozisyonu değişmekte, diğer yandan hızlı verimlilik artışları neticesinde rekabet gücü elde edilmektedir. Bu faktörler yanında rekabet gücünü etkileyen ve sayısallaştırılmayan kalitatif faktörlerin etkisini de belirtmek gerekir. Kalite, servis ağı, finansman imkanları, tüketicilerle kurulan ilişkiler gibi kalitatif

faktörler de rekabet gücü üzerinde etkili olmaktadır.

Türkiye imalat sanayii, ithal ikameci sermaye birikim rejiminde, dış rekabete karşı korunmuş, genellikle aksak rekabet piyasalarında (oligopol, monopollü rekabet, monopol vs) gelişmesini sürdürmüştür. Bu yıllarda imalat sanayiinde önemli bir birikim sağlanmış olmakla birlikte; bu sanayi, aşırı değerlenmiş döviz kuru, ithalat yasakları ve kotalarla korunmuş, ancak sektörel ve ürün bazında bir tercih oluşturulmadığı ve sanayinin rekabet gücünü artıracak bir strateji geliştirilmediği için zamanla dövizin bulunabilirliği temel sorun olarak ortaya çıkmıştır. Döviz temininde karşılaşılan sorunlar, ithalat kapasitesini düşürerek, ithal ikameci birikim rejiminin, ikinci aşamada tıkanmasına neden olmuştur².

İthal ikameci birikim rejiminin tıkanması ile gündeme gelen ihracata dayalı büyüme modelinin temel kaygısı, uzun dönemde ülkenin rekabet gücünü artıracak yapısal dönüşümler olmamıştır. Belirli dönemlerde ihracatta sağlanan performans, imalat sanayinde artan birikim oranları ve buradan kaynaklanan yüksek verimlilik artışları sonucu sağlanan rekabet gücü sayesinde gerçekleşmemiş³, başta düşük ücret politikası olmak üzere, devalüasyonlar sayesinde gerçekleşmiştir. Bunlara ek olarak, geçmiş yıllarda yaratılan, ancak kullanılmayan atıl kapasitelerin devreye sokulması ve ihracata yönelik yüksek miktarlara varan teşvikler de ihracatı destekleyen diğer unsurlar olmuştur. Ancak kur ayarlamalarının durduğu, ücretlerin arttığı bir konjonktürde -üretim kapasitesi de artırılmadığı için- ihracatta elde edilen performans, 1989 yılından itibaren işlemez duruma gelmiştir.

Bu çalışmada, ihracata dayalı büyüme modelinin imalat sanayinin rekabet gücü üzerindeki etkileri analiz edilmektedir. Bunun için iki yöntem kullanılacaktır. Bunlar;

B.Ali Eşiyok*

¹ Krizin nedenlerine ve kriz sonrası dünya ekonomisinin alacağı yeni forma ilişkin başlıca üç kuramsal yaklaşımdan bahsedilebilir. Bunlar, "Esnek Uzmanlaşma", "Tekno-Ekonomik Paradigma" ve "Düzenleme" yaklaşımlarıdır. Esnek Uzmanlaşma için Piore & Sabel (1984), Hirst & Zeilín (1993); Tekno-Ekonomik Paradigma kuramı için Rosier (1991), Freeman (1989), Freeman & Perez (1989) ve Düzenleme Kuramı için ise Aglietta (1987), Boyer (1988) ve Lipietz'a (1989) bakılabilir.

² Türkiye İktisat yazınında en çok tartışılan konuların başında ithal ikameci kalkınma stratejisi üzerine yapılan tartışmalar gelmektedir. Bu birikim rejimi üzerine daha ayrıntılı bilgi için bkz. Boratav (1983, 1988), Kepenek (1977), Keyder (1988), Kruger (1985), Gülaip (1983), Olgun (1975, 1980), Kepenek & Yenilürk (1996), Celasun & Rodrik (1999) ve Yeldan (1995).

³ World Bank (1997) ve OECD'nin (1997) verilerine göre, Türkiye ekonomisinde gayri safi sabit sermaye yatırımları/çgylt oranı, 1990-1995 döneminde ortalama %23.86 gerçekleşirken, aynı oran Tayland'da % 40.87, Kore'de %36.75, Malezya'da % 36.35, Çin'de ise % 32.19 olarak gerçekleşmiştir. Yüksek birikim oranları, yarattığı teknolojik ilerleme ile birlikte "yaparak öğrenme-learning-by-doing", sonucunda üretim artışlarına/verim artışlarına neden olmaktadır (Verdoorn Yasası). Singh'e (1995) göre, Doğu Asya ülkelerinde (Asya Kaplanlarında) gerçekleşen uzun süreli büyümenin arkasında, yüksek birikim oranları ve hızlarının neden olduğu yeni sermaye mallarında iççilen (embodied) teknolojik ilerleme yatmaktadır.

*TKB'de Uzman.

"Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler" ve "Rekabet Gücü Endeksi" yaklaşımlarıdır.

I. Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler

Bu bölümde imalat sanayiinin rekabet gücü Balassa'nın (1965) geliştirdiği RCA⁴ (Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler-Revealed Comparative Advantages) endeksi yöntemi kullanılarak hesaplanacaktır. Bu yaklaşıma göre, uluslararası ticaretin ürün bileşimi, ülkeler arasındaki görel maliyetler ile birlikte fiyat dışı faktörleri de yansıtmaktadır (Balassa, 1977:327).

Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler yaklaşımına göre, rekabet gücü aşağıda belirtilen formül yardımıyla hesaplanmaktadır.

$RCA = \ln [(X_i/X_j) / (M_i/M_j)]$. Denklemden;

X_i : Türkiye'nin bu mal grubunda yapmış olduğu

ihracatı,

X_j : Türkiye'nin yapmış olduğu toplam ihracatı,

M_i : Türkiye'nin bu mal grubunda yapmış olduğu ithalatı,

M_j : Türkiye'nin yapmış olduğu toplam ithalatı göstermektedir.

Hesaplanan RCA değerlerinde;

1 $RCA > 50$ ise, bu sektörde rekabet

gücünün yüksek olduğu,

2 $-50 < RCA < 50$ ise, rekabet gücünün marjinal sınırdaki olduğu,

3 $RCA < -50$ ise, ilgili sektörde rekabet gücünün düşük seviyede olduğu kabul edilmektedir.

Hesaplama sonucu elde edilen bulgular, kullanım yoğunluklarına göre sınıflandırılmış, sonuçlar alt sektör bazında Tablo 1'de, toplulaştırılmış olarak da Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo1: RCA Endeks Değerlerine Göre Sektörel Rekabet Gücü (ISIC, Rev.3)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Hammadde Yoğun Sanayiler	57,9	94,3	108,7	104,2	124,2	140,3	125,8	132,3	121,9	90,8
Tütün ürünleri	-311,1	-247,7	-137,9	-82,2	-14,6	205,4	145,1	154,3	92,4	103,3
Ağaç ve mantar ürünleri	-93,2	-4,1	-19,2	-84,6	17,7	8,8	-6,2	-5,5	-32,1	-28,0
Kok kömürü, petrol ürün ve nükleer yakıt	215,9	-35,2	-49,8	-83,0	-72,2	-57,0	-89,2	-129,1	-87,7	-102,6
Metalik olmayan diğer minaraller	74,1	114,6	116,2	122,5	116,7	112,2	110,2	133,4	116,3	123,4
Ölçek Yoğun Sanayiler	-23,5	-45,0	-56,9	-55,1	-44,4	-60,5	-50,7	-56,3	-61,4	-48,2
Basım ve yayım	-283,2	-135,4	-61,0	-61,4	-77,0	-106,6	-46,4	-79,9	-84,9	-79,2
Plastik ve kauçuk ürünleri	-285,3	6,8	9,5	9,6	21,8	30,1	10,4	21,2	15,2	8,9
Kimyasal madde ve ürünler	98,0	-91,7	-104,6	-100,4	-110,8	-120,0	-106,7	-108,6	-121,4	-133,5
Ana metal sanayi	235,3	40,5	34,3	45,9	50,6	21,0	37,6	33,8	17,0	25,0
Motörler kara taşıtlar ve römork	-66,4	-129,7	-119,1	-124,1	-52,1	-33,7	-53,8	-110,1	-91,4	-35,4
Diğer ulaşım araçları	-248,6	-130,3	-151,7	-244,5	-218,5	-242,3	-192,1	-108,1	-72,6	8,7
Kağıt ve kağıt ürünleri	75,5	-127,2	-134,9	-169,4	-109,2	-155,6	-133,0	-112,1	-123,3	-142,0
Emek Yoğun Sanayiler	94,4	197,9	192,6	190,1	161,7	164,9	156,4	155,3	158,1	160,7
Mobilya	-202,8	-57,9	-51,4	-15,7	3,1	-9,2	1,9	1,2	15,7	42,7
Metal eşya sanayi(makine,teçhizat hariç)	-198,8	-45,2	-22,4	-15,4	-23,5	-0,4	-16,3	-11,1	5,6	11,0
Giyim eşyası	221,1	523,3	506,2	486,9	450,0	466,4	375,5	340,8	346,2	355,9
Tekstil ürünleri	237,2	212,5	195,1	178,6	145,3	138,5	153,0	153,0	158,8	160,7
Bavul,saraçlık ve ayakkabı	211,3	10,1	29,0	26,5	32,9	11,6	12,6	38,9	39,3	25,1
Farklılaştırılmış ve Bilim Bazlı Mallar	-167,1	-159,2	-148,5	-146,2	-141,6	-124,3	-122,1	-119,1	-107,1	-107,6
Makine ve teçhizat imalatı	10,0	-211,5	-191,5	-183,1	-164,9	-151,8	-161,8	-148,0	-139,6	-103,2
Elektrikli makine ve cihazlar	-52,5	-84,9	-55,9	-43,5	-49,5	-7,6	11,1	-12,7	-27,0	-43,9
Büro, muhasebe ve bilgi işlem makineleri	-462,6	-293,5	-307,5	-339,6	-335,9	-376,8	-309,1	-288,3	-270,3	-262,3
Tıbbi, hassas, optik aletler ve saat	-347,7	-303,9	-262,3	-276,7	-293,8	-278,3	-240,6	-239,4	-228,7	-244,4
Haberleşme teçhizatı ve cihazları	-59,2	-77,0	-81,6	-83,3	-100,6	-96,2	-92,5	-85,0	-49,1	-102,8
Yeniden değerlendirme	-96,8	-251,7	-262,9	-270,1	-231,7	-221,9	-199,8	-188,9	-172,5	-181,8

⁴ Teknoloji açıkları üzerine kurulu alternatif bir rekabet gücü modeli için bkz. Dosi

Açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler yaklaşımına göre, uluslararası ticaretin ürün bileşimi, ülkeler arasındaki görel maliyetler ile birlikte fiyat dışı faktörleri de yansıtmaktadır.

Tablo 2: Faktör Kullanım Yoğunluklarına Göre Rekabet Gücü

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
<i>Hammadde Yoğun Sanayiler</i>	57,9	94,3	108,7	104,2	124,2	140,3	125,8	132,3	121,9	90,8
<i>Emek Yoğun Sanayiler</i>	94,4	197,9	192,6	190,1	161,7	164,9	156,4	155,3	158,1	160,7
<i>Farklılaştırılmış ve Bilim Bazlı Mallar</i>	-167,1	-159,2	-148,5	-146,2	-141,6	-124,3	-122,1	-119,1	-107,1	-107,6
<i>Ölçek Yoğun Sanayiler</i>	-23,5	-45,0	-56,9	-55,1	-44,4	-60,5	-50,7	-56,3	-81,4	-48,2

Faktör kullanımlarına göre Tablo 1 ve Tablo 2'de gösterilen gelişmeler göz önüne alınarak, rekabet gücüne ve dış ticarete ilişkin aşağıda belirtilen tespitlere ulaşılmıştır.

a) *Rekabet gücü yüksek olan başlıca sektörler (rgy);* gıda ürünleri ve içecek, tütün ürünleri, tekstil ürünleri, giyim eşyası, metalik olmayan diğer mineraller.

b) *Rekabet gücü marjinal sınırdaki olan sektörler (rgms);* bavul, saraçlık ve ayakkabı, ağaç ve mantar ürünleri, plastik ve kauçuk ürünleri, ana metal sanayi, metal eşya sanayi (makine, teçhizat hariç), elektrikli makine ve cihazlar ve mobilya sektörleri.

c) *Rekabet gücü düşük olan sektörler (rgd);* kağıt ve kağıt ürünleri, basım ve yayım, kok kömürü, petrol ürünleri ve nükleer yakıt, kimyasal madde ve ürünler, makine ve teçhizat ithalatı, büro, muhasebe ve bilgi işlem makinaları, haberleşme teçhizatı ve cihazları, motorlu kara taşıtları ve römork, diğer ulaşım araçları, yeniden değerlendirme.

d) Faktör kullanım yoğunluklarına göre sektörel rekabet gücü değerlendirildiğinde; hammadde yoğun ve emek yoğun sanayilerde rekabet gücünün yüksek olduğu, ölçek yoğun sanayilerde düşük/marjinal sınırdaki olduğu, farklılaştırılmış ve bilim bazlı mallarda ise düşük olduğu saptanmıştır.

II. Ücret ve Verimliliğe Dayalı Rekabet Gücü Endeksi

İmalat sanayiinde rekabet gücünü ölçmeye yönelik olarak kullandığımız ikinci yöntem, ücret ve verimlilik endeks değerlerine dayalı yaklaşımdır. Bu yöntemde göre, rekabet gücü (CP), $CP = (APL_{reel}) / (AWL_{reel}) * 100$ formülü kullanılarak hesaplanmıştır. Formülde payda yer alan verimlilik düzeyi (APL_{reel}), EUROSTAT (Avrupa Birliği İstatistikleri) tarafından da kullanılan, "kısmi verimlilik"

yaklaşımı benimsenerek $APL_{reel} = ((VA/P)/L)$ formülü yardımıyla imalat sanayi istatistikleri kullanılarak hesaplanmıştır. Buradan, APL_{reel} işgücünün ortalama reel verimliliğini, VA; katma değeri, P; GSMH deflatorünü ve L ise ücretle çalışanların ortalamasını göstermektedir. Bir ekonomide diğer tüm değişkenlerin sabit olduğu varsayımı altında, mevcut işgücü ile daha fazla katma değer yaratılıyor ya da veri katma değer daha az iş gücü kullanımı ile elde ediliyorsa, verimlilik artıyor demektir.

Rekabet gücünün diğer bileşenini oluşturan ve formülde paydada yer alan ücret değerleri (AWL_{reel}) hesaplanırken ise, imalat sanayi yıllık istatistiklerinden hareketle $AWL_{reel} = ((W/P)/L)$ oranı kullanılarak hesaplanmıştır. AWL_{reel} ortalama reel ücretleri; W, ücretle çalışanlara yapılan ödemeleri; P, GSYİH deflatorünü; L ise ücretle çalışanların ortalamasını göstermektedir. Ücret ve verimlilik serilerinin indirgenmesinde, 1987 fiyatları ile GSMH fiyat deflatorü kullanılmıştır.

Yukarıda tanımlanan parametrelerden hareketle hesaplanan rekabet gücü (CP) endeks değerlerinin gelişimi Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 3: İmalat Sanayiinde Rekabet Gücünün Gelişimi (1980=100)

	AWLreel	APLreel	CP
1980	100	100	100
1981	99,69	113,13	113,49
1982	96,7	118,25	122,28
1983	95,2	117,71	123,64
1984	84,38	110,37	130,8
1985	76,09	110,08	144,67
1986	72,99	139,43	191,03
1987	81,27	144,28	177,52
1988	78,67	156,64	199,11
1989	91,82	148,77	162,02
1990	112,46	158,42	140,86
1991	152,69	187,49	122,79
1992	150,55	205,67	136,61
1993	151,57	224,7	148,25
1994	121,5	231,57	190,6
1995	112,74	222,24	197,12
1996	110,1	195,45	177,52

Kaynak: DİE, İmalat Sanayi İstatistiklerinden hareketle tarafımızdan hesaplanmıştır.

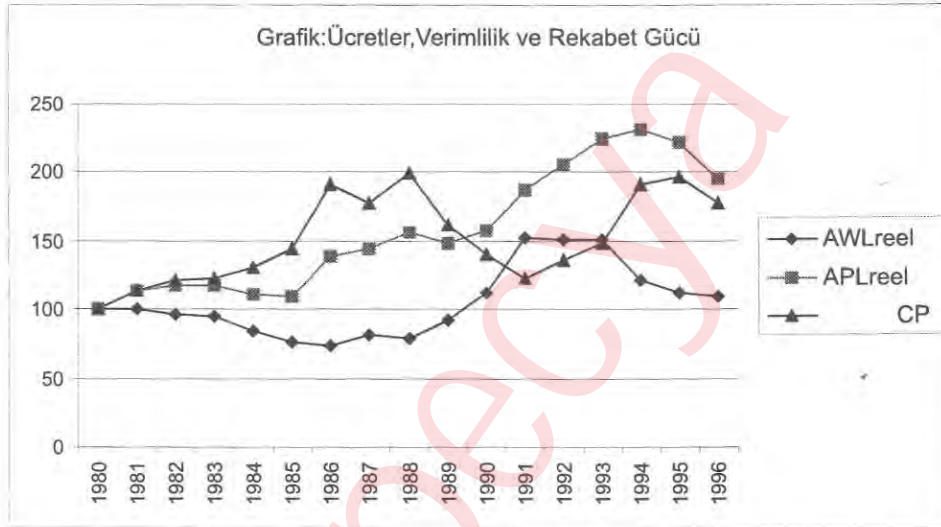
İmalat sanayiinde rekabet gücünü ölçmeye yönelik olarak kullandığımız ikinci yöntem, ücret ve verimlilik endeks değerlerine dayalı yaklaşımdır.

CP Endeks değerlerinin 100'ün üzerine çıkması rekabet gücünün arttığını, 100'ün altına düşmesi ise rekabet gücünün azaldığını göstermektedir.

Rekabet gücü endeks değerlerine göre, 1980-88 döneminde imalat sanayiinde rekabet gücünün arttığı görülmektedir. Bu dönemin başlangıç yılını temsil eden 1980 yılında, 100 olan verimlilik endeksi, 1988 yılında (56,64 puan artarak) 156,64'e yükselirken, ücret endeks değeri aynı dönemde 100'den 78,67'e (22 puan azalarak) düşmüştür. Rekabet gücü endeks değeri (CP) ise aynı dönemde 100'den 199,11'e yükselmiştir. Hızlı ücret artışlarının gündeme geldiği 1989 yılından itibaren rekabet gücü düşmeye başlamış, 1993 yılında 148,25'e gerilemiştir. 1980-88 döneminde, ücretlerin baskı altında tutularak elde edilen rekabet

olmuştur: 1980-88 döneminde gerçek ücretlerdeki gerileme yanında, gerçekleşen reel devalüasyonlar ve 1986 yılından itibaren gerçekleşen verimlilik artışları etkili olmuştur. Verimliliğin düştüğü, ücretlerin yükseldiği ve revalüasyonun yaşandığı 1989 yılında, bu üç parametrenin olumsuz gelişmesi neticesinde, rekabet gücü 199'dan 162'e gerilemiştir. 1989-93 dönemindeki rekabet gücünün düşmesinde, yukarıda belirtildiği üzere, ücretlerin yükselmesi yanında reel revalüasyonlar etkili olmuştur. 1994 yılında elde edilen rekabet gücünün arkasındaki temel unsurlar ise, reel ücretlerdeki aşınma, verimliliğin artması ve yüksek oranlı devalüasyonlar olarak sıralanabilir.

İmalat sanayiinde gerçekleşen rekabet gücünün gelişimi grafikte daha net izlenmektedir.

gücü, 1989 yılında son bulmuş, 1989-1993 döneminde ücret gelirlerinin artması ile elde edilen rekabet gücü kaybı 14 puan civarında gerçekleşmiştir. Ancak 1994 yılında ücretlerde yaşanan reel gerilemeye ek olarak, verimlilik düzeyinde gerçekleşen nispi verimlilik artışı neticesinde rekabet gücü tekrar artmaya başlamış, 1994 yılında 190,59 olarak gerçekleşmiştir. Aynı eğilim 1995 yılında da sürmüştü, ancak 1996 yılında verimlilik düzeyinin düşmesi ile birlikte endeks değeri bir önceki yıla göre 20 puan civarında düşerek, 177,52 olarak gerçekleşmiştir. Rekabet gücünün gelişiminde ele aldığımız dönemde, çeşitli faktörler etkili

Sonuç

Türkiye ekonomisinde yeniden yapılanma politikaları ile uygulamaya konan ihracata dayalı büyüme modelinde, imalat sanayi rekabet gücünde nispi bir gelişme sağlanmış olmakla birlikte, bu gelişme kalıcı olmaktan uzaktır. Türkiye imalat sanayi ihracatında özellikle 1980-88 dönemindeki ihracat artışlarının esas kaynağını; devalüasyonlar (reel kurdaki değişimler), ücretler, ithal ikameci dönemde yaratılan ve çoğu kez döviz kısıtı nedeniyle kullanılmayan atıl kapasiteler ve yurt içi talebin kısılmasına dayalı iktisat politikaları oluşturmuştur. Başka bir ifadeyle, Türkiye imalat sanayiinde 1980-88 döneminde

Türkiye ekonomisinde yeniden yapılanma politikaları ile uygulamaya konan ihracata dayalı büyüme modelinde, imalat sanayi rekabet gücünde nispi bir gelişme sağlanmış olmakla birlikte, bu gelişme kalıcı olmaktan uzaktır.

ihracat artışının arkasındaki temel unsur, yatırımlar ve bunlarla ilişkili olarak birikim ve hızlı verimlilik artışları sayesinde gerçekleşmemiştir. Ancak bu seçenek 1989 yılından itibaren işlerliğini büyük ölçüde yitirmiştir. 1989 yılından itibaren sermaye hareketlerinin tam liberalizasyonu ile birlikte yüksek maliyetli fonlara dayalı ücret artışları gündeme gelirken, sermaye girişleri sonucunda değerlenen kur, (1994 yılında gerçekleştirilen yüksek oranlı devalüasyon her ne kadar X/GSYİH oranını 1993 yılına göre yükseltse de sonraki yıllarda bu ivme kaybolmuştur) ihracatı karlı olmaktan çıkarmış, yeni kapasite de yaratılmadığı için ihracata dayalı büyüme stratejisi kalıcı,

Kaynaklar

- 1) Aglietta, M.(1987), *A Theory of Capitalist Regulation: The US Experience*, London.
- 2) Amendola, et al (1993), "The Dynamics of International Competitiveness", *Weltwirtschaftliches Archiv, Review of World Economics*.
- 3) Balassa, B. (1965), "Trade Liberalization and Revealed Comparative Advantage", *The Manchester School of Economic and Social Studies*, Vol.33
- 4) Balassa, B. (1977), "Revealed Comparative Advantage Revisited: An Analysis of Relative Export Shares of the Industrial Countries 1953-71", *The Manchester School of Economic and Social Studies*, Vol.45, No.4
- 5) Boratav, K. (1983), "Türkiye'de Popülizm: 1962-76 Dönemi Üzerine Notlar", *Yapıt*, Ekim-Kasım.
- 6) Boratav, K. (1988), "İktisat Politikası Alternatifleri Üzerine Bir Deneme", *Kriz Gelir Dağılımı ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu* içinde, Kaynak Yayınları
- 7) Boyer, R.(1988), "Technical Change and the Theory of 'Regulation'", *Technical Change and Economic Theory* içinde, G.Dosi et al (der.), Printer Publishers, Londra.
- 8) Celasun, M&D. Rodrik (1989), "Debt, Adjustment and Growth: Turkey" in J.Sachs and S.M.Collins(eds), *Developing Country Debt and Economic Performance, Country Studies*, The University of Chicago Press Book
- 9) DİE (1996), *İstatistik Göstergeler 1923-1995*, Ankara
- 10) DİE, *Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri*
- 11) Dosi, G. et al (1990), *The Economics of Technical Change and International Trade*, Harvester, Wheatsheaf, New York.
- 12) DPT, *Temel Ekonomik Göstergeler*, Ankara
- 13) Freeman, C.(1989), "Technical Change and Depression in the 1930's and 1980's", *Technological and Social Factors in Long Term Fluctuations* içinde
- 14) Freeman, C.&Perez, C.(1988), "Structural Crises of

sürdürülebilir bir stratejiye dönüştürülemediği.

İmalat sanayiinde yaşanan olumsuzlulara karşın, bu sektörün önümüzdeki yıllarda rekabet gücünü artırmasının en temel yolu, ileri teknoloji kullanımına dayalı sanayileri geliştirmekten geçmektedir. Bunun için ise, teknolojik yenilik faaliyetlerini, yatırımları ve birikimi ekonomik faaliyetlerin merkezine koyan bir iktisat politikası seçeneği kaçınılmaz görülmektedir.

Not: Çalışmada ileri sürülen görüş ve öneriler araştırmacının kişisel yorumlarına dayalı olup, çalıştığı kurumla ilişkilendirilemez.

- Adjustment: Business Cycles and Investment Behaviour", G.Dosi et al(der.), *Technical Change and Economic Theory* içinde, London: Pinter Publishers.
- 15) Güllalp, H.(1983), *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri*, Yurt Yayınları, Ankara.
 - 16) Hirst, P.&Zeitlin, J.(1993), "Esnek Uzmanlaşma ve İngiliz İmalat Sektörünün Rekabetçi Başarısızlığı", *Toplum ve Bilim* içinde, Sayı:56-61, Bahar
 - 17) Kepenek, Y.(1977), *Türkiye İmalat Sanayinin Üretim Yapısı, 1963-73*, ODTÜ, Ankara.
 - 18) Kepenek, Y.&Yentürk, N.(1996), *Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi*, İstanbul.
 - 19) Keyder, Ç. (1988), "İthal İkameci Sanayileşme ve Çelişkileri", *Kriz Gelir Dağılımı ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu* içinde, Kaynak Yayınları
 - 20) Kruger, A.(1985), "Import Substitution Versus Export Promotion", *Finance and Development*, June 22(2).
 - 21) Lipietz, A.(1988), "Dünya Çapında Fordizm'e Doğru", *Dünya Kapitalizminin Bunalımı* içinde, Satılğan & Savran(der.), Alan Yayıncılık.
 - 22) Olgun, H.(1975), "The Structure of Protection in Turkish Manufacturing Industries", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 6, Kış.
 - 23) Olgun, H.(1980), "Türkiye'de İthal İkameci ve 24) Dışa Açılma Eleştirisi", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Vol.7(3_4).
 - 25) Piore, M.& Sabel, C.(1984), *The Second Industrial Divide: Possibilities for Prosperity*, New York: Basic Books
 - 26) Rosier, B.(1991), *İktisadi Kriz Kuramları*, İletişim Yayınları
 - 27) Singh, A.(1995), "How Did East Asia Grow So Fast?", *UNCTAD Discussion Paper*, No.97.
 - 28) Yeldan, E.(1995), "Surplus Creation and Extraction under Structural Adjustment :Turkey, 1980-1992", *Review of Radical Political Economics*, 27(2), June.
 - 29) World Bank (1997), *World Development Indicators 1997*

türk tekstil ve konfeksiyon sanayi çalışma alanında gözlemlenen başlıca sorunlar

Bu başlık altında kadın işgücü, çocuk işgücü, esnek çalışma modeli, taşeronlaşma, kaçak işçilik ve krizin Türk tekstil ve konfeksiyon sanayiinde çalışma şartları üzerindeki etkileri incelenmektedir.

1. Kadın İşgücünde Yaşanan Sorunlar

Kapitalist toplumlarda son elli yıl içinde ücretli kadın emeğinin yapısında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Ev dışında tam süreli işlere, yarı zamanlı işler de eklenmiş ve hizmet sektöründe çalışanlar, sanayi sektöründe çalışanlardan daha fazlalaşmıştır. Engels ve diğer kuramcılar, sanayileşmenin gelişmesiyle birlikte, kadınların ev dışında toplumsal üretime katılmaları oranında, erkeklerle arasındaki eşitsizliğin azalacağını ileri sürmektedirler.¹

Gelişmekte olan ülkelerde kadınlar daha çok tarımda istihdam edilirken, gelişmiş ülkelerde kadınlar daha fazla hizmet sektöründe istihdam edilmektedir. Kadınların hizmet sektöründe yoğunlaşmasının pek çok sebebi vardır. Endüstri sektöründeki işler daha çok erkeklere uygunluk gösterirken, buna karşılık olarak hizmet sektöründeki çalışma alanları (eğitim, sosyal hizmetler, büro işleri gibi) kadınlara uygunluk göstermektedir. Bu işler bazı nitelikler gerektirse ve toplum için önemli olsa dahi; genel olarak ücret seviyesi düşük olmaktadır.²

1970-80'li yıllarda gelişmekte olan ülkelerde benimsenen ihracata yönelik sanayileşme politikası; özellikle düşük ücretli emeğin kullanıldığı ihracat sektöründe, kadının işgücüne katılımı ile "işgücünün kadınlaşması" olgusunu meydana getirmiştir.³

Dünyada, tüm gelişmekte olan ülkelerde ve Türkiye'de, kadınların daha fazla çalıştıkları gıda, tekstil ve elektronik eşya sanayileri, ülkelerin rekabet gücü olan sektörlerini oluşturmaktadır.

Endüstrileşmiş ülkelerde, AB ülkelerinde olduğu gibi, kadının işgücüne katılım oranı yükselmektedir. Tarım dışı alanlarda çalışma oranı artmaktadır. Hizmet sektörünün geliş-

mesi kadının ücretli çalışmaya katılım oranını artırmış ve kadınlar için beden gücüne dayanmayan iş alanları yaratmıştır.⁴

Türkiye'de sanayileşme, 19.yy'ın ilk yarısında tüketim malları üretimiyle başlamıştır. Özellikle Avrupalı yatırımcılar, tekstil, giyim, yiyecek ve içecek maddeleri üretimine ilgi duymuşlardır. Türkiye sanayi tarihine baktığımızda kadınlar daima erkeklerden daha az ücretle çalıştırılmışlardır. Bu durumun kadın emeğinin özelliğinden kaynaklandığı ileri sürülmüştür. Eğitim düzeyinin düşüklüğü, işin sık değiştirilmesi, çalışma yaşamında süreklilik sağlanamaması, kısa süreli çalışma saatleri, kadın ücretlerinin, erkek ücretlerinden düşük olmasının nedenleri olarak gösterilmektedir.⁵

Türkiye'de kadınlar kapitalistleşme süreci öncesinde evde; ev sanayi diyebileceğimiz halı ve kumaş dokuma, iplik eğirme ve benzeri işlerde çalışıyorlardı. İpek ipliği fabrikaları kurulmadan önce, ipek böceğini yetiştirmekten, ipek ipliğini çekmeye kadar, bütün işler kadınlar tarafından evlerde yapılıyordu. Fabrika üretimi başladığında kadınlar fabrikada işçi olmak için en uygun aday oldular. Kadınlar aynı becerilerini kullanarak, evdeki üretim faaliyetlerini fabrikalarda da devam ettirdiler. Kadınlar ve erkekler modern ve büyük çaplı fabrikaların kurulmasıyla birlikte beraber çalışmaya başladılar.⁶

OECD ülkeleri arasında yapılan araştırmada, Türkiye'nin en düşük eğitilmiş kadın işgücüne sahip olan ülkeler arasında yer aldığı tespit edilmiştir.⁷ Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de emek yoğun düşük ücretli işler kadınlar tarafından yapılmaktadır.

Türkiye'de 1996'da 6,5 milyon kadın istihdamının 4,5 milyonu ücretsiz aile işçisidir. Ücretli çalışan kadın 1,5 milyondur. Kadınlar ucuz işçi olmadan önce ücretsiz işçi durumundadır.

Türkiye'de kadınlar, kentlere devam eden göç süreci içinde, bazı sektörleri besleyen işgücünü de oluşturmaktadır. Kentlerde çalışan kadınlar toplum hizmetleri, imalat sanayisi, ticaret, lokanta-otelcilik olarak üç sektörde

Deniz
Kayıçî*

Türkiye
sanayi
tarihine
baktığımızda
kadınlar
daima
erkeklerden
daha az
ücretle
çalıştırılmış-
lardır.

1) Yıldız Ecevit, "Türkiye'de Ücretli Kadın Emeğinin Toplumsal Cinsiyet Temelinde Analizi", 75. Yılda Kadınlar ve Erkekler, İstanbul, Türk Tarih Vakfı Yayınları, Ekim 1998, s.267.

2) Meryem Koray, "Türkiye'de Kadın Hareketinin Soru ve Sorunları", 75. Yılda Kadınlar ve Erkekler, İstanbul, Türk Tarih Vakfı Yayınları, Ekim 1998, s.369.

3) İpek İlikaracan, "Kentli Kadınlar ve Çalışma Yaşamı", 75. Yılda Kadınlar ve Erkekler, İstanbul, Türk Tarih Vakfı Yayınları, Ekim 1998, s.278.

4) Meryem Koray, Çalışma Yaşamında Kadın Gerçekleri, İzmir, Basisen yayınları, 1993, s. 28.

5) Ecevit, a.g.e., s.272.

6) Ecevit, a.g.e., s.276.

7) İlikaracan, a.g.e., s.285.

yoğunlaşmışlardır. Yaklaşık olarak kadınların yüzde 60'ı hizmet sektöründe çalışmaktadır. Hizmet sektöründe çalışan kadınların eğitim düzeyleri, yaptıkları işler ve aldıkları ücretler "ucuz işgücü" kavramından çıkmasına rağmen; genelde kadınlar düşük statülü işlerde yoğunlaşmışlardır. Türkiye'de imalat sanayi içinde çalışan kadınların yarısı, tütün, gıda ve tekstil sektörlerinde çalışmaktadırlar. Bu işler "kadın meslekleri" haline gelmiştir.

Türkiye'de imalat sanayi içinde 400 bin kadın ücretli olarak çalışmaktadır. Bunların 200 bini tütün, gıda ve tekstil sektörlerinde; kimi zaman mevsimlik, kimi zaman daimi işçi olarak çalışmaktadırlar.⁸

Tekstil sektöründe kadınlar çok genç yaşta çalışmaya başlamaktadırlar. Çocuk yaşta önceleri, getir-götür veya temizlik işleri yapmakta, daha sonra işi öğrenip makine başında çalışmaya başlamaktadırlar.

Kentteki aileler kızlarını işe vermek yerine okutmak istemekte, ancak ailenin maddi ve kültürel koşulları çocukları okutmaktan çok para kazanmaya itmektedir. Genç yaşta çalışma hayatına atılan bu kadınlar, bir süre sonra müzmin ve ağır bir yorgunluk hissine kapılmaktadırlar. Kadınlar çalışma yaşamına katılarak ekonomik bağımsızlığını elde ederken, ev ve aile sorumlulukları da devam etmektedir. Böylece kadınlar iki ayrı yük altına girmektedirler.⁹

Kentlerde, alt sosyo ekonomik sınıflarda eğitimsiz ya da eğitim seviyesi düşük kadınların çalışma hayatına atıldıklarında, düşük ücretli, sosyal güvenceden yoksun ve ağır çalışma koşullarıyla karşılaştıkları belirlenmiştir.¹⁰

Tekstil sektörü çalışma koşullarının ağır olduğu sektörlerdendir. Yapılan işler basit olmasına karşın, tekdüze, sürekli dikkat isteyen, fiziksel çaba gerektiren gürültülü (makine işleri), sıcak (tekstilde ütü işleri) ve tozlu (kesim atölyesi) ortamda yapılmaktadır. Çalışma saatleri alınan siparişlere göre günlük çalışma süresinin çok üstüne çıkabilmektedir. Böylece fazla çalışma ücreti almaları da kesin değildir.

İstanbul'da konfeksiyon iş kolundaki çalışma koşulları üzerinde yapılan bir araştırmaya göre; çalışma saatlerinin günde 9-10 saatin altına düşmediği, kadınların üçte birinin haftada altı gün ya da daha fazla çalıştıkları, sipariş alındığında işin bütün gece

de devam ettiği tespit edilmiştir. Ayrıca kadınların yarısının sosyal güvenceden yoksun oldukları, sendikalık oranının yüzde 10'u geçmediği, işyerlerinin büyük çoğunluğunda temizlik, havalandırma ve ısınma koşullarının kötü olduğu belirlenmiştir.¹¹

Eğitim seviyesi düşük olan kadınlar daha çok, konfeksiyon sanayinde istihdam edilmektedirler. İstanbul'un Ümraniye ilçesinde Mart 1997'de bir ay süren bir alan çalışmasında ise toplam 275 hanede, yaşları 12-64 arasında değişen, 530 kadınla yapılan anket sonuçlarına göre; ücret karşılığı çalışan kadınların yarısından fazlasının tekstil ve konfeksiyon sektöründe çalıştıkları tespit edilmiştir.¹²

Sanayileşmekte olan ülkelerde, tarım sektörü, hala önemli bir istihdam alanı olma özelliğini korumaktadır. Bu ülkelerde işgücü kırdan kente doğru göç etmektedir. Tarımın yapısı, tarımdan sanayi ve hizmetler sektörüne doğru kaymaktadır. İstihdam edilenlerin en az yarısı tarımda yer almaktadır. Bu oran kadınlar için yüzde 80'dir. İstihdam edilenlerin içinde ücretlilerin oranı düşük kalmaktadır. Türkiye'deki yetişkin her 10 kadından 3'ü; erkeklerden ise 7'si; ev dışındaki çalışma yaşamına katılmaktadır. İşgücü içindeki her 10 kadından 7'si; erkeklerin ise onda biri ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır. Ücretli çalışan kadınlar ise, erkeklerin ücretinin yarısı kadar kazanmaktadır. Çalışan kadınların içinde ücretlilerin oranı oldukça düşüktür. Buna karşılık olarak istihdam edilenler içinde, ücretsiz aile işçisi olan kadınlar daha fazladır.¹³ Ayrıca kadınların sosyal güvenceden yoksun olan işlerde çalışma oranı erkeklere göre daha fazladır.¹⁴

Endüstri ilişkilerinin kapsamı belirlenirken, istihdamdaki ücretli emeğin ve ücretsiz aile işçiliğinin toplam istihdam içindeki payı büyük önem taşımaktadır. İstihdam içinde ücretli

Tablo 1- Yıllar İtibariyle Kadın İstihdamı İçinde Ücretsiz Aile İşçisinin ve Ücretlilerin Oranı

Yıllar	Ücretsiz Aile İşçisi Oranı (%)	Ücretlilerin Oranı (%)
1970	82,9	10,2
1980	81,2	13,8
1990	67,8	21,6
1996	65,6	25,9

Kaynak: DİE, Çalışma İstatistikleri 1996, Ankara 1997, s.197

Genç yaşta çalışma hayatına atılan kadınlar, bir süre sonra müzmin ve ağır bir yorgunluk hissine kapılmaktadırlar.

8) Meryem Koray, "Cumhuriyetin İşçi Kadınları; Emek Yoğun Sektörleri Sirtlayıcılar", 75 Yılda Çarkları Döndürenler, İstanbul, Türk Tarih Vakfı Yayınları, Mayıs 1999, s.249.

9) Koray, "Türkiye'de Kadın Hareketinin Soru ve Sorunları", s.368.

10) İlkkaracan, a.g.e., s.299.

11) İbid., s.293.

12) İbid., s.288.

13) Koray, "Çalışma

Yaşamında Kadın Gerçekleri", s. 47.

14) İlkkaracan, a.g.e., s.285.

Hayat Bařlarken...

Yeni duygular,

yeni umutlar,

yeni hedefler...

Hayatı en iyisiyle

yařayabilmek için;

Bařak Hayat güvencesinde

mutlu yarınlar için.

BAŐAK
Hayat

"Hayat Paylařtıkça Güzel"

www.basakhayat.com.tr

BAŐAK HAYAT SİGORTA T.C. ZIRAAT BANKASI ORTAKLIĐIDIR

Kredi Kartıyla İFMC yayınlarına abone olabilirsiniz.

Aşağıdaki formu doldurup, banka dekontu ile birlikte faksla veya postayla göndermeniz halinde aboneliğinizin başlatılacağını bildirir, saygılar sunarız.

İktisat Dergisi Abonelik Bedeli (yıllık) : 20.000.000 TL
Üye Öğrenci ve Öğr.Gör. : 16.000.000 TL

Banka Hesap Numaraları:

T. İş Bankası Taksim Şubesi : 709365
Akbank Taksim Şubesi : 41007
Garanti Bankası Harbiye Şubesi : 6299680

İKTİSAT DERGİSİ ABONE FORMU

Adı Soyadı :

Adres :

Posta Kodu :

Şehir :

Başlangıç Ayı :

Telefon /Faks :

E-Posta :

Abone bedeli tutarı :TL'yi,

..... Bankası'na yatırdım, makbuz fotokopisi ektedir.

Nakit ödemek istiyorum.(İstanbul için geçerlidir.)

Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz.

Visa Master - Euro Card Diners Club

Kredi Kartı No :

Son Kullanma Tarihi :

Kart Sahibi :

İmza :

işgücünün payının yüksek olması, endüstri ilişkilerinin alanını genişletmektedir. Ücretsiz aile işçiliği bu alanı daraltmaktadır.

Toplam kadın istihdamı içinde ücretsiz aile işçisinin oranı 1970'de yüzde 82,9; 1980'de yüzde 81,2; 1990'da yüzde 67,8; 1996'da yüzde 65,6 olmuştur. Kadın istihdamı içinde ücretlilerin oranı ise; 1970'de yüzde 10,2; 1980'de yüzde 13,8; 1990'da yüzde 21,6; 1996'da yüzde 25,9'dur.¹⁵

1970'den sonra 100 kişiden fazla işçi istihdam eden büyük fabrikaların sayısı azalmıştır. Buna karşılık olarak 100'den az işçi çalıştıran küçük fabrika sayısı artmıştır.¹⁶ Ülke ekonomisinde büyük bir payı olan tekstil ve konfeksiyon sanayi kolu, kamu-özel sektöre ait büyük işletmelerle beraber, çok sayıda küçük işletme ile ev ve aile içi üretimi de kapsamaktadır.

1980'li yıllardan sonra izlenen liberal ekonomi politikaları (ihracata yönelik politikalar) ile kadınlar ücretli emek olarak çalışma yaşamına daha yoğun olarak katılmışlardır. 1980'li yıllarda reel ücretlerde görülen sürekli azalma, kadını çalışma yaşamına iten önemli etkenlerden birisi olmuştur. 1980'li yıllar süresince kırdan kente

Tablo 2- Türkiye'de Yıllar İtibariyle Kentleşme

Yıllar	Kentleşme Oranı (%)
1970	40,6
1980	45,2
1985	54,5
1990	60,2

Kaynak: Seyhan Erdoğan, "Kadın İşçilerin Ekonomik Sektörlere Göre Dağılımı", 75 Yılda Çarkları Çevirenler, Türk Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul Mayıs 1999, s.276

göç ile kentleşme oranında meydana gelen yükselme, ücretli kadın işgücünü artırıcı etkenler arasında yer almaktadır.

1970'de kentleşme oranı yüzde 40,6 iken; 1980'de yüzde 45,2; 1985'de yüzde 54,5; 1990'de yüzde 60,2'ye yükselmiştir. Hükümetler eve iş vermeyi teşvik etmişler, işverenler işçilik maliyetlerini düşürmek için ev işçiliğini bir araç olarak kullanmışlardır.¹⁷

Türkiye'nin 20.yy'daki sanayi gelişmesi, ara ve yatırım malları sanayinden çok, tüketim malları sanayine dayandığı görülmektedir. Türkiye'de imalat sanayinin, tüketim malları üreten bir sanayi olması ve emek yoğun bir sanayi olarak kadın işgücüne uygun olması, kadın işgücünün imalat sanayinin alt kollarında yoğunlaşmasına neden olmuştur. Kadınların belirli işler ve mesleklerde yoğunlaşması, bu işlerin işgücü piyasasında değer yitirmesine ve kadınların bu işlerde erkeklere göre daha az ücret almasına yol açmaktadır.¹⁸

Türkiye'de kentli kadının imalat sanayindeki istihdamının, benzer ekonomik kalkınma seviyesine sahip olan Güney Kore, Malezya, Venezüella gibi ülkelerle karşılaştırıldığında çok düşük kaldığı belirlenmiştir. Birleşmiş Milletler tarafından cinsiyete dayalı istihdama katılım ölçütü geliştirilmiştir. Buna göre 1992-94 verileri dikkate alınarak yapılan sıralamada, Türkiye 116 ülke arasında 98. sırada yer almaktadır.¹⁹

Çalışma yaşamına katılan kadının statüsünde değişme meydana gelirken, bazı eşitsizliklerde yaşanmaktadır. Örneğin kadın işgücü ekonomik büyüme dönemlerinde işe alınmaktadır. Ancak kriz dönemlerinde, ilk olarak işten çıkartılanlar kadınlar olmaktadır.

Türkiye'de kadınların ücretli çalışma süresi ortalama sekiz yıl olarak tespit edilmiştir. Ev dışında çalışma hayatına katılan her iki kadından biri, beş sene içinde evlilik ya da hamilelik gibi nedenlerle, henüz emekliliğe hak kazanmadan işten ayrılmaktadır.²⁰

Evde çalışan toplam işçiler içinde, kadın işçilerin oranı yüzde 96,5'dir. Ev işçiliği tamamen kadın işçiliği olarak gelişmiştir. Evde çalışanların yüzde 87'si imalat sanayinde çalışmaktadırlar. Bunlar işkolları itibariyle dokuma, giyim gibi emek yoğun işlerden oluşmaktadır.²¹ Ev işçisi kadınlar, iş hukuku kapsamında değildir, sosyal güvenceden mahrumdur ve ücretleri düşüktür.

Çalışma koşullarının kötüleşmesi, iş güvencesinin azalması ve endüstride küçük işletmelerin çoğunlukta olması, işçiler arasında sendikalaşma eğilimini azaltmaktadır.²²

Kadınların çalışması, onun sosyal konumunu belirlemektedir. Kadınlar yarım gün olan işlerde daha fazla çalışmaktadırlar. Bu nedenle sendikalarda gerektiği gibi temsil edilememektedirler. Sendikalar yarım gün

15) DİE, "Çalışma İstatistikleri 1996", Ankara 1997, s. 197.

16) Keith Grint, "Çalışma Sosyolojisi", Çev: Veytsel Bozkurt, İstanbul, Alfa Yayın, Aralık 1998, s. 264.

17) Seyhan Erdoğan, "Kadın İşçilerin Ekonomik Sektörlere Göre Dağılımı", 75 Yılda Çarkları Çevirenler, İstanbul, Türk Tarih Vakfı Yayınları, Mayıs 1999, s. 276.

18) Dünyada yoksulluk sınırının altında yaşayan 1.3 milyar insanın, %70'ini kadınlar oluşturduğu saptanmıştır. Küresel ekonomi kadınların yoksulluğunu daha da artırmaktadır. Kamu harcamalarının kısılanması ve sosyal programların azaltılması buna neden olarak gösterilmektedir. Ekonomik yaşam içinde kadınlar, erkeklere göre %50 daha az ücret aldıkları belirlenmiştir. (Cumhuriyet Gazetesi, "Kadın Şiddetinin ve Yoksulluğun Kurbanı", 10 Haziran 2000, s.7.)

19) İlikaracan, a.g.e., s.285.

20) İbid., s.286.

21) Seyhan Erdoğan, "Türk İşçileri Açısından İş Hukukunda Esneklik", Özel Yaşar Eğitim Vakıfları, Çalışma Hayatında Esneklik Sempozyumu, Çeşme Altın Yunus, İzmir, 27-31 Ekim 1993, s.326.

22) Meryem Koray, "Değişen İşçi Profili: 1990'larda Endüstri İşçisinin Sosyal Kimliği ve Çalışma Yaşamı", 75 Yılda Çarkları Çevirenler, İstanbul, Türk Tarih Vakfı Yayınları, Mayıs 1999, s.164.

çalışanları üyeliğe kabul etmek konusunda zorlanmaktadır.²³

Kadınlar erkeklere göre sendikalaşmaya daha az ilgi göstermektedirler. Bunun çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Kadınların daha az mücadelecisi ve edilgen oluşları ile sendikaların erkek egemen ortamı ve kadın sorunlarına ilgisiz davranılması, kadınları sendikadan uzaklaştırıcı nedenler olarak görülmektedir.

Gelişmiş olan ülkelerde, sendikalar, kadın sorunlarına ve kadınların sendikal etkinliklere katılım konusuna önem vermektedirler. Çünkü sendikal haklar sadece iyi işleyen bir demokrasinin değil, iyi işleyen bir ekonominin de gereği olmaktadır.²⁴

UÇÖ, kadınların işgücü içindeki oranına rağmen, toplam sendika üyeliği içinde kadınların payının gelişmekte olan ülkelerde daha düşük olduğunu, ancak son yıllarda artmaya başladığını tespit etmiştir. Kadınlar sendikalara katıldıklarında dahi çıkarları eşit temsil edilmemektedir.²⁵

Şehir civarında metropollerde yaşayan kadınlar genellikle ailelerinin atölyelerinde çalışırlar ya da eve parça başına işi alırlar. Kadın ve çocukların hane içindeki emekleri, aile hayatına doğal bir katkı olarak görülmektedir. Mısır veya Uzak Doğu ülkelerinde olduğu gibi ucuz kadın ve çocuk emeğinden yararlanarak, evde üretilen parça başı işin pazara sürülmesi dar gelirli ailelere katkı sağlamaktadır. Atölyede çalışan aile dışındaki işçilere düşük ücret ödenmektedir. Kadınlar parça başı iş yapmayı ya da atölyede çalışmayı ücretli bir çalışma olarak görmemektedirler. Ev kadınlığı ve annelik gibi, iyi birer kadın olma kimliklerinin bir ifadesi olarak değerlendirmektedirler.

Türkiye'de 1989'da evlere parça başı iş veren küçük firmalarda yapılan bir araştırmaya göre, çoğu ihracata yönelik olmak üzere hazır giyimde 88.000 kadının çalıştığı tahmin edilmektedir. Bu rakam İstanbul'un toplam kadın nüfusunun yüzde 3,10'unu oluşturmaktadır. İstanbul'un yoksul mahallelerinde yapılan bir incelemede, kadınların yüzde 66'sı gelir getirici bir etkinlik boş zamanlarını doldurmaktadır. Bu kadınların yüzde 64'ünün 4 ile 7 saat arasında gelir getirici bir etkinlik olan örgü ile geçindikleri saptanmıştır.²⁶

Türkiye'de genel olarak parça başı üretim ve küçük atölyelerde aile gücünün kullanımı başarılı olmuştur. Bu şekilde emek örgütlen-

mesi toplumsal gruplara, özellikle de aile ve komşuluğa dahil olmayı sağlamaktadır.

Kadınların aileye sürekli ve yoğun katkısına rağmen, toplumsal olarak kadınların ücretli çalışmaması tercih edilmektedir. Kadınlar için ücretli emek ev dışındaki dünya ile bir bağlantı anlamına gelmektedir.

Türkiye'de küçük ölçekli üretimde, üretim ilişkileri aile, akrabalar ve komşular arasındaki ilişkileri içermektedir. Üretimin büyük bir bölümü hane içinde yapılır ya da hanede örgütlenmektedir. Aile üyeleri üretime ilişkin emeğin büyük bölümünü kendileri sağlamaktadırlar.

İstanbul'da aile emeği çok farklı şekillerde örgütlenmiştir. Bir kadın evde parça başı olarak çalıştığında örgü örür, dikiş diker; erkek ise, akü doldurur, tamir ya da marangozluk işleri yapar. Kadınlar genellikle evin dışına çıkmadan, yabancılarla iş yapmadan, evin geçimini sağlamak istemektedirler. Özellikle gecekondu bölgelerinde, parça başı üretim ve aile atölyelerindeki üretim buna uygun bir özellik göstermektedir.²⁷ Kadınlar arkadaşları, komşuları, akrabaları bazen de yakın çevreleri için üretimde bulunmaktadır. Bu tip etkinlikler genellikle biçki, dikiş, örgü ya da tığ işi şeklinde olmaktadır.

Küçük ölçekli üretim bugün hem gelişmiş, hem de gelişmekte olan ülkelerde varlığını sürdürmektedir. Cinsiyete göre iş bölümü yapılan atölyelerde kadın üretmekte, erkek ise satmaktadır. Daha önemli bir ayırım emeği satanlarla, emekten artı-değer elde edenler arasındadır. Parça başı üretimde ise, atölye sahibi parça başı üretim yapanlardan artı-değer elde etmektedir. Kadınların emeğine, "çalışma değil" şeklinde bakılması, aracı ve tüccarlar tarafından emeğin fiyatının düşürülmesine yol açmaktadır.²⁸ Kadınların kazancı, daha çok gündelik ihtiyaçları karşılamak için kullanılmaktadır. Bu nedenle ailenin uzun süreli yatırımlarına katkısı bulunmadığı için önemli görülmemektedir.²⁹

Evin geçimini sağlayanın temelde erkek olduğu düşüncesi hakimdir. Kadınların aileye olan ekonomik katkısı, erkekten fazla olsa dahi, kadının kazancı bir ek gelir olarak değerlendirilmektedir.³⁰

Kadınların çalışma hayatına katılımını artırmak için esnek zamanlı çalışma programlarının yaygınlaştırılması gerekmektedir.³¹ Bu

**Kadınlar
erkeklere
göre sendika-
laşmaya
daha az ilgi
göstermek-
tedirler.**

23) Karen Fogg, "Uluslararası Dayanışma Gereği", *Cumhuriyet Gazetesi*, AB Türkiye Temsilcisi, 3.01.1999, s. 3.

24) Gint, a.g.e., s. 261.

25) Ronaldo Muck, *Uluslararası Emek Araştırmaları*, Ankara, Otski Yayınları, 1995, s. 191.

26) Jenny B. White, *Para ile Akraha*, Çev.: Aksu Bora, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999, s. 35.

27) *Ibid.*, s. 161.

28) *Ibid.*, s. 230.

29) Sibel Kalaycıoğlu, Helga Rittersberger, "İş ilişkilerine Kadınca Bir Bakış Ev Hizmetinde Çalışan Kadınlar", 75. *Yılda Kadınlar ve Erkekler*, İstanbul, İletişim Yayınları, Ekim 1998, s. 226.

30) *Ibid.*, s. 235.

31) Sanayileşmiş ülkelerde kısmi süreli istihdamda çalışanların büyük çoğunluğunu kadınlar oluşturmaktadır. Bu oran yaklaşık olarak yüzde 80-90'dır. AB ülkelerinde ise kısmi süreli çalışanların yüzde 85'i kadınlardan meydana gelmektedir. (Yavuz, a.g.e., s. 45.)

tarz çalışma şekli kadına evi ile işini birlikte yürütebileceği imkanlar sağlamaktadır.³²

2. Çocuk İşgücü Sorunları

Çocuklar çalışma yaşamına önce aile çevresinde, ev işleri ile başlamaktadır. Kırsal kesimde önce geçici, sonra sürekli işlere yönelmektedirler. Kentsel kesimde ise, enformel sektörün küçük ölçekli işletmelerinde ya da hizmet sektöründe çalışmaktadırlar. Bu çocuklar gençlik çağına geldiklerinde formel sektörde, orta ya da büyük ölçekli işletmelerde, sürekli bir işte ücretli olarak çalışmaya başlamaktadırlar. Çocuk işgücü doğal çevreden, çalışma ortamından, çalışma koşullarından ve çalışma ilişkilerinden kaynaklanan risklerle karşılaşabilmektedir.³³

Anayasa en az çalışma yaşının belirlenmesi ve çalışan çocuğun korunması görevini devlete vermiştir. Ayrıca bazı işlerde işin türü, çalışma ve dinlenme süresi, işin riski dikkate alınarak çalışmaya başlama yaşı 18 yaşın sonuna kadar uzatılmıştır.

Uluslararası düzenlemelerde ise, 15 yaşından küçükler çocuk olarak tanımlanmaktadır. Bu yaş itibariyle çocukların çalıştırılması önlenmeye çalışılmaktadır. Türkiye'de de bu yaklaşım son yıllarda önem kazanmaya başlamıştır. 15 ile 18 yaş grubu için genç işçi tabiri kullanılmaktadır.³⁴

Yapılan araştırmalar çalışan çocukların zihinsel ve bedensel olarak çok yıprandıklarını göstermektedir. Çocukların risklerden daha kolay ve yoğun etkilenmeleri ve bu riskler karşısında savunmasız olmaları risk altındaki çocuk sayısının yetişkinlerden daha fazla olması sonucunu doğurmaktadır.³⁵

Devlet İstatistik Enstitüsü'nün araştırmasına göre Türkiye'de ekonomik faaliyette bulunan 6-14 yaş grubundaki çocuklar sivil nüfusun yüzde 20'sini oluşturmaktadır.

Tablo 3- 1999 Yılı İtibariyle Yaş Gruplarına Göre Çocuk Nüfusu

Yaş Grupları	Yaş Grupları İtibariyle Nüfus (milyon)	Yaş Grupları İtibariyle Çalışan Nüfus
6-14	12	1 Milyondan Fazla
14-19	7	4 Milyon Yaklaşık

6-14 yaş grubu çalışan çocuk nüfusu 12 milyondur. Bunun 1 milyon üzerindeki bölümü çalışmaktadır. 6-19 yaş grubu çocuk veya genç

nüfus yaklaşık 19 milyondur. Bu nüfusun yaklaşık 4 milyonu çalışmaktadır.

Tablo 4- 1999 Yılı İtibariyle Toplam Çalışanlar İçinde Çalışan Çocuk ve Gençlerin Oranı

Yaş Grupları	Çalışan Çocuk ve Gençlerin Yaş Grupları İçindeki Oranı (Her yüz kişi içinde)
6-14	5
15-19	14
6-19	18

Türkiye'de çalışan her 100 kişiden 5'i 6-14 yaş grubu çalışan çocuklar, her 100 kişiden 14'ü 15-19 yaş grubu gençler, her 100 kişiden 18'i 6-19 yaş grubu çalışan çocuklar veya gençlerden meydana gelmektedir.³⁶

Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından yapılan araştırmanın diğer sonuçları şöyledir:³⁷

Tablo 5- 1999 Yılı İtibariyle Toplam Çalışan Çocukların Ekonomik Sektördeki Dağılım Oranı

Sektörler	Çalışan Çocukların Sektörlere Göre Dağılım Oranı (%)
Tarım	77
Sanayi	11
Hizmetler	7
Ticaret Sektörü	5

Ekonomik işlerde çalışan çocukların yüzde 77'si tarım, yüzde 11'i sanayi, yüzde 7'si hizmetler ve yüzde 5'i ticaret sektöründe çalışmaktadır. Türkiye genelinde ekonomik faaliyette bulunan çocukların yüzde 79'u ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır.

Tablo 6- Çocukların Çalıştıkları İşyerlerinin Herhangi Bir Kuruluşa Kayıtlılık Oranı

Kuruluşun Türü	Kuruluşa Kayıtlılık Oranı (%)
Kayıtlı Değil	83
Mesleki Dernek	10
Ticaret Odası	5
Bilinmeyen	2

32) Nur Serter, *Türkiye'nin Sosyal Yapısı*, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1994, s. 132.

33) Bülent Piyel, "Çocuk İşgücü", 75 Yılda Çarkları Çevirenler, İstanbul, Türk Tarih Vakfı Yayınları, Mayıs 1999, s. 284.

34) TİSK, *Türkiye'de Çocuk İşgücü*, Ankara, Ekim 1994, s. 45.

35) 138 sayılı İLO sözleşmesi tüm sektörlerde en az çalışma yaşını 15 olarak belirlemiştir. Ancak Hıfzısıhha Kanununun 173. Maddesinde iş yasaının uygulama alanına girmeyen işlerde çalışan çocuk ve gençler için bu yaş sınırı 12 olarak belirlenmektedir. Örneğin Borçlar Kanununda çocuk işçilerin işe alınması ve işe devamında sağlık kontrollerinin yapılmasına dair bir kural bulunmamaktadır. Ancak 77 sayılı İLO sözleşmesinde, ağır ve tehlikeli işlerde 21 yaşına kadar sağlık kontrolünün yapılması öngörülmektedir. Ağır ve tehlikeli işlerde yaş sınırı 18 olarak belirlenmiştir. (Mevlüt Can, "Çocuğun Hakkı Çocuğa", Radikal Gazetesi, 22.05.1999, s.9.)

36) Özcan Karabulut, *Çalışan Çocukların Korunması ve Türk-İş'in Faaliyetleri*, Ankara, TÜRK-İŞ Eğitim Yayınları No : 6, 1999, s. 10.

37) *ibid.*, s. 11.

Çocukların çalıştıkları işyerlerinin yüzde 83'ü herhangi bir yere kayıtlı değildir. Mesleki bir demeğe kayıtlı olan işyerlerinin oranı yüzde 10; ticaret odasına kayıtlı olanların oranı yüzde 5 ve durumu bilinmeyenlerin oranı ise yüzde 2'dir. Tarım sektöründeki işyerlerinin tamamı herhangi bir yere kayıtlı değildir.

Bir araştırmaya göre çalışan çocukların yüzde 20,1'inin ailesi 1-4 kişi; yüzde 66,4'nün ailesi 5-8 kişiden oluşmaktadır. Bu çocukların yüzde 69,12'si göç nedeniyle metropol alanlara yerleşmiş ailelerin çocuklarıdır. Çalışan çocukların aile reislerinin yüzde 65'i ilkökul mezunu, yüzde 31'i ise okur yazar olmayan veya okur yazar olup bir okul bitirmeyenlerdir. Aile reisleri niteliksiz işçi olarak, geçici işlerde, düşük ücretle ve aralıklı çalışmaktadırlar. Çalışan çocukların yüzde 88'i asgari ücretin altında gelir elde etmektedirler. Aile reislerinin yüzde 52,3'ünün asgari ücret düzeyinde veya daha az ücret almaları çocukları çalışmaya iten önemli etkenler arasında yer almaktadır.³⁸

Çalışma koşulları dar anlamda ele alındığında çalışma süresi ve reel ücretleri de kapsamaktadır. 1475 sayılı İş Kanunu'na göre günde 7,5 saat ve haftada 45 saatten fazla çalışma yasaklanmıştır.

Tablo 7- Çalışan Çocukların 1475 Sayılı İş Kanunundan Faydalanma Oranı

Çalışan Çocukların Çalışma Süreleri	Çalışan Çocukların İş Kanunundan Faydalanma Oranı (%)
Günlük 7,5 saat ve haftalık 45 saat (Kanuni çalışma süresinden fazla çalıştırılıyor)	85,6
Dinlenme süresi 1 saat (kısa yemek süresi dışında kullanılmıyor)	72,8
Hafta sonu tatili (24 saatten az)	38,8
Yıllık ücretli izin hakkı en az 18 gün	Bu haktan kısmen yararlanıyor yada hiç faydalanamıyor

Çalışan çocukların yüzde 85,6'sı günde 7,5 saat; haftada 45 saatten fazla çalıştırıldıkları saptanmıştır. Yasalara göre dinlenme süresi bir saat olmasına rağmen, yüzde 72,8'i bu süreyi yemeğe ayrılan kısa sürenin dışında kullanmadıkları, yüzde 38,8'inin hafta sonu tatilinin 24

saatten az olduğu, en az 18 gün olan yıllık ücretli izin hakkının bulunmasına rağmen, bu haktan kısmen yararlandığı ya da hiç yararlanmadığı belirlenmiştir.³⁹

Bu araştırmaya göre çalışan çocukların tümü yetişkinler için belirlenen ücretten; çocukların yarısından fazlası da 16 yaşından küçükler için belirlenen ücretten daha az ücret aldıkları tespit edilmiştir.

Tekstil sanayinde 33.700 çalışanı kapsayan 62 işyerinden gelen anket cevaplarına göre toplam 1.949 çocuk çalışmaktadır. Bu çocuklar toplam çalışan çocukların yüzde 5,8'ini oluşturmaktadır. Bu sektörde çalışan çocukların yüzde 52'si kız; yüzde 48'i erkektir. Tekstil sanayinde çalışan çocukların yüzde 66,4'ünü meslek lisesi öğrencileri oluşturmaktadır ve bunların yüzde 61'i erkektir. Tekstil sektöründe çocukların yüzde 32,9 gibi bir oranı işçi statüsünde çalışmaktadır. Tekstilde işçi olarak çalışan çocukların yüzde 79'u kızdır. Çırac statüsünde çalışan çocuklar ise, yüzde 0,7 gibi bir oranı oluşturmaktadır.⁴⁰

Çocukların çalışmasının en önemli nedeni yoksulluktur. Türkiye'de pek çok çocuk ailesine yardımcı olmak ya da kendi geçimini sağlamak için çalışmaktadırlar. Ülkenin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik yapı, kültürel değerler ve ailelerin hayat standartlarının yükseltilmesi ihtiyacı, çocukların iş hayatına girmelerine yol açmaktadır.⁴¹

Gelişmekte olan ve az gelişmiş olan ülkelerde çocukların elde ettikleri gelirlerin hane halkı geliri içinde önemli bir payı bulunmaktadır. Bunların bir kısmı tam gün ve sürekli olarak, bir kısmı okul dışı zamanlarda, bir kısmı mevsimlik, tarım veya küçük sanayi sektöründe çalışmaktadırlar. Çocuklar daha çok enformel sektörde çalışmaktadır. Çocuk işçiliğinin istismarı da bu sektörde görülmektedir. Eğitimlerini yarım bırakarak çalışmak zorunda kalan çocukların çalışma şartlarının iyileştirilmesi, çalışırken mesleki eğitim alacakları okullara gönderilmelerinin sağlanması büyük önem taşımaktadır. Çünkü kabul edilmez koşullarda çalışan çocukların durumu önemli bir sosyal mesele olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴²

TİSK'in yapmış olduğu araştırmaya göre organize sektörde çocuklar yasal çerçevede içinde çalışmaktadırlar. Bu çocukların yüzde 94,1 gibi bir oranı 3008 sayılı Kanunun 18.

**Türkiye'de
pek çok
çocuk
ailesine
yardımcı
olmak ya da
kendi
geçimini
sağlamak için
çalışmaktadır.**

38) Mevlüt Can, "Fabrikada Çocuklar Var", *Radikal Gazetesi*, 2.07.1999, s.9.
39) Piyal, a.g.e., s. 286.
40) TİSK, a.g.e., s. 37.
41) DİE hazırladığı çocuk işgücü anketine göre; Türkiye'de (6-7) yaş grubu çocukların toplam sayısı 16.088 olup, bunun yüzde 10'u (1.635) çalışmaktadır. Çalışan çocuklar okula okula gitmeme nedeni olarak yüzde 23,7 okul masrafları yüksek, yüzde 6,9 ailem izin vermiyor, cevaplarını vermişlerdir. (Bin Yıl Gazetesi, "Çocuklarımız Çok Çalışkan", 10 Eylül 2000, s.7.)
42) Sınay, Tahsin, "Çocuk İşçiliğini Sorgulamak," *Yeni Şafak Gazetesi*, 1. Mart 1999, s. 7.

maddesine göre işverenlerin beceri eğitimi yaptırmakla yükümlü olduğu meslek lisesi öğrencilerinden oluşmaktadır. Çalışan çocuk sorunu daha çok küçük ölçekli işletmelerde ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de çocuk işgücü daha çok enformel sektörde ve küçük boy işletmelerde istihdam edilmektedir. İleri teknoloji kullanan ve rekabete açık olan sanayilerde çocuk işgücü kullanılmamaktadır. Makine ve teçhizat düzenlemesinin yetişkinlere uygun yapılması çocuk işgücü kullanılmasına engel olmaktadır.⁴³

Sosyal güvenlik kanunu kapsamında olmayan çocukların büyük çoğunluğu enformel sektörde çalışmaktadırlar. Çalışan çocuklar iş hayatı için ucuz emek potansiyeli olarak görülmektedir. Çocuk emeği ile çalışmak; işi ucuzla maletmek olarak değerlendirilmektedir. Çocuk emeği kullanmayan işverenler ise; çocuk emeğinin kullanımını kendilerine yönelik bir haksız rekabet olarak görmektedirler. Uzak Doğu ülkelerinde de ucuz çocuk emeği yaygın olarak kullanılmaktadır.

Beşyüzevler semtinden başlanarak, çocuk işçiler üzerinde yapılan bir araştırmada, bu bölgede çok çocuklu ailelerin yaşadığı, çocukların gidecek okulları ve oynayacak oyun alanları olmadığı vurgulanmıştır. Bu bölgede çocuklar sayısı binden fazla olan çeşitli fabrikalarda, günde 12 saat ve çok düşük ücretlerle çalıştırılmaktadır. Bir iç çamaşırı üreten fabrikada çalışan yaşları 12-14 arasında değişen kız işçiler sabah 08.00'den; akşam 20.00'ye kadar çalışmaktadırlar. Romen ve Rus pazarı için kot üreten bir fabrikada yapılan araştırmada ise, yaşları 11-15 arasında değişen çocukların uzun sürelerle ve çok düşük ücretlerle çalıştırıldıkları tespit edilmiştir. Günde 700 gömlek üreten bir fabrikada, 25 işçi çalıştırılmakta ve bu işçilerin yarısı çocuk işçilerden oluşmaktadır.⁴⁴

Asgari ücret 16 yaşından küçükler için düşük tutarda belirlenmektedir. Bu durum, çocukların ucuz işgücü olarak emek piyasasına katılmasının hukuki ortamını oluşturmaktadır. Çocuk Hakları Bildirgesinde de belirtildiği gibi çocukların yararına yönelik olarak, asgari ücretin belirlenmesinde ikili yaş ayırımının ortadan kaldırılması çocuk işçiliğinin sona erdirilmesi açısından önem taşımaktadır.⁴⁵

Bugün Türkiye'de 16 yaşın altında yaklaşık 4 milyon çocuk sokaklarda, atölyelerde veya

fabrikalarda çalışmaktadır. Sağsızsız iş ortamlarında çalışan bu çocuklara "Çalışan Çocuklar Vakfı" sahip çıkmaktadır. Tıbbi donanımlı araçlar küçük ölçekli işyerlerini ziyaret ederek, buralarda çalışan çocuklara sağlık kontrolü yapılmaktadır. Bu vakıf, çıraklık eğitim merkezlerinde, okul sağlığı birimleri oluşturmakta, sanayi sitelerinde, ilk yardım tedavi merkezleri ve iş güvenliği servisleri kurmaktadırlar. İşyeri ortamının daha sağlıklı hale getirmek için ölçümler yapıp, öneriler götürmektedirler. Doktor, hemşire, sağlık memuru ve sosyal bilimcilerle bir ekip oluşturulmaktadır.⁴⁶

Çocuk emeğinin kullanılması, gelişmiş ülkelerden çok, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelere özgü bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Nepal, Tayland, Pakistan, Etopya, Mali, Senegal, Uganda, Brezilya, Haiti, Bolivya ve Türkiye bu ülkelerin başında gelmektedir. Çalışan çocukların çalışma nedenleri ve sorunları Türkiye'nin çalışma hayatının temel sorunlarından birini oluşturmaktadır.

UÇO İstatistik Bürosunun verilerine göre 1995 yılında Türkiye'de ekonomik olarak aktif olan 10-14 yaş grubu çocukların oranı yüzde 24'dür. Türkiye bu yaş grubundaki çocuklar ile Asya ülkeleri arasında ilk sırada yer almaktadır. Taşeronlaştırma, kaçak işçilik, işten çıkarmalar, işsizlik ve standart dışı çalışma biçimlerinin yaygınlaşması ve bunun sonucunda çeşitli iş kollarında çalışan çocuk sayısının artması günümüzde önemli sorunlar arasında yer almaktadır.⁴⁷

3. Türkiye İçin Yeni Bir Çalışma Modeli Olarak Düşünülen Esnek Çalışma Modeli ve Beraberinde Getirdiği Sorunlar, Çözüm Önerileri

1970'ten sonra başlayan ekonomik durgunluk ve işsizlik, esnek çalışmanın yaygınlaşmasına neden olmuştur. Bu tarihten sonra dünyada iktisadi büyüme hızı yavaşlamış ve işsizlik artmıştır. İktisadi durgunluk nedeniyle, yeterli yatırımlar yapılamamış ve istihdam imkanları sağlanamamıştır. Bu durum işgücü piyasalarının hızla değişen şartlara kolaylıkla uyum sağlayacak hale gelmesini zorunlu kılmıştır.

Hükümetler, esnek çalışma modelini istihdamı artıran ve işsizliği azaltan bir önlem olarak değerlendirmişler ve teşvik etmişlerdir.

Sosyal güvenlik kanunu kapsamında olmayan çocukların büyük çoğunluğu enformel sektörde çalışmaktadır.

43) TISK, a.g.e., s. 46.

44) Kot üreten fabrikada çalışan çocuk işçi Mehmet 38 milyon; Gürsel ayda 15 milyon kazanmaktadır. Gömlek üreten fabrikada çalışan 13 yaşındaki Ümit ve Cevat gömlek yakalarını hazırlamaktadırlar. Onlar da okulu değil, çalışmayı sevdiıklarını; çünkü buna mecbur olduklarını söylemektedirler. (Yeni Yüzyıl Gazetesi; "İtalyan Gözüyle Türk Çocuk İşçileri", 7 Kasım 1998, s.12)

45) Mevlüt Can, "Çocuk Emeğinin Sonuçları", Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Baş Müfettişi, Radikal Gazetesi, 2.02.99, s. 9.

46) Hilal Köylü, "Küçük İşçilere Vefa", Radikal Gazetesi, 15.02.99, s. 3.

47) Karabulut, a.g.e., s. 55.

Esneklik aynı zamanda işletmenin çalışma süresi ile işçinin çalışma süresi arasında uygunluğu da sağlamaktadır.⁴⁸

Diğer önemli bir özellik ise, sektörlerde meydana gelen değişikliklerdir. Sanayi ötesi toplumlarda, işgücü tarım ve sanayi sektöründen, hizmet sektörüne doğru kaymaktadır. Esnek çalışmanın en uygun olduğu ve yaygın olarak kullanıldığı alan ise, hizmet sektörüdür. Esnek çalışmanın yaygınlaşmasında hizmet sektörünün büyümesi önemli bir etken olmuştur.

Ayrıca ulusal ve uluslararası düzeyde rekabet koşullarının artması, esnekliği gerekli hale getirmektedir. İşletmeler, esneklik ile verimliliklerini artırarak rekabet koşullarına uymaya çalışmaktadırlar. Bazı işletmelerde üretimin hiç ara verilmeden 24 saat devam etmesi gerekmektedir. Üretimin sürekliliği ya fazla mesai ya da esnek çalışma ile sağlanacaktır. Fazla mesai işgücü maliyetlerini artıracığından, işletmeler esnek çalışmayı tercih etmektedirler.⁴⁹

Teknolojinin geliştiği, küreselleşme ve uluslararası rekabet koşullarının önem kazandığı günümüzde, esneklik kavramı çalışma hayatının vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Bu doğrultuda çalışma mevzuatının süratle esnekleştirilmesi gerekmektedir.

Esneklik, işçiye zamanı tasarruf etme ve yeni iş imkanları sağlayacaktır. İşveren açısından ise, düşük maliyet, yüksek verimlilik, kaliteli üretim, teknolojik gelişme ve uluslararası rekabet şansı anlamına gelmektedir.⁵⁰

Esnek çalışma türlerinden olan evde çalışma özellikle dokuma, konfeksiyon ve paketleme sanayiinde yaygın olarak uygulanmaktadır.⁵¹

Evde çalışma modeli, işyeri masraflarını azalttığı, maliyeti düşürdüğü ve sosyal güvenlik harcamalarını gerektirmediği için işveren tarafından tercih edilmektedir. Bu çalışma biçimi için Türkiye'de hiçbir yasal düzenleme yapılmamıştır. Bu tür çalışanlar kendi ad ve hesabına çalışanlar olarak değerlendirilmektedir.

İş Kanunu'nun ödemelerine ilişkin olan 26. madde ile asgari ücrete ilişkin 33. maddesi esneklik ve verimlilik kavramları ile uyusmaktadır. İş Kanunu'nda, çalışılan süreye göre ücret ödenmesi ilkesine yer verilmesi

gerekmektedir. Ücretin tam gün esasına göre ödenmesine dayalı olan mevcut kanunlar, günümüz ekonomik ve sosyal gelişmeleri karşısında yetersiz kalmaktadır.⁵²

Toplu iş sözleşmelerine esnekliğe uyum sağlayacak hükümlerin konulması ve işçi sendikalarının bu konuda katı tutumlarını yumuşatmaları gerekmektedir. Türkiye'de çalışma şartlarının esnekliğe ihtiyacı vardır.⁵³

Türkiye'de tam gün çalışma esasına dayalı iş hukuku geçerliliğini korurken, esnek çalışma modeli için henüz hukuki bir düzenleme yapılmamıştır.⁵⁴

2000 yılı itibarıyla, 18. dönem toplu iş sözleşmeleri görüşmelerinde, Türk Tekstil İşverenleri Sendikası, istihdam yaratıcı etkisi dikkate alınarak, esnek çalışma modelleri üzerinde durmuştur.

4. Taşeron Sorunu

Taşeronluk ilişkileri,⁵⁵ üçlü hizmet ilişkileri içinde yer almaktadır. Bu şekilde, bazı işler alt işverene devredilmektedir.

Bu tür sözleşme daha çok ambalaj, montaj, taşıma, bekçilik, temizlik, yemek ve danışmanlık hizmetlerinde görülmektedir. Genel olarak işletmelerin taşeron uygulamasının nedenleri, üretilen mal ve hizmetlerin kalitesini artırmak, üretimi daha ucuza mal etmek ve teknolojik gelişmeleri yakından takip etmektir.

Türkiye'deki taşeron uygulaması dünyadaki örneklerle benzerlik göstermekle birlikte, ayrıldığı noktalar da bulunmaktadır. Bunlar; işyerinde sendikalaşmayı engellemek, düşük ücretli işçi çalıştırmak olarak sayılabilir. Örneğin, taşeron işçi asgari ücretin altında ücret alırken, aynı işyerinde aynı işi yapan bir başka işçi onun iki katı ücret almaktadır.⁵⁶

Taşeronlaşma ile sermayenin riski azaltılmaya çalışılmaktadır. Üretim faaliyetlerinin bazı aşamaları ile dizayn, pazarlama, koordinasyon ve imalat alanlarında da taşeron kullanılmaktadır. Böylece işletmeler maliyetlerde tasarruf etmektedirler.⁵⁷ Örneğin İtalya'nın dünyaca tanınmış tekstil firması olan Benetton üretim ve satış faaliyetlerinin çok az bir kısmını kendisi gerçekleştirmektedir.⁵⁸

Firmalar ihtiyaç duydukları malzemeleri yan sanayilerden temin etmektedirler. Böylece büyük firmalar üretimin emek yoğun kısımlarını alt işverene yaptırarak, kendisi de sermaye yoğun ya da ileri teknoloji gerektiren üretime

48) Yavuz, a.g.e., s.7.

49) İbid., s.8.

50) TISK, *Çalışma Hayatında Esneklik*, Ankara, TISK Yayınları, Mayıs 1994, s.41.

51) Can Tuncay, "Türkiye Ekonomisinin ve Çalışma Şartlarının Esnekliğe, İşçi-İşveren İlişkilerinin İse Yumuşamaya İhtiyacı Var", MESS Yayınları, *Çalışma Hayatında Esneklik Konferansları*, Kasım 1995, s.49.

52) İş Kanunu'nun 26.maddesi 4.fıkrası "Cinsiyet ayrımı yapılmaksızın eşit işe, eşit ücret" ilkesini kapsamaktadır.

Türkiye'nin de onaylanmış olduğu UÇÖ'nün 100 sayılı sözleşmesinde "eşit değerde iş" esaslı temel alınmaktadır.

Eşit değerde iş; iş veya mesleğin aynı olmasıyla birlikte, karar verme ve sorumluluk üstlenme gibi kişisel niteliklerin de aynı olmasını gerektirmektedir. Eşit iş ise, her iki cins tarafından aynı şekilde yapılan iş anlamında kullanılmaktadır.

(TISK, a.g.e., s.43.)

53) Tuncay, a.g.e., s.4.

54) *Radikal Gazetesi*, "İş Kanununda Esnemeye Geçiş", 2.4.1999, s.14.

55) Taşeron, hizmetin ya da üretimin işletme dışındaki başka işyerlerinde ya da işletme içinde çeşitli amaçlarla başka işçiler çalıştırarak yerine getirilmesidir. (Tuncay, a.g.e., s.42.)

56) *Yeni Şafak Gazetesi*, "İşçinin Kimyası Bozuldu", 5.05.1999, s.7.

57) *Tekstil sanayinde taşeronluk sistemi olmayan*

58) Abdülkadir Şenkal, *Sendikasız Endüstri İşçileri*, Ankara, 1999, s.82.

yönelmektedir. Yurt dışında faaliyette bulunan firmalar son yıllarda, işgücü maliyetlerinin düşük olması, kaliteli üretim ve pazara yakınlık gibi nedenlerle Türkiye'de üretim yapmayı tercih etmektedirler.⁵⁹

Alt işveren uygulaması, sendikasızlaştırma, işletmelerin hacim olarak küçülmesi ve işçi devrinin yüksek oluşu gibi nedenlerden dolayı, işyerlerinin endüstri ilişkilerinin dışında kalmasına neden olmaktadır.

5. Yerli İşgücünün Önündeki Engel Kaçak İşçi Sorunu

Küreselleşme ile artan rekabet, bazı işyerlerinin çocuk işgücü, göçmen ve kaçak işçi çalıştırarak maliyetleri azaltma yoluna başvurmalarına neden olmuştur.⁶⁰

Bu işçiler kayıtlı değildir ve sosyal güvenlik haklarından mahrumdur. Çok düşük ücretlerle, yeterli sağlık ve güvenlik koşullarından yoksun olarak çalışmaktadırlar. Bu işçiler daha çok Moldova, Ukrayna ve Rus uyruklu olup; dokuma, konfeksiyon ve inşaat sanayilerinde çalışmaktadırlar. Sayıları 800 bin ile 1 milyon arasında olduğu tahmin edilen yabancı işçilerin kaçak olarak çalıştığı tespit edilmiştir.⁶¹

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı yabancı işçi çalıştırmayı tek elden izne bağlamak ve denetim altına almak amacıyla yasa taslağı hazırlamıştır. Yasa ile yabancı işçilerin çalışma izni bakanlık yetkinde toplanacaktır. Yasa, izinsiz yabancı işçi çalıştıran kişi ve kurumlara para cezası uygulayacaktır.

Çalışma Bakanlığı'nın hazırladığı taslağa göre izinsiz yabancı işçi çalıştıran işverene, işçi başına 2,5 milyar lira, işçiye 500 milyon lira para cezası öngörülmektedir. Böylece kaçak işçi çalıştırılması önlenecektir.⁶²

6. Krizin Türk Tekstil ve Konfeksiyon Sanayiinde Çalışma Şartları Üzerinde Etkileri

1997 yılının son döneminde Asya Krizi uluslararası düzeyde etkisini göstermiştir. 1998 yılının ikinci yarısından itibaren Türk Tekstil ve Konfeksiyon Sanayi performansını da etkilemeye başlamıştır.

■Asya ülkeleri dünyada belli başlı, tekstil ve konfeksiyon üreticilerindedir. Ekonomik krizle birlikte, devalüasyon yapılmış ve bu ürünler uluslararası pazarlara daha rekabetçi fiyatlarla

sunulmaya başlamıştır. Bu durum gerek iç pazarda, gerek geleneksel pazarlarda sektörü olumsuz yönde etkilemiştir.

■Asya Krizi'nden en fazla etkilenen sektörler demir-çelik, tekstil ve otomotiv sektörleri olmuştur. Özellikle Uzak Doğu'ya ihracat yapan sektörlerin bu ülkelere toplam ihracat içindeki payları düşmüştür.⁶³

■İhracatın ithalatı karşılama oranı azalmış, yılın ilk altı ayında dış ticaret açığı büyümeye devam etmiştir.⁶⁴

Uzak Doğu'dan gelen dampedli ve kaçak mallar, Türk tekstil ve konfeksiyon sanayi için büyük tehlike oluşturmaktadır. 5 ton mal geliyorsa bunun ancak 1 tonu faturalı, kalanı ise kaçaktır. Kaçak mal ithalatçıya yüzde 40 fazla kazandırmaktadır. Ancak bu durum işletmeler arasında haksız rekabete yol açmaktadır.⁶⁵

Uzak Doğu ve Rusya krizinin ilk etkileri kendini yoğun işten çıkarma şeklinde gösterdi.

Tablo 8- Son On Yılda En Fazla İşten Atılanların Olduğu Sektörler

Sektörler	İşten Atılanların Sayısı
İnşaat	2.410
Dokuma	1.199

Petrol-İş raporuna göre son 10 yılda işten atılanlarda ilk sırayı 2 milyon 419 bin kişi ile inşaat, ikinci sırayı ise 1 milyon 199 bin kişiyle dokuma işkolu aldı.⁶⁶ Türkiye'de işsizlik oranı Ekim 1998'de yüzde 6,7; Ekim 1999'de ise, yüzde 7,3 oranındadır. Eksik istihdam ile birlikte işsizlerin oluşturduğu atıl işgücü oranı yüzde 17,5'e yükselmiştir.⁶⁷ 2000 yılı Ekim ayı itibariyle işsizlik oranı yüzde 6,3'dür.⁶⁸ Ancak 2001 yılı işsizlik oranının daha yüksek olduğu tahmin edilmektedir.

En önemli ihracat pazarları arasında bulunan Rusya'da yaşanan kriz, bavul ticareti ile bu ülkeye yönelen konfeksiyon ihracatını azalttığı

Tablo 9- Yıllar İtibariyle Türkiye'de İşsizlik Oranı

Yıllar	İşsizlik Oranı (%)
1998 Ekim	6,7
1999 Ekim	7,3
2000 Ekim	6,3

59) Almanya'nın ünlü markası More and More dört yıldır faaliyette bulunduğu Türkiye'yi üretim ve ihracat üssü haline getirdi. Firma koleksiyonlarının yüzde 60'ını Türkiye'de hazırlamaktadır. Türkiye'de daha çok konfeksiyon ürünleri üretimi yapmaktadır.

(Radikal Gazetesi, "More and More Türkleşti", 30.Ağustos 2000, s.12.)

60) Şenkal, a.g.e., s.33.

61) Radikal Gazetesi, "Yabancı Kaçak İşçiye Para Cezası, 21 Nisan 2000, s.12.

62) Radikal Gazetesi, "Kaçak İşçiye Sıkı Takip, 19.Haziran 2000, s.12.

63) Yeni Yüzyıl, "Borsada Yaralı Kaplan Hesapları", 10 Nisan 1998, s.10.

64) 2000 yılı itibariyle ihracat yüzde 4,5 artışla, 13 milyar 353 milyon dolar, ithalat yüzde 36 artışla 25 milyar 240 milyon dolar olarak gerçekleşti. İhracatın ithalatı karşılama oranı yüzde

53,4'tür. Açık geçen yılın aynı dönemine göre yüzde 107,5 artışla, 11milyar 671 milyon dolara yükseldi. (Radikal Gazetesi, "Dış Ticaretle Korkutan Açık", 30.Ağustos 2000, s.13.)

65) Cumhuriyet Gazetesi, "Sanayici Örgütlenmeli, 27 Temmuz 2000, s.6.

66) Radikal Gazetesi, "Kriz İşçiye Vurdu", 26 Ekim 1999, s.7.

67) Cumhuriyet Gazetesi, "DİE İşsizlik Oranı yüzde 7,3", 2.Ağustos 2000, s13.

68) DİE, Sosyal Göstergeler Bülteni, 02.05.2001, s.5.

gibi, tekstil sektörünü de olumsuz yönde etkilemiştir. Rusya pazarına konfeksiyon ihraç eden firmaların pazar payı düşmüş, dolayısıyla bu firmalara girdi temin eden tekstilcilerin satışları da azalmıştır.⁶⁹

Laleli Sanayiciler ve İşadamları Derneği (LASIAD)'a göre 45 bin firmanın faaliyet gösterdiği bölgede firmaların yüzde 40'ı kapandı. Laleli pazar gücünü kaybetti.⁷⁰ Türkiye'nin Rusya pazarındaki kaybı yüzde 80'dir. Buna karşılık olarak Rusya krize rağmen bavul ticaretinde yüzde 15 kayıp yaşamıştır. Bu durum Laleli esnafının kaliteden çok, fiyatı ön plana almasından kaynaklanmıştır. Talep azalınca, Laleli için üretim yapan atölyeler de kapanmaya başlamıştır.⁷¹

Rusya krizi ile birlikte gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan ülkelere sağladıkları finansman kaynaklarını sınırlandırmıştır. Bu durum Türk bankacılık sektöründe kaynakların azalmasına neden olmuştur. Böylece bankalar; tekstil ve konfeksiyon sektörlerinin de içinde bulunduğu reel sektörlere yönelik olarak finansman azaltma yoluna gitmiştir. Bu durum her iki kesim arasında "Kredi Krizini" başlatmıştır.⁷² Bankaların batık kredi oranları gerilemiş olmasına rağmen, tekstil sektöründe kredilerin geri ödemeleri sorun olmaya devam etmektedir.⁷³

Geçtiğimiz yıla göre tekstil sanayiinde üretim hızla düşmüştür.⁷⁴ Yerel girişimcilğe dayalı olan sanayileşme modelini temsil eden Anadolu Kaplanları da krizden payını aldı. Tekstil sektöründe başlayan krizin ilk sonuçları; küçük firmaların, dokuma tezgahlarının kapanması ve işçi çıkarma ile kendini gösterdi.⁷⁵ Gerek yatırım, gerek pazara ilişkin planlamaların yetersizliği yerel sanayileşme modellerini olumsuz yönde etkiledi.⁷⁶ Tekstilde işletmeler kriz nedeniyle büyük sıkıntı yaşamaktadır.⁷⁷ Bazı bölgelerde tekstil sektöründe kriz gerekçe gösterilerek üretim durdurulmuş ve işçilere ücretsiz izin verilmiştir.⁷⁸ Tüm ülkede etkisini gösteren global kriz bütün sektörlerde olduğu gibi, fason üretim yapanları da etkilemiştir. Fason çalışan konfeksiyon atölyeleri birer birer kapanmaya başlamıştır. Esnaf ürünlerini satacak pazar bulamamış, yüksek faiz nedeniyle devletten kredi alamayarak, kendi öz sermayesini de tüketmiştir.⁷⁹

Öneriler

Bu kısımda, tekstil ve konfeksiyon sanayiinde çalışma şartlarını olumlu yönde etkileyecek olan sanayinin ve çalışma şartlarının iyileştirilmesi önerilerine yer verilmektedir.

1. Çalışma şartlarının olumlu yönde etkileyecek olan, sanayinin iyileştirilmesi önerileri :

- Kriz atlatılmaya çalışılmalı, gerektiğinde Gümrük Birliği Anlaşmasından ayrılma dahi göze alınmalıdır. AB'ne aday olduğumuza göre, AB kendisine yerine getirmedeği takdirde Gümrük Birliği'ni uygulamamız da kesin ertelenebilir. Gerçekçi önlem ve girişimlere başvurulmalı, sadece sıfır gümrük vergisi ile İsrail üzerinden ABD'ye tekstil ürünleri ihracı gibi projelerle vakit kaybedilmemelidir.
- Geçici ticari anlaşmaları ile güvenli iktisadi politika sağlanamaz. Hele firmalar arası hiç bir bağlayıcılığı olmayan özel sözleşmelerin tekstil sanayinin gelişimi yönünden elverişli görülmesi, uzun vadede güven verici bir temel olarak alınamaz. Bunlar uluslararası piyasada şartların (konjoktür dalgalanmalarına bağlı) geçici görünüşleri olabilir.
- Tezin kaleme alındığı son günlerde, ülkemizde ve dünyada "Küreselleşme" akımının ardındaki iktisadi olgular ve bunun sonuçları sorgulanmaya başlamıştır. IMF'nin "Küreselleşme" sloganı altında Sosyal Devlet ilkesine zarar veren dayatmaları, özellikle son günlerde IMF ve Dünya Bankası'nın Prag'daki toplantıları sırasında çok düşündürücü tepki ve protestolara yol açmaktadır.
- 2000-2005 yılları arasında, Türk tekstil ve konfeksiyon üreticileri katma değeri yüksek, kaliteli, özgün ürünlerin üretim ve ihracatına ağırlık vermelidir. Türkiye'nin 2005 yılı itibarıyla kotaların kalkması ile sıradan malların üretiminde rekabet şansı kalmayacaktır.
- Hazır giyim sanayiinin fason üretimden, kendi koleksiyonunu hazırlayan ve pazarlayan bir sanayiye dönüşmesi gerekmektedir.
- Sosyal Devlet özel mülkiyeti koruyan bireylere çalışma ve meslek seçme özgürlüğü veren ve özel teşebbüsün varlığını yasal güvence altına alan bir devlet şekli olarak tanımlanmaktadır. Sosyal Devlet, kamu işletmelerini kurup işlettiği gibi, özel teşebbüsü de gözetim ve denetim altında tutmalıdır. Sosyal Devlet ilkesinden feragat edilmeksizin,

69) Laleli esnafı 1990'da 9 milyar dolar ihracat yapmıştır. Ancak 2000 yılı itibarıyla Merkez Bankası tarafından hazırlanan 5 aylık rakamlara göre ihracatın 1 milyar dolara düşüğü belirtilmiştir. Yılı sonunda yaklaşık 3 milyar dolara bir ihracat beklenmektedir. (Finansal Forum Gazetesi, "Laleli Eski Günlerini Anıyor", 06.05.2000, s.10.)

70) Tralyavataki sanayi üssü Çorlu'da ve Laleli'nin üretim merkezleri olan Gaziantep, Kahramanmaraş, Denizli, Uşak gibi şehirlerde de çok sayıda atölye kapanmıştır. Kriz nedeniyle Laleli'de 125 bin işçinin işsiz kaldığı ilade edilmektedir. (Radikal Gazetesi, "Laleli Tepetaklek Oldu", 28.07.1999, s.8.)

71) Cumhuriyet Gazetesi, "Laleli'de Değişim Rüzgarı", 29.06.2000, s.13.

72) İTKİB, "Hazır Giyim ve Konfeksiyon Sektörünün Sorunları ve Çözüm Önerileri", Mayıs 1999, s.5.

73) Bankaların batık kredi oranı Ekim 1999 tarihi itibarıyla yüzde 8,4 oranında geriledi. Ancak tekstil sektöründe her 100 liralık kredinin 19,9'u ödenmemektedir. (Radikal Gazetesi, "Ekonomisten İyi Haber", 15.12.1999, s.13.)

74) Tekstil sektörünün belli başlı ürünleri arasında bulunan pamuk ipliği yüzde 61,9; yün ipliği yüzde 58,8; pamuklu dokuma yüzde 55,1 ve yünü dokuma yüzde 34,1 oranında düştü. (Yeni Şafak Gazetesi, "Rantive Çakırkeş Oldu", 7.05.2000, s.7.)

75) Anadolu Kaplanları olarak ifade edilen işletmelerin büyük bir bölümünde çalışanların işçi sayısı 10'dan azdır. Bu tür küçük ölçekli işletmelerde, sendikalaşma mevzuatı devrildiği (yüzde 92), ayrıca çocuk işçilerinin kullanılacağı tespit edilmiştir. Ücret düzeyi çok düşüktür ve 8 saatlik çalışma süresi uygulanmaktadır (yüzde 17). İşçiler çalışmamaları da sık rastlanan bir uygulamadır. Anadolu Kaplanları'nın başarısı, küçük işletmecilik modeline dayanmaktadır. Bu işyerlerinin çoğu aile işletmesi niteliğindedir (yüzde 77). Kalite kontrol belgesine sahip olanların oranı yüzde 8'dir. Bu işletmelerin yarısından fazlası, yerli hâli ve teknoloji düzeyine sahip değildir ve işçilerin ücretinin ancak belli bir kısmının (yüzde 20) ihracata yapılmaktadır. Bu oranlar Makine Mühendisleri Odası tarafından 1997 yılı sanayi kongresi için hazırlanan araştırmanın sonuçlarıdır. Araştırma Denizli, Gaziantep, Konya, Çorum ve Edirne kentlerinde toplam 1484 işletmede yapılmış ve 590 anket geçerli sayılmıştır. (Ahmet Tansik, Küreselleşme, Ankara, İmge Kitabevi, Nisan 2000, s.145.)

76) İbid., s.154.

77) Örneğin Gaziantep'te kurulu 600 bin iş kapasiteli, 400 bin işçi çalıştırılan tekstil fabrikasında, esnaf rakamlarına göre kriz yılınca Gaziantep'te 10 bin tekstil işçisinin işini kaybetmesine neden olmuştur (Yeni Şafak Gazetesi, "Tekstilde Kriz Devam Ediyor", 1.04.1999, s.6.)

78) 15.01.1998'de zontanlı izme çıkartılan Nergis, Poliyen ve Silisy fabrikalarında çalışan yaklaşık 4.000 işçi işsizliğe ya da ücretsiz izinlere maruz kaldı. 15 Nisan'a kadar ücretsiz izin kotasının gerektirdiği ve fabrikaların üretimi yapamayacağı duyurulmuştur. (Radikal Gazetesi, "Çalışan İşçilerin Sosyale", 15.02.1999, s.10.)

79) Bursa'da sanayi işçileri nüfusu 1.100 civarında koleksiyon atölyesi kapanmıştır. (Yeni Şafak Gazetesi, "Fasoncular Birer Birer Kapanıyor", 6.02.1999, s.7.)

Ekonomik krizle birlikte çeyiz malzemeleri satan işyerleri de kapanmıştır. Nakış ve işlemlerinin tamamı, tüccar ve çeyiz eşyası satan mağazalara fason olarak çalışıyordu. Özellikle evlere parçabası iş veriliyordu. Ancak krizle birlikte çoğu fasoncu makinasını gün aşırı çalıştırmaya başladı. Nakış ve işlemlerinin en yoğun yapıldığı yer olan Bursa'da 1.500 işyerinde 500'den fazla nakış ve işleme atölyesi faaliyetlerini son vermek zorunda kaldı. (Yeni Şafak Gazetesi, "Sedülük Krizini Çeyiz Hayatı Bitti", 6.02.1999, s.7.)

hukuki ve fiili şartlar sosyal devlet açısından düzeltilmelidir. Türkiye'de devlet özelleştirme politikasını uygulamaya başladıktan sonra özel teşebbüslere gerekli olan himayecilikten vazgeçilmiştir.⁸⁰

- Teşvik uygulamaları yeniden düzenlenmelidir. İşletmelerin kalite ve verimliliğini artırıcı AR-GE birimleri oluşturma, ürün çeşitliliği sağlayıcı modernizasyon ve yenileme yatırımları bölge farkı gözetilmeden teşvik edilmelidir.
- Hükümet yatırım teşviki yerine, marka teşviki vermelidir.
- Kullanılmış makine ithalatının önüne geçilmelidir.
- Tekstil sektörünün AR-GE harcamaları

içindeki payı yüzde 15'tir. Sektördeki firmalar enerji, tüketim, ihracat, ithalat ve yatırım tutarlarından yüzde 0,1 gibi bir oranda yapacakları ödemelerle bir AR-GE fonu oluşturmalı ve Türk Tekstil Enstitüsü (AR-GE) kurulmalıdır.

- Hükümet kayıt dışı ekonomiyi, kayıt içine almalıdır.⁸¹
- Uluslararası rekabet; ancak kaliteli üretimle karşılanabilir.
- ABD 77 ülke ile serbest ticaret anlaşması yapmıştır. Bu sayının yakında 100'ün üstüne çıkacağı tahmin edilmektedir. Türk girişimciler ABD'yi en büyük hedef pazar olarak görmek-

tedirler. Bu nedenle tekstil ve hazır giyimciler, tüm sınırların kalkacağı 2005 yılından önce, ABD ile serbest ticaret anlaşması yapılmasını istemektedirler.⁸²

- Konfeksiyon satıcıları içinde bulunduğu krizi aşmak için taksitli kampanyalar ve erken indirimler düzenlemektedir. Bir malı üretmekle birlikte, o ürünü satmak da ayrı bir önem ifade etmektedir. Türkiye'de bilinçli bir pazarlama çalışması yapılmamaktadır.⁸³
- Tekstil ve Konfeksiyon sektöründe genellikle küçük ve orta ölçekli firmalar faaliyet göstermektedir. Bu durum finansman güçlüklerini de beraberinde getirmektedir. Küçük ve orta ölçekli firma sahipleri, ihracatın tek

80) Anayasanın 48. Maddesinde ; "Herkes dilediği alanda çalışma ve sözleşme yapma hürriyetine sahiptir. Devlet özel teşebbüslerin milli ekonominin gereklerine ve sosyal amaçlara uygun yürütmesini güvenlik ve kararlılık içinde çalışmasını sağlayacak tedbirleri alır." denilmektedir.

81) Enformal istihdamda çalışanların toplu iş sözleşmesinden faydalanmaları mümkün değildir. Enformal ekonominin Türkiye ekonomisi içindeki payı yüzde 50'den fazla olduğu tahmin edilmektedir. Bu ise, 6-7 milyon çalışana karşılık gelmektedir. Tekstil ve konfeksiyon sanayinin enformal istihdam içindeki çalışan sayısının 2 milyon olduğu belirtilmektedir.

(Çimento İşveren Sendikası ; "Sosyal Sigortalarda Yeniden Yapılanma " ; Seminer 24-27 Eylül, 1999 ; s.86.)

82) Radikal Gazetesi, "Tekstil ABD'nin Peşinde", 26 Temmuz 2000, s.12.

83) Yabancılar pazarlama konusunda daha bilinçliler. Türkiye'de tüm sezonluk ürünler aynı anda sergilenmektedir. Tüketicinin ilgisini çekmek için mağazaya 15 gün arayla yeni ürünler getirmek gerekmektedir.

Böylece müşteriler her mağazaya gidişlerinde farklı bir ürünle karşılaşacaklardır. Türkiye'de ise mağazaların vitrin düzeni her zaman aynıdır. Çünkü bu işi profesyoneller yapacak dekoratörler bulunmamaktadır. (Radikal Gazetesi, "Marifet Yapmak Değil Satmak", 23 Temmuz 2000, s.15.)

84) Anayasa'nın 65. Maddesinde ; "Devlet sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, ekonomik istikrarın korunmasını gözeterek, mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir" denilmektedir.

85) 1991-1995 yılları arasında ; tekstil ve konfeksiyon sanayicisi, diğer sanayiciler gibi 3.10.1990 tarih ve 20654 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan Elektrik Tarifeleri Yönetmeliğine göre sanayi tarifesiinden işlem görmüştür. 9.11.1995 tarih ve 22458 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan Elektrik Tarifeleri Yönetmeliği ise, sanayi tarifesiinden yararlanabilmek için Sanayi Bakanlığından ve Sanayi Bölge Müdürlüğünden alınmış Sanayi Sicil Belgesi ile Sanayici olduğunun belgelenmesi gerektiği belirtilmektedir. Aksi halde "ticarethane tarifesiinden" elektrik bedelinin ödenmesi gerekecektir. (TKİB, 1990'lı Yıllarda Türk Tekstil ve Konfeksiyon Sektörü, İstanbul, Ekim 1998, s.37.)

finansman kaynağı olan Eximbank kredilerinden yararlanamamaktadır. Küçük ve orta ölçekli firma sayısı yüksek olan sektör bundan, olumsuz yönde etkilenmektedir.⁸⁴

- Uluslararası rekabet ortamında ayakta kalabilmek için hükümet sanayicinin kullandığı enerji fiyatını, dünya standartlarına getirmelidir.
- Türkiye Avrupa'nın en pahalı enejisini kullanan ülkeleri arasında yer almaktadır. Bu durum maliyetleri artırıcı yönde bir rol oynamaktadır. Enerji üzerindeki vergi ve fonların azaltılması gerekmektedir.⁸⁵

2. Doğrudan doğruya çalışma şartlarının

iyileştirilmesi önerileri:

- Bir ülkede, bir sanayi kolu ileri değilse, işletmeler kapanıyorsa, çalışma şartlarının da iyi olması beklenemez. Bu alanda kadın ve çocuk emeği sömürülerek, işletmeler ucuz emekten yararlanmak isteyeceklerdir. Sosyal Devlet ilkesi ışığında Anayasanın kadın ve çocuğu koruyucu hükümleri göz önünde tutularak; kadın ve çocuk işçilerin sömürülmesine elverişli olan tekstil sanayi alanında, gereken hukuki ve fiili önlemler alınmalıdır.⁸⁶
- Tekstil sektörü yan sanayi dalları ile birlikte 4 milyon kişiyi ; yani toplam sanayi istihdamının yüzde 20'sini bünyesinde barındırmaktadır. Batı standartlarına ve Türk sanayinin diğer sektörlerine göre ücret düzeyi düşüktür. Düşük ücretler sektörün uluslararası düzeyde rekabet gücünü artırmaktadır.
- Ne var ki çalışma şartlarına Sosyal Devlet ilkesi açısından baktığımızda ve Avrupa Birliği adaylığımız döneminde bu gibi avunmalarla oyalanamayız. Batı ülkelerinin "Türkiye'de imal edip Avrupa'ya ihraç etme" eğilimlerini cesaretlendirmemizde Avrupa Birliği'ne girişimizi ve aynı zamanda tekstil sanayi ve bu alandaki

çalışma şartlarını büsbütün olumsuz yönde etkileyecektir. Bu arada bazı sanayiciler de Türkiye'de işsizlik sorunu varken Çin gibi ülkelerden "ucuz işgücü" getirerek rekabet şartlarına uymayı tasarlamaktadırlar. Bu da uzun vadede bir çözüm olarak düşünülemez. Ayrıca Sosyal Devlet ilkesi açısından da sakıncalıdır.⁸⁷

- İşçi ve işveren sendikaları arasında toplu iş sözleşmeleri görüşmelerine başlamıştır. TEKSİF sendikası, işçiyi kapsayan, ücret artışlarına ilişkin teklif, Tekstil İşverenleri Sendikası vermiştir.⁸⁸ Tekstil sektöründe yeni dönemde yapılacak toplu iş sözleşmesi 86 bin işçiyi kapsayacaktır. Tekstil işçileri sendikası ücret artışlarının yanı sıra; iş güvencesi ve istihdam konusu üzerinde de durmaktadır.⁸⁹

Tekstil ve konfeksiyon sanayiinde işçiler bir makine karşısında saatlerce devam eden bir çalışma içindedirler. Bu çalışma şekli ile işçiler robotlaşmakta yani yabancılaşmaktadır. Bu monoton çalışma metodundan işçileri kurtarmak için sendikalara çok görev düşmektedir. İşçilerin dinlenme, eğitim ve boş zaman uğraşlarına özel önem verilmesi gerekmektedir.

86) Anayasanın 49 ve 50. maddeleri kadın ve çocukları korumaya yönelik hükümler içermektedir. Anayasanın çalışma hakkı ve ödevine ilişkin 49. maddesinde ; "Devlet çalışanların hayat seviyelerini yükseltmek, çalışma hayatını geliştirmek için, çalışanları korumak, çalışmayı desteklemek ve işsizliği önlemeye elverişli ekonomik bir ortam yaratmak için gerekli tedbirleri alır." denilmektedir. Anayasanın 50. maddesinde ise, "Kimse, yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılmaz. Küçükler ve kadınlar ile bedeni ve ruhi yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar." denilmektedir.

87) Sanayici Nedim Akkohen, Çin'de iki Çinli ortak ile kurduğu fabrikada 6 yıldan bu yana üretim yapıyor. Çin'in AB ile kota sorunu nedeniyle, Çinli ortakları ile birlikte Türkiye'de de üretim yapmayı planlıyor. Çinli işçiyi Türkiye'de çalıştırmak istiyor. Çinli işçinin, yemek ve lojman verilirse, kendi ülkesindeki fiyata Türkiye'de de çalışabileceğini belirtiyor. Kriter ise, ucuz işgücü ve ucuz hammaddeye olan yakınlık, işçilerin işlerine olan ciddiyeti ve üretimin Türkiye'den yüzde 50 daha verimli olması. (Cumhuriyet Gazetesi, "Tekstilde Zam Mesaisi Başladı", 27.07. 2000, s.6.)

88) Teksif Sendikası, iki yıllık sözleşme kapsamında , ilk altı ay için yüzde 40 ,ikinci altı ay için yüzde 35 ve ikinci yıl için enflasyon artı yüzde 5 ücret artışı öngörmektedir. (Radikal Gazetesi, "Tekstilde Mam Mesaisi Başladı", 27.07.2000, s.12.)

89) Radikal Gazetesi, "Tekstilci Nefesini Tuttu", 17.07. 2000, s.12.

part-time iş ve kadın işgücü

GİRİŞ

Özellikle son yıllarda; dünya işgücü piyasalarında çalışma süreleri bakımından önemli değişiklikler olmuştur. Çalışma sürelerinin değişmesi; bu yöndeki talepler doğrultusunda gelişme göstermiştir. Sürelerdeki değişimlerde birinci amaç; sosyal güvenliği sağlamak, ikinci amaç ise iş koşulları ve yaşam şartlarının iyileştirilmesine yönelik olmuştur. Böylece hizmet akdinin en önemli unsuru olan bağımlılık unsuru; teknolojik, ekonomik ve sosyal gelişmelerin etkisiyle zayıfladığı için, iş yerinin ve iş saatlerinin önemi azalmış, yeni çalışma yöntemleri ortaya çıkmıştır. Bu değişimleri "işgücü piyasalarının esnekleşmesi" başlığı altında da incelemek mümkündür.

İşgücü piyasalarının esnekleşmesi adı altında toplanan yeni çalışma biçimlerinden en dikkati çeken part-time çalışmadır. Bu çalışma şekli çok eleştirilmesine rağmen, en çok tercih edilen esnek çalışma türü olmuştur. Eleştiriler genellikle sendikalar ve çeşitli çalışma örgütleri tarafından yapılmakta olup; iş güvencesinin az olduğu ve part-time çalışmanın sendikal hareketi olumsuz etkilediği gibi görüşleri çerçevesinde olmuştur.

Part-time çalışma diğer esnek çalışma türleri gibi geniş kitlelere hitap etmektedir. Bu çalışma şeklinin tercih edilme nedenleri ve tercih edenlerin cinsiyetleri elbette farklılıklar göstermektedir. Tercih nedenleri çeşitli ekonomik ve sosyal zorunluluklardan kaynaklanmakla birlikte, cinsiyet olarak part-time işi seçenlerin büyük bir kısmını kadınlar oluşturmaktadır. Bu nedenle; özellikle kadınların part-time çalışma türünü seçmeleri üzerinde önemle durulması gereken bir olgudur.

Part-time iş ile ilgili açıklanması gereken diğer hususlar ise; part-time işin bütün çalışma alanlarına uygun olup olmadığı, hangi gruplarca tercih edildiği, kadın işgücü açısından neden önemli olduğu ve hukuki yönden hangi sorunlarla karşılaşılacağı gibi sosyal ve ekonomik sorunlardır. Part-time iş, çalışma yaşamında bir alternatif olmakla birlikte, birçok yeni problemleri de beraberinde getirmiştir. Fakat çalışanlar açısından part-time iş, hala alternatif bir çalışma biçimi olmaya devam etmektedir.

Bu çalışmada part-time işin tanımı,

özellikleri, türleri, ortaya çıkış nedenleri, hangi iş kollarına ve çalışan gruplara uygun olduğu genel hatlarıyla açıklanmaya çalışılacaktır. Yine dünyada ve Türkiye'de part-time iş ve part-time iş içinde kadın işgücü oranı ve part-time iş ile ilgili sorunlar, "part-time işin hukuki ve sosyo-ekonomik etkileri" ayrıntılarıyla incelenecektir.

1. Genel Olarak Part-Time İş

1.1. Part-Time İşin Tanımı ve Özellikleri

Part-time iş, ekonomide, işgücünde ve sosyal çevredeki değişmelerin ortaya çıkardığı ve çalışanların sayısının gün geçtikçe arttığı bir istihdam modelidir. Artık sadece hizmetler sektöründe değil imalat sektöründe, az olmakla birlikte tarım sektöründe de karşılaşılan bu istihdam modelinin oluşmasında, özellikle kadınların işgücüne katılmaları, teknolojik avantajlar, global rekabetin artması ve değişen demografik şartlar etkili olmuştur (Snider, 1995, s.239).

Kavramı ve uygulama olarak yeni olmayan, ama yeni yeni dikkatleri çeken (Danner, 1995, s.238) part-time iş; devamlı ve belirli bir işte tam gün çalışma saatlerine göre daha az bir süre çalışılması olarak tanımlanabilir (Ekin, 1995, s.44). Bir başka tanıma göre part-time iş; haftalık çalışma düzenli hizmet akdine dayalı; ancak, tam gün çalışmadan daha az çalışmayı ifade eden çalışma türüdür (Serter, 1995, s.105). Bu tanımda önemli olan çalışma süresinde belirli bir istikrarın oluşmasıdır. Bu konuda yapılan araştırmalar; tüm ülkelerde benimsenmiş evrensel bir tanım bulunmadığını ve bir çok ülkede yasalarca bu kavramın bir tanımının verilmemesini göstermektedir. ABD'de haftada 35 saatten daha kısa çalışmalar part-time iş olarak kabul edilirken, Japonya'da bu 34 saatin altındadır. Tanımın sınırları ile ilgili olarak Avrupa'da da çeşitli tartışmalar ortaya çıkmıştır. Örneğin; Almanya'da 36, İngiltere'de 30 saatten daha az çalışmalar bu tanım kapsamında değerlendirilirken (Houseman, 1995, s.249), İrlanda, Luxemburg ve Hollanda'da 38 saatin altındaki çalışmalar, İspanya'da normal iş süresinin üçte ikisinden az süreye, Fransa'da ise haftalık iş süresinin yüzde 80'inden az süreye part-time iş denilmektedir.

İLO'nun tanımı ise tüm ülkeler için daha genel, belirleyici ve benimsenebilecek bir tanımdır. Bu tanıma göre part-time iş, "normal

Adem
Kalça*

Neslihan
Ülkü Baş**

İşgücü
piyasalarının
esnekleşmesi
adı altında
toplanan yeni
çalışma
biçimlerinden
en dikkati
çeken
part-time
çalışmadır.

*Dr., KTÜ İİBF
İktisat Bölümü

**KTÜ İİBF
İktisat Bölümü
son sınıf öğr.

çalışma sürelerinden önemli ölçüde kısa, düzenli ve isteğe bağlı çalışma şeklidir. "Part-time çalışan" işe; hizmet akdi ile düzenli olarak iş yerinde tam gün çalışan işçilerin normal çalışma sürelerinden daha kısa sürelerde iş görmeyi taahhüt eden kişi olarak tanımlanabilir.

Part-time iş; her gün belirli saatlerde ya da her gün yarım gün olabileceği gibi, haftanın veya ayın belirli günlerinde tam gün, yarım gün ve belirli saatler de olabilir.

Part-time iş tanımlarından da görüleceği üzere belirli özelliklere sahiptir. Yani her esnek çalışma şekli ve her kısa süreli çalışma part-time işi ifade etmemektedir. Part-time işin özellikleri uluslararası belgelerde aşağıdaki şekilde açıklanmıştır:

Normal Çalışma Süresinin Sadece Bir Kısmını Kapsaması:

Part-time işin diğer kısa süreli çalışmalardan ayırt edilmesine yarayan özelliklerden ilki; bir ülkede yasalarla belirlenmiş olan çalışma süresinden önemli ölçüde kısa olmasıdır. Böylece part-time çalışanlar, haftalık ya da günlük çalışma süresinin yalnızca bir kısmında çalışarak; diğer işçilerden önemli ölçüde kısa çalışmaktadırlar. Part-time çalışma her ülkeye göre değişebildiği gibi, işletmenin gerekleri ve çalışanların kişisel sorumluluklarından kaynaklanan istekler dikkate alınarak da düzenlenebilir.

Çalışmanın Düzenli Olması:

Part-time işin bu özelliği; onu "kısa süreli çalışma", "mevsimlik çalışma" ve "geçici çalışma" türlerinden ayırmaktadır. Yani kısa sürede yapılıp tamamlanacak bir işte çalışılması part-time iş olarak kabul edilmemektedir. Çalışan, ancak normal çalışma süresinin bir kısmını kapsayacak ve düzenli şekilde işe devam edecek olursa part-

time çalışma gurubuna dahil olacaktır. Bazı Avrupa ülkelerindeki yasalarda "düzenlilik" şu şekilde açıklanmıştır: "Düzenlilik ilkesini mutlaka belirsiz bir hizmet sözleşmesi çerçevesinde düşünme zorunluluğu yoktur. Aksine belirli süreli bir hizmet sözleşmesi ile de düzenli kısmi çalışma düzenlenmiş olabilir (Kutal,1995,s.57).

Asıl önemli olan kısa süreli çalışmalarda "kısmi çalışmaların" ayrımını dikkatlice yapabilmektir. Kısa süreli çalışmalar, iş yerlerinin, ekonomik nedenlerle ortaya çıkan bunalımlarından çıkmak için kullandıkları bir çalışma türüdür. Bu yüzden de "düzenlilik" özelliğini içinde barındırmamaktadır.

İsteğe Bağlı Olarak Tercih Edilmesi:

Kısmi süreli çalışma isteği işçiden gelmeli ve işçi bu çalışmayı kendi özgür iradesi ile kabul etmelidir. O halde, ekonomik nedenlerle belli bir süreliğine işçilerine kısa süreli çalışma türünü uygulayan işyerlerinde "isteğe bağlı olarak tercih edilme" özelliği bulunmamaktadır. İşveren tarafından belirlenen çalışma süresi part-time iş niteliğinde olmayacaktır.

Part-time istihdamda ödenen ücretler her zaman tam zamanlı çalışmaya göre daha düşük seviyededir. Muhtemelen sosyal ve sağlık harcamalarının ücretlere dahil edilmemesi neticesinde işgücü maliyetlerini azaltmak için çoğunlukla bu istihdam modeli işletmeler için bir strateji olarak kullanılmaktadır (Koster,1995,s.263).

Bu tür isteğe bağlı çalışmanın da iki yönünü dikkatlerden kaçırmamak gerekir. Part-time iş kendi içerisinde de "istekli part-time çalışanlar" ve "isteksiz part-time çalışanlar" olarak ikiye ayrılmaktadır. ABD'de yapılan bir istatistiğe göre; istekli part-time çalışanlar genelde 16 ve üstü her yaşa hitap etmektedir (Tablo 1).

Sosyal ve sağlık harcamalarının ücretlere dahil edilmemesi neticesinde işgücü maliyetlerini azaltmak için çoğunlukla bu istihdam modeli işletmeler için bir strateji olarak kullanılmaktadır

				İsteksiz part-time çalışanlar		%			İsteksiz part-time çalışanlar	
	Toplam çalışan	Gönüllü part-time çalışan	Toplam	Genelde tam zaman	Genelde part-time	Toplam çalışan	Gönüllü part-time çalışan	Toplam	Genelde tam zaman	Genelde part-time
Toplam 16 yaş ve üstü	110,340	14,637	6,106	1,896	4,210	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
16'dan 19 yaşa kadar	5,134	2,992	601	98	503	4,7	20,4	9,8	5,2	11,9
20'den 24 yaşa kadar	11,422	2,254	999	249	750	10,4	15,4	16,4	13,1	17,8
25 yaş ve üstü	93,784	9,391	4,506	1,549	2,957	85,0	64,2	73,8	81,7	70,2
25'ten 54 yaşa kadar	80,738	6,580	3,857	1,356	2,501	73,2	45,0	63,2	71,5	59,4
55 yaş ve üstü	13,046	2,811	649	193	456	11,8	19,2	10,6	10,2	10,8
55'ten 59 yaşa kadar	6,244	644	319	106	213	5,7	4,4	5,2	5,6	5,1
60'tan 64 yaşa kadar	3,932	781	180	52	128	3,6	5,3	2,9	2,7	3,0
64 yaş ve üstü	2,871	1,387	150	36	114	2,6	9,5	2,5	1,9	2,7

Aynı istatistiklere göre part-time işin cinsiyetlere göre dağılımı da farklılık göstermektedir (Tablo 2). Genellikle kadınlar arasında part-time işin daha fazla tercih edildiği gözlenmektedir. Özellikle 24-54 yaşları arasındaki kadınlar part-time işi daha fazla tercih etmektedirler. Erkeklerde ise genelde gençler ve ihtiyarlarda part-time işe olan ilginin arttığı tespit edilmiştir.

1.1.1.2. Part-Time İş Türleri

1.2.1. Part-Time Çalışma Programları Geçici Kısmi Çalışma Programları:

Konjonktür dalgalanmaları sebebiyle toplam talepte meydana gelen ani daralmalar, işverenleri toplu işçi çıkarmak zorunda bırakmaktadır. Bu gibi hallerde part-time çalışma, işverenler açısından alternatif bir çözüm olma özelliğine sahiptir. İçinde

Tablo 2. Part-time İşin Cinsiyetlere Göre Dağılımı

			İsteksiz part-time çalışanlar		%			İsteksiz part-time çalışanlar		
	Toplam çalışan	Gönüllü part-time çalışan	Toplam	Genelde tam zaman	Genelde part-time	Toplam çalışan	Gönüllü part-time çalışan	Toplam	Genelde tam zaman	Genelde part-time
Erkek 16 yaş ve üstü	59,568	4,501	2,848	1,128	1,720	54,0	30,8	46,6	59,5	40,9
16'dan 19 yaşa kadar	2,579	1,406	292	55	237	2,3	9,6	4,8	2,9	5,6
20'den 24 yaşa kadar	5,929	935	493	146	347	5,4	6,4	8,1	7,7	8,2
25 yaş ve üstü	51,060	2,160	2,062	926	1,136	46,3	14,8	33,8	48,8	27,0
25'ten 54 yaşa kadar	43,856	1,035	1,776	811	965	39,7	7,1	29,1	42,8	22,9
55 yaş ve üstü	7,204	1,125	288	116	172	6,5	7,7	4,7	6,1	4,1
55'ten 59 yaşa kadar	3,421	151	136	63	73	3,1	1,0	2,2	3,3	1,7
60'tan 64 yaşa kadar	2,183	275	81	34	47	2,0	1,9	1,3	1,8	1,1
65 yaş ve üstü	1,600	699	71	19	52	1,5	4,8	1,2	1,0	1,2
Kadın 16 yaş ve üstü	50,772	10,136	3,257	768	2,489	46,0	69,2	53,3	40,5	59,1
16'dan 19 yaşa kadar	2,555	1,586	308	42	266	2,3	10,8	5,0	2,2	6,3
20'den 24 yaşa kadar	5,493	1,318	506	103	403	5,0	9,0	8,3	5,4	9,6
25 yaş ve üstü	42,724	7,231	2,444	623	1,821	38,7	49,4	40,0	32,9	43,3
25'ten 54 yaşa kadar	36,882	5,545	2,082	545	1,537	33,4	37,9	34,1	28,7	36,5
55 yaş ve üstü	5,842	1,686	362	78	284	5,3	11,5	5,9	4,1	6,7
55'ten 59 yaşa kadar	2,823	493	183	43	140	2,6	3,4	3,0	2,3	3,3
60'tan 64 yaşa kadar	1,749	506	99	18	81	1,6	3,5	1,6	0,9	1,9
65 yaş ve üstü	1,271	688	80	17	63	1,2	4,7	1,3	0,9	1,5

Kaynak: Nardone, 1995, s.279-280

bulunulan ekonomik durum yeniden canlanma gösterinceye kadar; tüm gün çalışanlar, part-time çalışma ile işsiz kalmaktan kurtulmuş olurlar. İşçi, kısmi çalışma ile işsizlik sigortasından alacağı işsizlik yardımından daha yüksek bir gelir elde etmekte, işveren ise yüklü bir maddi fedakarlığa katlanmadan iş yerine ve iş koşullarına alışmış, vasıflı işgücünü kaybetmekten kurtulmuş olmaktadır. Elbette bu uygulamadan devletin de kazancı olmaktadır. Devlet bu dönemde işsizlik sigortası ödemekten ve işsizliğin yol açacağı sosyal baskı ve huzursuzluklardan uzaklaşabilmektedir.

Devamlı Kısmi Çalışma Programları:

Ekonominin gerileme ve duraklama dönemlerinde ve gelişmekte olan ülkelerde, yatırım gücünün nüfus artış hızının gerisinde kaldığı, yapısal işsizliğin ortaya çıktığı durumlarda, kısmi çalışma oranlarında süreklilik gösterebilecek nitelikte artışlar gözlemlenir (Sarter, 1995, s.107). Devamlı kısmi çalışma programları, genellikle işletmenin bazı özellikleri gereği kısmi çalışmayı uygun kabul etmesi halinde uygulanabilir. Devamlı kısmi çalışmanın hangi meslek dallarına uygun olup olmadığı ilerdeki konularda geniş olarak incelenecektir.

1.2.2. Part-Time Çalışma Uygulamaları Değişik Biçimlerdeki İş Sürelerinin Uygulanması:

İlk olarak belirlenmesi gereken; iş süresinin kısalığını yasal iş süresine göre değil, iş yerinde uygulanan normal iş süresine göre belirlemek gerekir. Part-time çalışma süresinin düzenlenmesi değişik biçimlerde olabilir. En sık rastlanan biçimi ise; her gün daha kısa süreli çalışmadır. Part-time çalışma; yarım gün, haftanın ya da ayın belirli günlerinde tam ya da yarım gün veya belirli saatlerde çalışılması şeklinde de düzenlenebilir. Bir başka biçimi ise; kısa veya mini vardiyadır. İki vardiya arası veya vardiyalar sonrasında bakım ve tamir işlerinin görülmesi amacıyla yönelik bir uygulamadır.

Çağrı Üzerine Çalışma:

İş yerinde bir işçinin yapacağı işe sıra geldiği zaman işverenin çağrısı üzerine yapılan bir tür kısmi çalışmadır. Fakat işçinin her seferinde ne kadar çalışacağı, bu çalışmanın günlük ya da haftalık sürede ne kadar olacağı ve işçinin ne kadar zaman önce bu işe çağrılacağı sorun yaratacak niteliktedir. Bu konuda bazı ülkelerde sözleşme özgürlüğüne kısıtlamalar getirilmiştir. Örneğin Almanya'da,

tarafar arasındaki sözleşmede aksine bir hüküm yoksa, işveren işçiye 10 saatlik ücretini ödemek zorundadır. Ayrıca işverenin işçiye her çağırmasında en az üç saat çalıştırmak zorunda olduğu ve işçinin işe çağırılmasının en az dört gün önceden yapılması gerektiği aynı yasada belirtilmiştir (Kutal, 1995, s. 98).

İşin Paylaşılması:

Birden çok işçinin aralarında anlaşmak suretiyle iş sürelerini paylaşarak belirledikleri bir çalışma türüdür. İşletme açısından işin bölünmesi önem taşımaz. Önemli olan ihtiyacın karşılanmasıdır. Hangi işçinin normal iş süresinin hangi bölümünde çalışacağını işveren değil, işçiler belirlemektedir. Aynı işi paylaşanların tek tek o işi yapabilecek özellikte olmaları ve uyum içinde çalışabilmeleri sistemin başarısının temel şartıdır.

1.3. Part-Time İşin Ortaya Çıkış Nedenleri Ekonomik Nedenler:

Sanayileşmiş ülkelerin çoğunda haftalık çalışma süreleri 40 saatin altına düşmüştür. Sendikalar bu süreyi 35 saatin altına düşürme çabasında dırlar. İşverenler açısından ise; işletmelerin daha fazla faal olmasından yararlanmak, fiyat istikrarı ve rekabet kabiliyeti açısından önemlidir. İşletmelerin daha uzun süre faal olabilmeleri için de, esnek çalışma şekilleri ve kısmi çalışma yararlı olmaktadır. Böylece işletmeler makineleri daha uzun süre çalıştırabilecekler, tesislerin ve makinelerin daha uzun süre kullanılması üretim birimi başına sermaye masraflarını düşürecek, böylece birim başına maliyetler en avantajlı düzeyde tutulabilecektir.

İşletmelerin daha uzun süre faal olmaları milli ekonomi açısından da yararlı olacaktır. Büyüme, fiyat istikrarı ve yüksek bir istihdam seviyesine ulaşma gibi hedeflere de yaklaşılabilecektir. Ek yatırımlara gerek kalmadan, mevcut tesisleri daha iyi kullanarak, yatırım kapitalinden tasarruf sağlanmakta ve bu tasarruflar başka yatırımlarda kullanılarak yeni iş olanakları sağlanabilmektedir. Aynı zamanda daha fazla sayıda istihdama da fırsat verilmiş olur. İstihdam hacmi genişler ve ülkedeki istihdam oranı belli oranlarda artar. Ekonomik nedenler açısından, part-time işin ortaya çıkışı işletmelerin bu tür bir çalışma şekline olan ihtiyaçlarından kaynaklanmıştır.

Sosyal Nedenler:

1973 petrol krizinden sonra işsizlik önemli bir sosyal sorun olarak kendini hissettirmiş, işsizlikten en fazla etkilenen gruplar içinde

Devamlı kısmi çalışma programları, genellikle işletmenin bazı özellikleri gereği kısmi çalışmayı uygun kabul etmesi halinde uygulanabilir.

yabancı işçiler, gençler ve kadınların olması bir çok ülkenin yeni istihdam şekilleri arayışını ortaya çıkarmıştır. Bu arayış kısmi süreli istihdam ve diğer esnek çalışma sürelerinin benimsenip uygulanmasına yol açmıştır. Diğer yünden part-time iş; işçinin diğer sosyal etkinliklere katılabilmesi için de uygun bir çalışma türüdür. Böylece çalışan, ailesindeki yükümlülüğü ile çalışma hayatının avantajlarını bağdaştırma olanağı bulmuştur.

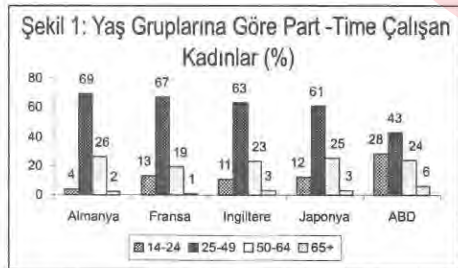
Kadınlar ev işlerinin sıklığından kurtularak, ailenin artan masraflarına katkıda bulunmayı tercih ederken, gençler ailelerine daha az yük olarak öğrenimlerini bu sayede tamamlamış ve emekliler ise, bu sayede ek bir gelir elde etme imkanı bulmuşlardır. Böylece part-time iş, işsizlik gibi sosyal bir sorunun bir ölçüde sosyal huzursuzluk yaratmasını önlemiştir denilebilir.

Teknik Nedenler:

İşin niteliğinin tam süre çalışmaya el vermemesi part-time işi destekleyici bir teknik sebeptir. Örneğin bilgisayarlı ekranların sürekli çalışanlarda yarattığı sağlık problemleri açısından part-time çalışmanın işi daha verimli bir hale getireceği tartışılmazdır. Bazı işlerde de işin niteliği tam gün çalışmasını gerektirmez. Örneğin temizlik işleri gibi çalışmaların part-time şeklinde yapılması uygundur. Ayrıca çok dikkat isteyen işlerde, kişinin verimli çalışmasını sağlamak amacıyla iş bölünebilir ve part-time çalışma işi daha verimli hale getirebilir.

1.4. Part-Time İşin Yaygın Olduğu Gruplar

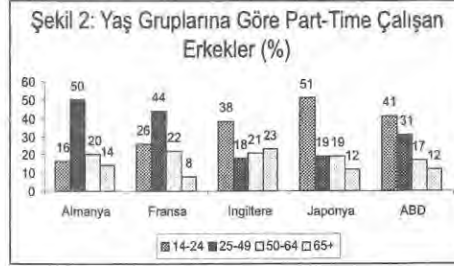
Kısmi çalışma uygulamasının yaygın olduğu gelişmiş sanayi ülkelerinde erkeklere göre kadınların daha yüksek oranlarda kısmi süreli işlerde çalıştıkları gözlenmektedir (Şekil 1 ve 2).

Kaynak: Houseman, 1995, s.252

Kadınların part-time işi seçmeleri ve dağılımları gibi konular ilgili bölümde ayrıntılı olarak verilecektir. Part-time iş, diğer taraftan emekli olmuş insanlar tarafından da çok tercih

edilen bir iş türüdür. Emekli olup part-time işi tercih edenlerin tamamına yakını erkekler oluşturmaktadır.

Kaynak: Houseman, 1995, s.252

Vasıflı ve kalifiye işgücü açığının bulunduğu ekonomilerde kalifiye işgücünden birden fazla alanda yararlanmak üzere kısmi çalışmaların desteklendiği görülmektedir. Ayrıca, özürü ve sakat işgücü tam gün çalışacak fiziki güce sahip olmaması, fakat rehabilite edilerek işgücüne dahil edilmesi sebebiyle, part-time iş programları içinde yer almışlardır.

1.5. Part-Time İşin Bütün İş Kollarına Uygunluğu

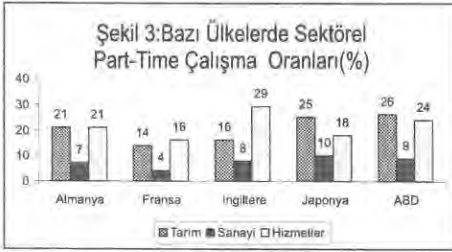
Sanayi sektörü özelliği gereği part-time işe uygun bir sektör değildir. Fakat hizmet sektörü bu tür esnek çalışma modeli için son derece uygundur. Part-time çalışma bireysel davranışı öne çıkaran, toplu davranışı dışlayan, sendikal kültürden uzak bir istihdam türüdür. Bu nedenle de sanayi sektöründeki bütünlüğü ve beraber çalışmayı engelleyebilir. Bazı ülkelerde, sektörlerde part-time çalışanların o sektörde çalışan toplam istihdam içindeki payları için şekil 3 incelenebilir.

Meslek dalları itibariyle incelendiğinde sekreterlik, dosya memurluğu, matbaa elemanlığı, yiyecek servisi çalışanları, laborantlık, kapıcılık, bilgisayar programcılığı, kütüphane memurluğu, öğretmenlik, hemşirelik gibi mesleklerin kısmi çalışmaya uygun olduğu söylenebilir. Buna karşılık; yönetim, denetim gibi işte devamlılık ve özel kişisel beceri arz eden işlerde, fabrika ve üretim işlerinde, madencilik sektöründe part-time iş yaratacağı güçlükler nedeniyle uygulanmamaktadır.

EMBRİ'nin* Mart 1993 analizi gösteriyor ki; part-time işin yüzde 60'ı perakende satış ve hizmet sektörlerinde iş bulmakta, imalatta ise bu oran yüzde 5.8'i göstermektedir. Part-time elemanların bu sektörlerde çalışmaları; hafta sonu, gece ve diğer yoğun zamanlarda hizmet verebilme açısından gereklidir. Ayrıca part-time işin büyük firmalardan çok küçük firmalarda çalıştığı görülmektedir.

*Employee Benefit Research Institute (Çalışan Hakları Araştırma Merkezi).

Part-time çalışma bireysel davranışı öne çıkaran, toplu davranışı dışlayan, sendikal kültürden uzak bir istihdam türüdür.

Kaynak: Houseman, 1995, s.253

1.6. Part-Time İşin Olumlu ve Olumsuz Yönleri

Part-time işi tercih edenler, çalışma saatlerinin uygunluğu ve yaşamlarıyla ilgili diğer aktiviteleri gerçekleştirebilmek ve kendilerine yeterli zaman ayırabilmek için part-time işin uygun bir esnek çalışma modeli olduğunu düşünmektedirler. Part-time iş, eğitim gören gençler için çok önemli bir çalışma türüdür. Böylece gençler eğitimlerini sürdürürken, eğitimleri ve yaşamları için gerekli maddi imkanları da yaratmış olmaktadır. Emekliler ise, emekli olduktan sonra hem ek ücret elde etmek, hem de sosyalleşmek amacıyla part-time işi tercih etmektedirler.

Kadınlar açısından da part-time iş büyük önem taşımaktadır. Kadınlar sanayi toplumlarında dahi "anne" ve "eş" olma sorumluluklarını paylaşamamış ve bu sorumluluklar çalışma yaşamlarını ve tercihlerini etkilemiştir. Sorumlulukları ile var olma, birey olma çabaları arasında kalan kadınlar, part-time işi can simidi olarak görmüşlerdir. Part-time iş kavramının kadınlarla birlikte anılmasının sebebi de, kadınların çoğunlukla bu alanda yer almalarıdır. Part-time çalışma alanlarının fazlalaşmasıyla kadınlar yeniden iş hayatlarına geri dönebilme imkanına kavuşmuşlardır.

Part-time çalışanlar, tam gün çalışanlara oranla daha fazla motive olmakla birlikte, aşırı yorgunluk, işe gelmeme gibi olumsuzlukların da azaldığı gözlenmektedir. Bu açılardan işverenler tarafından desteklenen bir model olmaktadır. Diğer yandan, part-time işin alt yapısının yetersiz olması nedeniyle, bazı çıkar grupları tarafından kullanıldığı konusu sendikaları endişelendirmektedir. Ancak bu konuda, sendikaların part-time iş gibi diğer esnek çalışma modellerinin gelecekteki artma ihtimallerini göz önünde bulundurarak, işçiler bazında harekete geçmeleri gerekmektedir.

Part-time iş çalışma koşulları açısından ise bir takım dezavantajlara sahiptir. Part-time iş bir takım ekonomik nedenlerle tercih edildiğinden, çalışanlar uygun olmayan çalışma şartlarıyla karşı karşıya kalabilmektedirler. Üstelik part-time işi bu şekilde kabullenmiş çalışanların

mesleki olarak ilerleme şansları yok olmaktadır.

Part-time iş yeni bir çalışma modeli olduğundan çıkabilecek sorunlar fazla olacaktır. Ancak part-time işin geniş bir alana yayılmasıyla oluşan bu ve benzeri olumsuzluklar fark edilerek yok edilme çabasına girilecektir. Değişen isteklere göre part-time işin de olumsuz yönleri ortadan kalkacaktır.

2. DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE PART-TIME İŞ VE KADIN İŞGÜCÜ

2.1. Dünyada Part-Time İş

II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan işgücü açığını kapatmak amacıyla sınırlı bir şekilde kullanılan part-time çalışma, 1980'li yıllarda artan işsizliğe çözüm yolu olarak görülmüş ve bir çok ülkede devlet, part-time çalışmayı özendirici önlemlerle teşvik etme yoluna gitmiştir. Part-time çalışma biçimi, ABD, Almanya, Avustralya, Kanada, Hollanda, İsrail, Japonya, İngiltere, İsveç ve Yeni Zelanda gibi ülkelerde eskilerden beri geniş ölçüde uygulanmıştır. Özellikle sanayileşmiş ülkelerde uygulanan part-time iş; gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde, genel ücret düzeyinin düşük olması nedeniyle fazla tercih edilmemiştir.

Batı Avrupa'da daha yaygın olduğu bilinen part-time istihdam Türkiye'de son yıllarda büyük bir tirmanışa geçmiştir. Türkiye ölçeğine göre 40 saatten az çalışma part-time iş kabul edilirse, DIE'nin Ekim 1993 tarihli istatistiklerine göre bu statüde çalışanların toplam istihdama oranı yüzde 37.5'i bulmuştur (Petrol-İş, 95-96 yıllığı, s.310). Normal çalışma saati olanların oranı ise Ekim 91 ve Nisan 94'te yüzde 20'yi aşmıştır. Diğer ülkelerle kıyaslandığında, Türkiye'de küçümsenmeyecek bir oranda part-time çalışanın olduğu anlaşılmaktadır (Tablo 3).

80'li yıllardan sonra diğer esnek çalışma şekillerinde olduğu gibi part-time çalışma da artış göstermiştir. Bu artışın sebebi hiç kuşkusuz, en başta işsizlikteki artıştır. Rekabetin artması ve globalleşme, işverenleri tam gün istihdamın maliyetlerini azaltacak istihdam arayışlarına yöneltmiştir. Ayrıca sanayileşmiş ülkelerde, büyük imalat tesislerinin yerini küçük işletmeler alınca, part-time çalışma koşullarını destekleyecek hizmet sektöründe de artış gözlenmiştir (Tablo 4). Örneğin Kanada'da hizmet sektörü istihdamının artışı, kısmi süreli çalışmanın yaygınlaşmasını sağlamıştır. Şöyle ki; Kanada'da part-time çalışanların toplam istihdam içindeki payı 1979 yılında yüzde 12.5, 1990'da yüzde 15.4, 1995 yılında yüzde 18.5 iken bu oran 1997 yılında yüzde 20.1'e çıkmıştır

Part-time çalışma alanlarının fazlalaşmasıyla kadınlar yeniden iş hayatlarına geri dönebilme imkanına kavuşmuşlardır.

(Kılıç, 1999s.3).

Böylece sanayileşmiş ülkelerin istihdam yapısındaki değişim iki eğilimi ön plana çıkarıyor: Birincisi, hizmetlerde istihdam artmakta, ikincisi ise küçük işletmelerde istihdam artmaktadır. Her iki tür istihdam da, kısmi süreli çalışanları, çoğunlukla kadınları, kendilerine çekmektedir.

Avrupa'da part-time ve diğer esnek çalışma biçimlerini tercih edenler en çok kadınlardır. Danimarka ve İngiltere'de kadın çalışanların yüzde 40'ı part-time olarak çalışmaktadır. Norveç, İsveç ve Hollanda'da ise bu oran yüzde 42-55 arasında değişmektedir. İtalya'da yüzde 62, Almanya ve Belçika'da yüzde 90'ı bulmaktadır. Aynı zamanda kısmi süreli çalışanların, çalışma süreleri ülkelere ve çalışılan alanlara göre çeşitlilik göstermektedir. Örneğin İngiltere'de kısmi çalışanların yüzde 57'si haftada 16 saatten fazla, yüzde 31'i 8-16 saat, yüzde 13'ü de 8 saatten az çalışmaktadır.

1.1.1. Dünyada Part-Time İşten Yararlanan Gruplar

Eğitim Görenler: Part-time çalışanlar içinde bir eğitim kurumuna devam eden gençlerin önemli bir yere sahip oldukları bilinmektedir. Devletler de gençlerin eğitim imkanlarından daha fazla yararlanabilmeleri için part-time çalışmalarını desteklemektedirler. Gençler bu yolla eğitim masraflarını karşılayabilmekte, aile bütçelerine katkıda bulunabilmekte ve daha uzun süreli eğitim görebilme imkanlarına

Kadın İşgücü:

Kadın işgücü, part-time çalışanlar arasında en büyük orana sahiptir. Gün geçtikçe dünya ülkelerinde yaygınlaşan ve kadın işgücü ile birlikte anılan part-time çalışma, kadınların aile bütçesine katkısını artırırken aynı zamanda sosyalleştirip, moral olarak güçlendiren etkiler de yapmaktadır. ABD'de temizlik işçiliği, bebek bakıcılığı vs. gibi vasıf gerektirmeyen işleri seçenlerin 2/3'ü part-time olarak çalışmaktadır. Profesyonel hemşireler içinde ise part-time çalışma oranı 1/6'dır. Diğer önemli bir meslek gurubu da öğretmenliktir. Bunlar arasında ek iş olarak part-time çalışmayı tercih edenler yanında öğretmenliği part-time olarak sürdürenler de vardır. Kadın işgücünün part-time çalışma eğiliminde, çocuk sayısı ve kadının medeni durumu da etkili olmaktadır (Tablo 5).

İhtisaslaşmış İşgücü:

Bu uygulamada çalışma programı açısından part-time çalışma statüsü içinde yer alan ihtisaslaşmış işgücünün, kişisel açıdan tam gün istihdamı söz konusudur. Birden fazla işte part-time çalışan ihtisaslaşmış elemanlar, kişisel açıdan günlük çalışma saatlerini doldurmakta, fakat, istihdam edildikleri iş yerlerinde part-time çalışma programları içinde yer almaktadırlar. Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra B. Almanya ve İngiltere'de görülen bu uygulama, kalifiye eleman ihtiyacını gidermeye, onların bilgi ve tecrübelerinden bir çok

Tablo 5. Kadın İşgücünün Çocuk Sayısına Göre Kısmi Çalışma Durumu (%)

ÇOCUK SAYISI	KİSMİ ÇALIŞAN KADIN İŞGÜCÜ	TAM GÜN ÇALIŞAN KADIN İŞGÜCÜ
1	4,3	12,7
2	28,0	34,7
3	27,6	25,2
4	21,9	15,9
5	11,5	4,6

Kaynak: Serter,1991,s.113

kavuşmaktadırlar.

Gençler beceri gerektiren işlerde part-time çalışmalarının yanında, havuz ve park bekçiliği vs. gibi hiçbir beceri gerektirmeyen işleri de tercih etmektedirler. ABD'de özellikle kız öğrenciler; hemşirelik, sekreterlik gibi beceri gerektiren işlerde daha fazla istihdam edilmektedir. ABD'deki part-time çalışma uygulamaları, esnek bir eğitim programıyla paralel gitmektedir. Yani çalışma ve eğitim birbirini engellemektedir.

alanında yararlanmaya yönelik bir amaç taşır.

Emekliler ve Özürlü İşgücü:

Emekliler, geride bıraktıkları çalışma hayatlarındaki iş tecrübelerini ve bilgi birikimlerini, daha kısa ve esnek bir çalışma programı olan part-time ile arz etmek ve gelirlerine katkıda bulunmak üzere bu çalışma programında yer almaktadırlar. Özürlü işgücü ise, rehabilitasyon programları gereği part-time çalışma programı içinde yer alırlar.

Part-time çalışma, kadınların aile bütçesine katkısını artırırken aynı zamanda sosyalleştirip moral olarak güçlendiren etkiler de yapmaktadır.

1.1.1. Dünyada Kadın İşgücü ve Part-time İş Kadın İstihdamında Genel Eğilimler:

Sanayi toplumlarının çoğunda, özellikle son yıllarda kadınlar iktisadi faaliyetlerde gittikçe önemli bir rol oynamaya başlamışlardır. Bu gelişmeye rağmen, kadınlara uygulanan eşitsizlikler hala devam etmekte, kadınlar emek piyasalarında hak ettikleri yerde bulunmamaktadırlar. Genel olarak kadınların erkeklerden daha yüksek işsizlik oranına sahip olması bu sonucun oluşmasında etkili olmuştur.

Günümüzde kadın, hemen her meslekte çalışmakla birlikte yine de kadın işgücünün hizmet sektöründe yoğunlaştığı görülmektedir. Ayrıca bu sektördeki kadınların önemli bir kısmı part-time çalışma şeklini tercih etmektedir. Böyle bir istihdam şekli kadına esneklik sağlamakla birlikte, kadının ücret ve statüsünü düşürmektedir.

Sanayi toplumlarında hükümetler kadınların çalışma koşullarını iyileştirebilmek için önemli gayretler sarf etmektedirler. Çeşitli eşit istihdam programlarıyla kadınlara daha çağdaş istihdam koşulları ve fırsatları hazırlanmıştır. Kadınların çalışma hayatına daha büyük oranda katılması, daha eşitlikçi bir muameleye daha fazla tabi tutuldukları anlamına gelmemektedir. Kadınlar hala istihdamda, ücretlerde, eğitim ve sosyal koruma konularında önemli bir ayrıma tabi bulunmaktadırlar. Böylece kadının hayatında sonu olmayan kısır döngüler yaşanmaktadır.

Avrupa Konseyi tarafından kadın ve erkeğin eşit muamele görmesini amaçlayan çok sayıda düzenleme kabul edilmiş bulunmaktadır. Bu düzenlemelerin başında ise istihdamda ayrımla ilgili düzenlemeler bulunmaktadır. Bu ayrımlar en çok toplumdaki aileden ve iş yerindeki davranış biçimlerinden kaynaklanmaktadır.

Ülkelerin çoğunda eğitim seviyesi ile işgücüne katılım oranları arasında paralel bir artış bulunmaktadır. Artan eğitimle kadın daha bilinçli bir hale gelmekte ve kendi gelirini kendi kazanma arzusu artmaktadır. Yani kadın sadece ev kadını olma gibi düşük bir statüye razı olmamaktadır.

Kadın İstihdamında Değişimler:

Özellikle 1967'den sonra kadın işgücü oranlarındaki artış hızlanmıştır. Bu oranın artmasında bir çok sosyal ve ekonomik faktör rol oynamaktadır. Arz cephesinde ekonomik gelişme ve gelişmenin yarattığı iş tipleri rol oynamaktadır. Bu gelişmeler sayesinde istihdamın yüzde 1 oranında büyüyeceği,

işsizliğin yüzde 7.5 seviyelerinde olacağı tahmin edilmektedir. Diğer bir gelişme ise kadın işgücünde 25-44 yaş gurubu kadınların artışıdır. Bu grup içerisinde de part-time işi tercih edenlerin sayısı oldukça fazladır.

Kadınlara Uygun İstihdam Türlerinin Artışı:

Ekonomik gelişmeye bağlı olarak kadın emek talebine uygun istihdam şekillerinin hızla arttığı tespit edilmiştir. Bu istihdam şekilleri arasında part-time iş önemli bir yer tutmaktadır. Evde çocuk ve aile sorumlulukları taşıyan kadınlarca bu tür çalışma tipleri daha fazla tercih edilmektedir.

Ekonominin gelişme süreci kısmi süreli iş imkanlarını artırırken, bu tip işler için kadınların tercih edilmesi ve bu tip işleri genel olarak kadınların tercih etmesi toplam işgücü içinde, kadın oranını genişletmiştir. Kadın nüfus açısından ise part-time işler hemen tüm yaş gruplarında tercih edilen bir istihdam şekli olmaktadır. Kuşkusuz kadının ev kadını olarak ailevi sorumlulukları ile, aile dışında ücretli bir istihdamda çalışması sorumluluklarının ve çalışmadan doğan yüklerin birbiri üzerine binmesine yol açarken, kadın işgücü bütün bu eğilimlerin doğal sonucu olarak kısmi süreli istihdamda yönelmektedir.

Bazı Avrupa ülkelerinde kadın istihdamındaki net artışlar kadınlar tarafından yürütülen part-time işler kadar olmaktadır. Toplam kısmi süreli işçiler arasında kadın işçilerin oranı yüzde 60'ı bulmaktadır. OECD tarafından yapılan araştırmalar sonucunda part-time istihdam, tam süreli istihdam oranla daha düşük kalitede bulunmakta, sosyal yardımlar ve işte yükselme ümitleri daha zayıf görünmektedir. Bütün bu özelliklerine rağmen, kadınlar, aile sorumluluklarından dolayı kısmi süreli işleri tercih etmektedirler.

Çalışan Kadınların Statülerindeki Değişimler:

Ekonomi içinde kadınların eğitim seviyesinin yükselmesi ile birlikte yüksek seviyede işlerde çalışan kadınların miktarı artmaktadır. Avrupa ülkelerinde 1965'lerden bu yana süren düşük doğum oranları, emek piyasasını etkilemekte, şirketler tepe yöneticisi olarak kadın işgücü tercih etmektedirler. Ancak yine de sanayileşmiş ülkelerde yönetici kadınların oranı yüzde 3.8'i geçmemektedir.

Kadınların Çalıştığı Alanların Değişmesi:

Kadın işgücüne oranla erkek işgücü çok daha farklı meslek, endüstri kolu ve statüde çalışmaktadır. Yani kadınlar erkelere nazaran

OECD tarafından yapılan araştırmalar sonucunda part-time istihdam, tam süreli istihdam oranla daha düşük kalitede bulunmakta, sosyal yardımlar ve işte yükselme ümitleri daha zayıf görünmektedir.

daha az cazip, daha az ücret ödenen ve daha rutin işlerde çalışmaktadırlar. Kadınlar genelde hizmet meslekleri ve hizmet endüstrilerinde boy göstermekte olup; eğer bu işler part-time iş niteliğinde yapılıyorsa kadının çalışma alanındaki ağırlığı daha fazla hissedilmektedir. Bu meslekler; sekreterlik, temizlik, çocuk bakımı, hemşirelik, satış işleri gibi örnekler verilebilir.

Teknolojik gelişme kadınların çalıştığı alanlara yeni şekiller vermekte, işletme yöntemlerinde kadın istihdamını artırıcı metotlar geliştirilmektedir. Bu gelişmeler; kadına ait işlerdeki büyük yoğunlaşma ve atipik çalışma şekillerinin ortaya çıkması şeklinde açıklanabilir. Kamu ve özel sektörlerde hizmet alanlarında kadın işgücü erkek işgücü oranını geçmiş, kadın istihdam eden kuruluşların sayısı giderek artmıştır.

Kadın İstihdamını Etkileyen Faktörler:

Son yıllarda kadın işgücüne katılma oranlarının en dikkat çeken cephesi iktisadi büyümedeki dalgalanmalara karşı kadın emek arzının konjonktürel esnekliğinin azalmış olmasıdır. İş imkanlarının hızla arttığı dönemlerde emek piyasasına giren kadınların sayısı artarken, tersine durgunluk ve işsizliğin genişlediği dönemlerde ise, birbirine zıt olan iki davranış ortaya çıkmaktadır. "Cesaretleri kırılmış işçiler" yaklaşımına göre toplam işgücü nispeten küçülürken, "ilave işçiler" hipotezine

göre ise, toplam işgücü işsizliğin artışı ile daha da büyümektedir.

Kadın işgücü piyasalarındaki katılım oranı, her meslekte, yüksek statülerde ve devlet hizmetlerinde hızla artmaktadır. Yine de bu artışa rağmen kadınlar hala kendilerine özgü işlerde çalışmaya devam etmektedirler. Günümüzde evlilik artık ücretli istihdam için sorun teşkil etmemektedir. Fakat evli kadınların önemli bir kısmı, kısmi süreli işlerde çalışmaktadır. Avrupa ülkelerinde evli kadınlar toplam işgücünün yüzde 61'ini oluşturmaktadırlar. Buna rağmen küçük çocuğu olan kadınlarda istihdama girme eğilimi zayıflamaktadır. Özellikle ailedeki en küçük çocuğun yaşı, çocukların sayısı, ücretli istihdama girme eğilimini etkilemektedir.

Kadınların katılma oranını olumlu etkileyen faktörler arasında eğitim ve mesleki vasıf derecesi, sosyal ve ekonomik şartlar, iş imkanlarının genişliği ve yapısı sayılabilir.

Part-Time İş Alanlarında Kadın İşgücü:

Bütün bu gelişmeler sonucunda ortaya çıkan ana eğilim kadın işgücünün sürekli bir artış göstermesidir. Bunun yanında part-time çalışma şekillerinin yaygınlaşması kadın istihdamını erkek istihdamına oranla daha da yükseltmektedir. Part-time çalışan kadınların Kuzey Avrupa, İngiltere ve ABD'de hızla arttığı gözlenmektedir (Tablo 6).

Tablo 6. Kısmi-Gün Statüsündeki İstihdamın Bileşimi (1979-1990) (%)

	Kısmi-gün çalışmanın toplam istihdam içindeki payı		Kısmi-gün çalışmanın erkek istihdamı içindeki payı		Kısmi-gün çalışmanın kadın istihdamı içindeki payı		Kısmi-gün çalışmanın kadın işgücünün payı	
	1979	1990	1979	1990	1979	1990	1979	1990
Avustralya	15,9	21,3	5,2	8,0	35,2	40,1	78,7	78,1
Avusturya	7,6	8,8	1,5	1,6	18,0	20,0	87,8	88,8
Belçika	6,0	10,2	1,0	1,7	16,5	25,0	88,9	89,6
Kanada	12,5	15,4	5,7	8,1	23,3	24,4	72,1	71,0
Danimarka	22,7	23,7	5,2	9,0	46,3	41,5	86,9	79,4
Finlandiya	6,7	7,2	3,2	4,4	10,6	10,2	74,7	67,8
Fransa	8,2	12,0	2,4	3,5	16,9	23,8	82,2	83,1
Almanya	11,4	13,2	1,5	2,1	27,6	30,6	91,6	90,5
İrlanda	5,1	8,1	2,1	3,8	13,1	17,1	71,2	68,2
Japonya	15,4	17,6	7,5	8,0	27,8	31,9	70,1	73,0
Hollanda	16,6	33,2	5,5	15,8	44,0	61,7	76,4	70,4
Y. Zelandiya	13,9	20,1	4,9	8,5	29,1	35,2	77,7	76,1
Norveç	25,3	26,6	7,3	8,8	50,9	48,2	83,0	81,8
Portekiz	7,8	5,9	2,5	3,1	16,5	10,0	80,4	69,8
İngiltere	16,4	21,8	1,9	5,0	39,0	43,8	92,8	87,0
ABD	16,4	16,9	9,0	10,0	26,7	25,2	68,0	67,6

Part-Time çalışma şekillerinin yaygınlaşması kadın istihdamını erkek istihdamına oranla daha da yükseltmektedir.

Kadınların Part-Time İşi Tercih Etme Nedenleri:

Kadınlar daha önce de belirtildiği gibi bir çok sosyal ve ekonomik sebeple part-time işi tercih etmektedir. Tercih nedenlerini; modernleşme ve refah artışıyla kadınların boş zamanlarının artması, annelik görevinin hafiflemesi, aile bütçesine katkıda bulunma, ekonomik özgürlüğü koruma ve birikimleri değerlendirme şeklinde sıralanabilir.

Ev İşlerinin Kolaylaşması: Batı ülkelerinde refahın yükselmesi önce kadınların evlerine dönmelerine daha sonraki ilerleme aşamalarında ise bir takım sosyal ve kültürel faktörlerin etkisiyle boş zamana sahip olan kadın çalışma hayatına dönmek istemektedir. Kadınların modern ev aletlerini kullanmaları, Batılı toplumlarda kadınlardan beklenen ev işlerinin farklılaşması, sanayi toplumlarında hazır yemek alışkanlığının artması vb. gibi etkenler kadınların boş zamana sahip olmalarını sağlamıştır.

Annelik Görevinin Hafiflemesi: Sosyal ve kültürel gelişmeler nedeniyle modern annenin yükümlülüklerinde de farklılaşmalar olmaktadır. Çocuk bakımı ile ilgili malzemelerin üretimindeki gelişmeler, kreş ve yuvaların sayısının artması, çeşitli dini ve sosyal amaçlı kuruluşların bu hizmeti çalışan annelere ucuza sunması gibi gelişmeler anne için boş zaman yaratabilmektedir. Bununla beraber anne, çocuğunun temel eğitimi ve hobileriyle ilgili önemli konularla bizzat ilgilenmek zorunda olduğu için tam gün çalışma koşulları yerine part-time çalışmayı tercih etmektedir.

Ekonomik Özgürlüğü Koruma Çabası: Kadınların ekonomik özgürlüklerini koruma istekleri bir taraftan da eşitlik istekleriyle beslenmektedir. Kadının sadece ev işleriyle ve çocuk bakımıyla görevli kişi olmadığı ve erkeklerin başarabildikleri işleri kadınların da başarabileceğini gösterme çabası ekonomik özgürlük mücadelelerinde etkili olmuştur. Kadın, gelecekle ilgili bir takım ekonomik kaygıları olduğundan sadece annelik göreviyle yetinmeyip, aile bütçesine katkıda bulunmak, eşinin mali sorumluluklarını paylaşmak istemiştir. Aynı zamanda kadın; boşanma, hastalanma, eşinin işini kaybetmesi, ölüm vb. gibi sebeplerle de part-time çalışmayı uygun bulmuştur.

Piyasa Koşullarının Uygun Olması: Özellikle ekonominin gelişme dönemlerinde emek talebinin artması ve diğer faktörlerin etkisiyle ücretlerde görülen yükselmeler, daha önce refah artışı nedeniyle evine dönmüş olan ev hanımlarını tekrar çalışma yaşamına çekmektedir. Ancak tam gün çalışmanın evdeki

sorumluluklarla birleşmesi halinde kendisi için yıpratıcı olacağını daha önceki deneyimleri ile bildiği için, kısmi süreli çalışmayı tercih etmektedir. Ücret yüksek olduğu için kısmi süreli çalışma dahi tatmin edici bir gelir getirebilmektedir.

Part-Time İşin Kadınlar Açısından Önemi:

Tüm ülkelerde çalışan kadın için geçerliliğini koruyan "iyi anne", "iyi eş" olma olgusu ile çalışma hayatı arasındaki yaşam, kadını, çalışma hayatından istemeyerek ödün vermeye zorlamaktadır. Küçük yaştaki çocuğunun bakımı sorununu gönlünce bir türlü çözümleyemeyen tam gün çalışan kadın ya da çalışmak isteyen kadın part-time işi bir can simidi olarak görecektir. Aynı zamanda eve ek bir gelir sağlamak isteyen ev kadınları için part-time iş avantajlı bir çalışma türüdür. İstekli olarak çalışma hayatına giren ev kadınlarının hem ülke ekonomisi, hem aileye sağlanan ek gelirler hem de "bir işe yarıyorum" düşüncesinin kadının ruhsal yapısı üzerinde olumlu etkiler yaratabileceğini gözden kaçırmamak gerekir.

Part-time işin kadınların çalışma isteğini ve maddi isteklerini bir ölçüde tatmin ettiği bilinmektedir. Ancak bu konudaki ilk sorun, çalışma hayatında kadınlar aleyhine dönen çarkı hızlandırıp, hızlandırmadığıdır. İkinci sorun ise; kadın işgücünün erkek işgücüne göre statü kaybetmesi ve belli kademelere ulaşamamasıdır. Part-time işin kadınlar açısından öneminin bilinmesi, bu konuda, kadın işgücünün sömürülebileceği endişesini de beraberinde getirmektedir. Bu şartlarda yapılabilecek ilk çözüm, yasal düzenlemelerle part-time iş koşullarının garanti altında alınması olacaktır.

Ülkelerdeki Örnekleriyle Part-Time İş ve Kadın İşgücü:

Amerika'da bulunan Massachusetts Müşterek Yaşam Sigortası şirketi bünyesindeki part-time çalışan kadınların, çalışma saatlerini kendilerinin belirleyebilmesi ve en uygun zamanı seçebilmeleri şansını onlara tanımaktadır.

İngiltere'deki Lucas Endüstri ve Norveç'teki Oglænd Endüstri anne ve ev hanımı vardiyası diye bilinen 4-5 saatlik part-time iş programlarını uygulamaktadırlar. Örneğin Oglænd bisiklet fabrikasında, sabah saat 7'den öğlene kadar, öğleden saat 15:30'a kadar ve 15:30'dan akşam 19:00'a kadar üç vardiya bulunmaktadır. Ev hanımları bu üç vardiyadan kendilerine en uygun olanı seçebilmektedirler (International Management, 1979, s.40-41).

Kadının sadece ev işleriyle ve çocuk bakımıyla görevli kişi olmadığı ve erkeklerin başarabildikleri işleri kadınların da başarabileceğini gösterme çabası ekonomik özgürlük mücadelelerinde etkili olmuştur.

Kadın çalışanların talepleri, istekleri ve koşulları doğrultusunda part-time işin çerçevesi değişecek ve gelişecektir.

İngiltere'de, sabah erken ya da alacakaranlık vardiyaları da kadınlar ve işverenler tarafından popülerlik kazanmaya başladı. İngiltere'deki Staffordshire Çömlekçilik haftada 5 gün akşam saat 5'ten 9'a kadar 250 kadına part-time iş imkanı sunmaktadır. Staffordshire yöneticileri part-time çalışanların daha verimli olduğunu ve işe devamsızlıklarının daha az olduğunu belirtmektedir (International Management, 1979 s.40).

Part-time çalışma konusunda özel bir komisyon kuran Fransız Hükümeti; işverenlerin, çalışan kadınların, özellikle de annelerin sorumluluklarını daha fazla dikkate almaları gerektiğini vurgulamıştır. Fransa Sağlık ve Çalışma Bakanlıkları 16 yaşın altında çocuğu olan bayanlara her çarşamba izin verme programını benimsemiştir. Bu program özel endüstrilere örnek olması ve tanıtım amacıyla gerçekleştirilmektedir. İsveç Hükümeti 20-60 yaşları arası full-time çalışan ev hanımlarıyla ilgili bir araştırma yapmaktadır. İlk bulgulara göre şu an çalışmayan İsveçli ev hanımlarının 2/3'ü part-time işte çalışmayı istiyor.

Ülkelerdeki örneklere göre, part-time iş, çalışma yaşamındaki esneklik anlayışını daha da esnetecektir denilebilir. Değişen ve gelişen şartlar ve talepler çalışma koşullarının da belirleyicisi olacaktır. Part-time iş gelişmiş ülkelerde daha dikkate değer bir konu olarak ele alınıp incelenmektedir. Bu incelemelerin ve önemsemenin sebeplerinden biri de kadın işgücünün part-time işteki önemidir. Kadın çalışanların talepleri, istekleri ve koşulları doğrultusunda part-time işin çerçevesi değişecek ve gelişecektir.

1.1. Türkiye'de Part-Time İş

Part-time çalışma, Türkiye'de yaygınlik kazanmaya başlayan yeni bir istihdam biçimidir. Bilgisayar teknolojisinin gelişmesi Türkiye'de

hizmet sektörünün otomasyona geçişini hızlandırmış ve ekranlı ünitelerle çalışma yaygınlaşmıştır. Bu çalışmalar da nispeten kısa süreli çalışmayı gerektirdiğinden part-time iş türü ön plana çıkmıştır.

Kısmi süreli çalışma biçimi ilk kez, 1982 yılı programında resmi bir politika olarak Türk çalışma yaşamına girmiştir. VI. Beş Yıllık Kalkınma Planında da "kısmi zamanlı yeni iş alanlarının açılmasına ve bu tür istihdamın geliştirilmesine önem verilerek gerekli mevzuat düzenleme"nin yapılacağı öngörülmüştür. DPT ve AT ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de part-time işin, işsizlik sorununun çözümüne katkıda bulunabileceği tahmin edilmektedir.

2.2.1. Türkiye'de Part-Time İşin Boyutları

Türkiye, işsizlik konusunda ciddi problemleri olan, yüzde 10.5'lik açık işsizlik oranının yanı sıra eksik istihdam ve gizli işsizlik sorunları ile iç içe yaşayan bir ülkedir. DİE'nin yayınladığı hane halkı işgücü anketi 1989 Nisan sonuçlarına göre Türkiye'de istihdam edilenlerin sayısı 54.337.350 olan nüfusa karşın 19.337.679 kişidir. Bunlardan iş başında olanlar yani anketin yapıldığı tarihte fiilen çalışanlar 16.812.935 kişi, işsizler ise 1.778.123 kişidir. Ve yüzde 8.4 oranında bir işsizlik hesaplanmıştır.

Fiilen iş başında olanlar içinde 40 saatin altında çalışanların toplamı 4.002.276 kişidir (yüzde 21.27). Bunlardan 778.129'u yani fiilen iş başında olanların yüzde 4.14'ü haftada 1-16 saat, 3.086.478'i fiili çalışanların yüzde 16.40'ı 17-35 saat çalışmakta, 137.669'u da fiili çalışanların yüzde 0.73'ü haftada 36-39 saat çalışmaktadır (Kutal, 1991, s.102). Bu koşullar altında kısmi çalışmanın yaygınlaştırılarak daha çok kişiye istihdam imkanı yaratma gayretleri, bir ölçüde işsizlik sorununa getirilecek çözümlerden biri olarak görülmekle birlikte, halen düşük olan ücretler genel seviyesi dikkate

Tablo 7. Türkiye'de Part-Time İstihdamın Boyutları

Yıllar	Toplam İstihdam	Toplam 40 saatten Az Çalışanlar	Toplam İstihdama Oranı (%)	Normal Çalışma Saati Olanlar	Toplam İstihdama Oranı (%)
Ekim 1988	18.541.000	2.566.143	13.8	113.585	0.6
Ekim 1989	19.094.000	3.021.535	15.8	342.765	1.8
Nisan 1990	18.697.000	3.058.148	16.4	281.143	1.5
İşin Gereği 40 Saatten Az Çalışanlar					
Nisan 1991	20.019.000	5.662.258	28.3	1.707.774	8.5
Nisan 1992	19.578.000	6.362.500	32.5	2.760.180	14.1
Nisan 1993	19.701.000	5.061.058	25.7	2.487.347	12.6
Nisan 1994	20.315.000	5.256.909	25.9	4.134.724	20.4
Nisan 1995	20.833.000	3.857.000	18.5	2.692.000	12.9
Nisan 1996	21.376.000	6.401.000	29.9	2.798.000	13.1
Nisan 1997	21.201.000	8.433.000	39.8	3.249.000	15.3
Ekim 1997	20.815.000	3.996.000	19.2	2.439.000	11.7
Nisan 1998	21.230.000	5.543.000	26.1	2.381.000	11.2
Ekim 1998	21.777.000	5.207.000	23.9	3.752.000	17.2
Nisan 1999	21.945.000	7.089.000	32.3	3.647.000	16.6

Kaynak: Petrol-İş, 1997-1999 Yılığ, s.466.

alındığında kısmi çalışma ile elde edilecek ücret gelirinin ailenin geçim sorumluluğunu üstlenmiş işgücü için bir çözüm olmayacağı ortadadır.

Türkiye'de yıllar itibariyle 40 saatten az çalışanların boyutlarını Tablo 7'de görmek mümkündür.

2.2.2. Türkiye'de Part-Time İşin Çalışma Alanlarına Dağılımı

Hane halkı işgücü anketi 1989 Nisan sonuçlarına göre Türkiye'de 40 saatin altında çalışanların çoğunu tarım kesiminde çalışanlar oluşturmaktadır. 40 saatin altında çalışma bakımından tarım kesimini toplum hizmetleri, sosyal ve kişisel hizmetler kesiminde çalışanlar

çalışan gençlerin genelde ülkemizde "ucuz işgücü" niteliği taşıdığı görülür.

Türkiye'de 2.877.998 kişi part-time çalışmaktadır. Bunlar içinde erkeklerin oranı yüzde 35,6, kadınların ise yüzde 64,4'tür. Bu rakamlar içerisinde ailevi ve kişisel sorumlulukları sebebiyle part-time işi tercih edenler 510.626 kişi ve yüzde 17,74'lük bir orandır. Eğitim görenlerin part-time işteki payı ise 1,44'tür (Serter, 1991, s.115).

Kısmi süreli istihdam imkanlarının Türkiye'de, öncelikle kadınlar ve gençler açısından yaygınlaştırılması gerekmektedir. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın ev kadınları ve genç kızların istihdamını arttırmak

Tablo 8. Türkiye'de Part-Time İşin Sektörel Dağılımı (%)

SAATLER	TARIM SEKTÖRÜ	HİZMET SEKTÖRÜ	İMALAT SEKTÖRÜ
1-16 saat arası	79,77	5,53	5,40
17-35 saat arası	76,97	10,63	3,51
36-39 saat arası	65,11	12,76	0,67

Kaynak: DİE Hane Halkı İşgücü Anketleri (Nisan 1989)

izlemektedirler. İmalat sanayiinde 40 saatin altında çalışanlar ise üçüncü sırayı almaktadır (Tablo 8). Part-time işin giderek yaygınlaştığı özel bir iş alanı ise banka ve sigorta çalışma alanlarıdır. Bu alanlarca ucuz işgücü olarak görülen part-time çalışanlar, tek taraflı sözleşmelere bağlı olarak çalıştırılmaktadırlar.

Türkiye'de part-time işin sektörlere göre dağılımı incelendiğinde, part-time işin daha çok tarım sektöründe ve ücretsiz aile işçileri arasında yaygın olduğu görülmektedir. Oysa sanayileşmiş ülkelerde part-time iş daha çok hizmet kesiminde yaygınlaşmıştır. Part-time işin işsizliğin azaltılması açısından özellikle hizmet ve imalat sektörüne de kaydırılması gerekmektedir. Fakat Türkiye'de ücret hadlerinin düşüklüğü nedeniyle part-time işler tercih dışı kalmaktadır.

2.2.3. Türkiye'de Part-Time İşin Yaygın Olduğu Gruplar

Part-time iş özellikle, ikinci bir iş arayan düşük ücretli çalışanların ve emeklilerin tercih ettiği bir çalışma türü olmuştur. Bu grupların tercih nedenleri düşük maaşlar ve elbette yüksek enflasyon oranıdır. Öte yandan ülkemizdeki çalışan gençlik içinde özellikle öğrenci gençlerin, öğrenimleri sırasında aileye yük olmamak ve ekonomik bağımsızlıklarını kazanmak amacıyla part-time işi tercih ettikleri görülmektedir. Öğrenci gençleri motive eden bu özel tercih nedenlerine karşılık, part-time işlerde

için çocuk bakımı, yaşlı ve hasta bakımı, günlük ev hizmetlerinin görülmesi amacıyla başlattığı "özel hizmet servisleri"nin yaygınlaştırılması olumlu bir girişim olmuştur.

Gençlerin part-time işlerdeki istihdamlarının sağlanabilmesi için iki sorunun çözülmesi gerekmektedir. Birincisi, part-time iş imkanlarının artırılmasına ilişkin çalışmaları yoğunlaştırmak, ikincisi ise eğitim sisteminde "Esnek Eğitim Programları" oluşturarak gençlerin eğitimlerini ve işlerini aynı paralelde sürdürmelerine yardımcı olmaktır.

2.2.4. Türkiye'de Part-time İşin Mevkilere Göre Dağılımı

Türkiye'de istihdam edilen 19.337.679 kişiden 5.855.671'i ücretli, 1.148.133'ü kendi hesabına bağımsız çalışan ve 6.770.834'ü de ücretsiz aile işçisi statüsündedir. İstihdam edilenlerden fiilen iş başında olanların (18.812.935) içinde 1-16 saat arası çalışanların (778.129), yüzde 5,58'i ücretli, yüzde 5,98'i gündelikçi, bağımsız çalışan ve yüzde 59,38'i ücretsiz aile işçisi statüsündedir (Tablo 9). Haftada 17-35 saat arası çalışanların (3.088.478), yüzde 10,94'ü ücretli, yüzde 3,26'sı gündelikçi, yüzde 0,87'si işveren, yüzde 3,64'ü bağımsız çalışan ve yüzde 57,60'ı ücretsiz aile işçisi statüsünde istihdam edilmektedir (Tablo 9). Haftada 36-39 saat çalışanların ise (137.669), yüzde 13,49'u ücretli, yüzde 4,49'u gündelikçi, yüzde 2,70'i işveren, yüzde 30,24'ü

Türkiye'de part-time işin sektörlere göre dağılımı incelendiğinde, part-time işin daha çok tarım sektöründe ve ücretsiz aile işçileri arasında yaygın olduğu görülmektedir.

Türkiye'de part-time çalışmanın tercih nedenleri, işsizliğin çözümlerinden biri olarak görülmesinden kaynaklanan ekonomik nedenleri içermektedir.

kendi hesabına bağımsız çalışan, yüzde 49.69'u ücretsiz aile işçisi statüsünde çalışmaktadır (Tablo 8).

Haftada 1-17 saat arasında çalışan ücretlilerin oranı yüzde 5.88, 17-35 saat arası çalışan ücretlilerin oranı yüzde 10.87 ve 36-39 saat arası çalışan ücretlilerin oranı ise yüzde 10.94'tür. Bu oranlar göstermektedir ki; kısmi süreli ücretli çalışma yüzde 10'u aşmamaktadır.

2.2.5. Türkiye'de Part-Time İşin Tercih Ediliş Nedenleri

Türkiye'de normal çalışma süresinden daha kısa çalışma nedenleri incelendiğinde; toplam 3.412.455 kişiden 144.459 kişinin tam gün iş bulamadıkları için kısmi süreli çalıştıkları, 146.088 kişinin tam gün çalışmak istemedikleri için kısmi süreli çalıştığı, 41.590 kişinin okula gittikleri için part-time işi tercih ettikleri, 230.540 kişinin hasta ya da yaşlı olduğu için part-time çalıştıkları, 510.626 kişinin de ailevi ve kişisel sorumluluklar nedeniyle part-time çalıştığı anlaşılmaktadır. Diğer nedenlerle haftada 40 saatin altında çalışanlar ise 1.949.154 gibi önemli bir çoğunluğa sahiptirler (Tablo 10).

Aşağıdaki verilere göre Türkiye'de 40 saatin altında çalışanların yüzde 57'sinin çok değişik nedenlerle part-time çalıştığı, yüzde 1.14'ünün 40 saatten az çalışmasına rağmen bunun çalıştığı iş yeri açısından tam gün çalışma olduğu, 144.459 kişinin tam gün çalışmak istediği halde kısmi süreli çalıştığı dolayısıyla eksik istihdamda olduğu, buna karşılık 928.844 kişinin part-time çalışmak istediği (yüzde 27.22) anlaşılmaktadır. Buna göre tüm fiilen çalışanların yüzde 4.94'ünün part-time işi isteyerek tercih ettikleri ortaya çıkmaktadır.

Genel olarak bakıldığında Türkiye'de part-

2.2.6. Türkiye'de Kadın İşgücü ve Part-Time İş

Günümüzün dünyasında kadınlar, artık geleneksel rollerinden sıyrılarak sosyal ve ekonomik hayatta daha aktif roller üstlenmektedirler. Türkiye'de ise hakim olan ataerkillik bu oluşumu önemli ölçüde geciktirmektedir. Ataerki bir sistemde kadınlara ilişkin değerler kural olarak kabul edilmekte ve sosyal yapılar bu kuralları sürdürmeye ve güçlendirmeye devam etmektedir. Yine de Türkiye'de geçmiş tecrübe ve istatistiklere oranla günümüzde kadınların çalışma yaşamında daha fazla rol aldıkları gözlenmektedir. Türkiye'de çalışan kadınların sayılarını artıran sebeplerin başında kendilerine uygun çalışma saatlerini sunan part-time iş alanlarının ortaya çıkması gelmektedir.

2.2.6.1. Türkiye'de Kadın İşgücü İstihdamı

Türkiye'deki kadın nüfusun yüzde 70 gibi büyük bir bölümünü 12-64 yaş arası kadınlar oluşturmaktadır. Bu yaş gurubundaki kadınların bir bölümü ekonomik hayata katılmakta ya da iş aramayı sürdürmektedir. Çoğunlukta olan diğer bölüm ise; ev kadınlığı, öğrencilik, hastalık gibi nedenlerle ekonomik faaliyetlerin dışında kalmaktadırlar. Türkiye'de kadınların işgücüne katılma oranını olumsuz yönde etkileyecek çeşitli nedenleri şu şekilde sıralamak mümkündür: Küçük çocukları olan kadınların, onların bakımını tek başlarına üstlenmek zorunda kalmaları, kadınların eğitim düzeyinin düşüklüğü, piyasa koşullarının elverişli olmayışı, kısmi çalışma olanaklarının yeterince sağlanamayışı, iş yaşamıyla ilgili yasal mevzuattaki eksiklikler, gelenek ve göreneklerin değişim hızının yavaş olması.

Türkiye'de 1955-1985 döneminde toplam

Tablo 10. Türkiye'de Part-Time İşin Tercih Nedenlerine Göre Dağılımı

TAM GÜN ÇALIŞMAK İSTEMEYENLER	146,088	% 4.28
TAM GÜN İŞ BULAMAYANLAR	144,459	% 4.23
EĞİTİMLERİ NEDENİYLE TAM GÜN ÇALIŞMAYANLAR	41,590	% 1.22
HASTA VE YAŞLI OLANLAR	230,540	% 6.75
AİLEVİ VE KİŞİSEL SORUMLULUKLARI OLANLAR	510,626	% 14.96
DİĞER NEDENLER	1,949,154	% 57.11

Kaynak: DİE Hanehalkı İşgücü Anketi 1989 Ekim, Ankara Mart 1991.

time çalışmanın tercih nedenleri, işsizliğin çözümlerinden biri olarak görülmesinden kaynaklanan ekonomik nedenleri içermektedir.

işgücü içerisindeki kadın işgücü oranları yüzde 50.08'den, yüzde 49.62'ye düşmüştür. Bu düşüşün sebebi 1955'te başlayıp günümüze

kadar uzanan kente göç olgusudur. Kırsal kesimde üretim faaliyetine faal olarak katılan kadın, eğitim seviyesinin yetersiz kalması nedeniyle kentte ekonomik faaliyetlerin dışında kalmaktadır.

Türkiye'de toplam kadın işgücü içerisinde tarım sektöründe çalışan kadınlar çok büyük bir paya sahiptirler. Tarım sektöründe çalışan toplam 12,069,803 kişinin yüzde 53.5'ini kadınlar oluşturmaktadır. Toplam 7,647,265 kadın işgücünün ise, yüzde 84.5'i her türlü sosyal güvenceden yoksun olarak tarım sektöründe ücretsiz aile işçisi olarak istihdam edilmektedir. Kadın işgücünün çok önemli bir bölümü gerçek anlamda istihdam dışında bulunmakta, ancak 1,5 milyon dolayındaki kadın, çalışmasının karşılığını ücret veya maaş olarak alabilmektedir.

Kısaca, Türkiye'de kadının tarım dışındaki faaliyetlere katılım oranı çok düşüktür ve katılanlar büyük çoğunlukla düşük statülü işlerde istihdam edilmektedir, yönetici kadrolarda ise çok küçük oranlarda bulunmaktadır. Bu oranlar genelde kadın işgücünün eğitim düzeyinin yetersizliği ve iş hayatı ile aile hayatı sorumluluklarının çatışması ile açıklanabilir.

sebeple tam gün statüsündeki kadını part-time iş alanına transfer etmek yerine, bu zorunluluğu ortadan kaldırarak tedbirler almak gerekecektir. Yani tam gün çalışan kadının çocuğunun bakımı sorununun hafifletilmesini sağlayıcı sosyal politikalara ve aile hayatı ile iş hayatının çelişmesini önleyecek yasal düzenlemelere ihtiyaç duyulacaktır.

Ev kadını statüsündeki kadınların ise ekonomik faaliyetlere girebilmesi için part-time iş etkili olacaktır. Bazı sorumluluklarından vazgeçemeyen ve aynı zamanda çalışanlar içinde yer almak isteyen ev kadınları istedikleri saatlerde çalışabilecekleri part-time işlere yöneleceklerdir. Bu açıdan Türkiye'de ekonomik hayata katılmak isteyen ev kadınları için çeşitli eğitim programları ve yasal düzenlemeler gerekmektedir. Bu düzenlemelerin bir an önce hayata geçirilmesi ile ev kadını statüsündeki kadınlar da ekonomik hayata girebilecekler hem aileye, hem ülke ekonomisine hem de kendilerine büyük faydalar sağlayacaklardır. Türkiye'de bulunan 6.2 milyon ev kadınının en azından lise mezunu ve yüksek öğrenimden mezun olanlarını çalışma hayatına çekebilmek ülke ekonomisi ve rekabet ortamı

Ev kadını statüsündeki kadınların ise ekonomik faaliyetlere girebilmesi için part-time iş etkili olacaktır.

Tablo 11. Türkiye'de Part-Time Çalışanların Cinsiyetlere Göre Dağılımı

	KISMI ZAMANLI ÇALIŞANLAR(%)		
	TOPLAM	ERKEK	KADIN
1988	6.6	5.2	13.5
1989 NİSAN	7.9	6.3	16.3
1989 EKİM	6.9	5.6	13.1
1990 NİSAN	6.3	4.7	15.1
1990 EKİM	8.8	7.2	16.7
1991 NİSAN	27.7	24.5	44.1
1991 EKİM	8.3	6.2	19.0
1992 NİSAN	25.6	22.1	41.9

Kaynak: DİE 1988-1992 Hanehalkı İşgücü Anketi

2.2.6.2. Türkiye'de Kadın İşgücü Açısından Part-Time İşin Yeri ve Önemi

Part-time iş, Türkiye'de Batı ülkelerindeki gibi yaygın bir çalışma şekli değildir. Ancak Türkiye'deki örneklerine bakıldığında tıpkı dünyadaki örneklerinde olduğu gibi bu çalışmadan en çok kadınların yararlandığı gözlenmektedir (Tablo 11).

Part-time iş Türkiye'de kadınların ekonomik faaliyetlere katılmalarını sağlama yolunda önemli bir adımdır. Bu anlamda Türkiye'de halen tam gün çalışan kadınlar açısından bakıldığında tam gün çalışmanın sağladığı avantajlardan yararlanan kadın asla isteyerek vazgeçip part-time işi tercih etmeyecektir. Bu

açısından faydalı olabilecektir.

İşsiz kadınlar açısından konuya bakıldığında part-time işin kadınlar açısından önemini bir kez daha vurgulamak gerekecektir. 1989 Ekim, DİE Hane halkı Anketi sonuçlarına göre, Türkiye'de 12 ve daha yukarı yaştaki kadınlarda işsizlik oranı yüzde 8.8'dir. Bu oran Türkiye genelindeki işsiz erkek oranıyla eşitlik göstermektedir. Büyük şehirlere bakıldığında kadın işsizlik oranı yüzde 26.9, erkek oranının ise yüzde 10 olduğu görülecektir. Bu tabloya göre Türkiye'de kadın işgücü daha yüksek oranda işsizlik sorunuyla karşı karşıyadır. Bu olumsuzluklar göz önüne alındığında part-time işin kadın işgücü fazlasına çözüm olabileceğinin düşünülmesi yanlış olmaz.

2.3.1. PART-TİME İŞİN HUKUKİ VE SOSYO-EKONOMİK ETKİLERİ

2.3.1. Part-Time İşin Hukuki Etkileri

Part-time iş nispeten yeni bir olgu olduğundan birçok ülkede yeterince yasal düzenlemelere tabi tutulmamıştır. İş hukukunun klasik çerçevesinde çözüm arayışları hemen her ülkede devam etmekte, bu hususta yasal organlar çaba sarf etmektedirler. Türkiye'de henüz yasa koruyucu part-time işi özel olarak ele almış değildir. Bu yüzden bir çok sorun, yoruma açık biçimde, yargı kararlarını beklemektedir.

İş Süreleri:

İşçinin birden çok iş yerinde part-time hizmet sözleşmeleri yapması halinde azami çalışma süresi konusunda bazı sorunlar ortaya çıkabilir. İşçinin part-time çalışmaları toplamının yasal iş sürelerini aşmaması gerekir. Yani Türkiye'de part-time çalışan bir işçinin haftalık toplam iş süresi 45 saati geçmemelidir.

Avrupa Birliği'nin 23 Kasım 1993 tarihinde yürürlüğe giren Çalışma Süresinin Düzenlenmesi Hakkında Yönergesi'nde (93/1104/EC) günlük ve haftalık dinlenme süreleri, yıllık ücretli izin, ara dinlenmesi, asgari haftalık çalışma süresi, gece çalışması, vardiyalı çalışma ve diğer çalışma biçimleri konularında esnek düzenlemelere yer verilmiştir.

Part-time iş süreleri ile ilgili çeşitli ülkelerde oluşturulmuş yasalar ya da çalışmalar mevcuttur. Fransa kanunlarına göre, işletmeler yasal çerçeveler dahilinde part-time iş sürelerini yıllık bazda belirleyebilmektedirler. Yunanistan'da da kabul edilen "İş İlişkilerinin Modernleştirilmesi ve Geliştirilmesi" başlıklı yasaya göre "Part-time İstihdam Kanunu" (No: 1892/90) kabul edilmiş ve part-time iş sürelerinin sınırları kesinleştirilmiştir.

Türkiye'de iş yasasının 62. maddesindeki günlük iş sürelerinden sayılan haller part-time çalışanlar bakımından da geçerlidir. Ancak, bu hallerin bir kısmından çalışanlar tam olarak yararlanırken; bir kısmından da çalıştıkları süreler oranında yararlanacaklardır. Örneğin, iş yerinde part-time çalışan kadın işçi emzirme izninin tamamına değil yarısına sahip olabilecektir.

Ücret Miktarı:

Diğer esnek çalışma modelleri gibi part-time çalışma modelinde de ücret konusu tedirginlik yaratmaktadır. Part-time çalışanlar nispeten ortalama ücret düzeyinin altında ücret almaktadırlar. Burada önem kazanan konu

ücretin hukuki açıdan sınırlarının belirlenebilmesi ve uygulanmasıdır. Uygulamalarda sorun çıkmaması için "asgari ücret" sınırının altında sözleşme yapma yasağı getirilmelidir. Çalışanlar, çalıştıkları günlere veya saatlere göre ücretlerini temin edebilmelidirler.

Türkiye'de İş Kanununun ücret ödemeleri ile ilgili 26. maddesi ile asgari ücrete ilişkin 33. maddesi esneklik ve verimlilik kavramları ile bağdaşmamaktadır. Cinsiyet ayrımı yapılmaksızın eşit işe eşit ücret ilkesini içeren 26. maddede, eşit iş, her çalışan tarafından görülebilen ve aynı biçimde yapılan iş anlamını taşımaktadır. Oysa Türkiye'nin de imzalamış bulunduğu 100 sayılı sözleşme "eşit değerde işe eşit ücret" temelini benimsemektedir. Eşit değerde iş ise, iş ve mesleğin aynı türde olması, ustalık, karar verme ve sorumluluk üstlenme gibi kişisel niteliklerin aynı olması anlamını içermektedir.

Fransız Kanunlarına göre; tam süreli çalışanlarla eşit haklara sahip olan part-time çalışanların sadece ücretleri çalıştıkları sürelerle orantılıdır (Okur,1991,s.121). Yasalarla sınırlandırılmayan ücret miktarları, part-time işin olumlu yöndeki gelişimini etkilemektedir. Böylece işveren part-time işi tercih edenlere, keyfi olarak ücret belirleyebilecektir.

Ücretli Tatiller:

Part-time işin en önemli hukuki etkilerinden biri de, tam güne göre düzenlenmiş yasal tatil süreleri üzerindeki etkisidir. Zaten haftanın belirli günlerinde, belirli saatlerinde çalışan part-time çalışanlar, çalışma şekilleri sebebiyle haftalık izne sahiptirler. Ancak asıl mesele, her gün part-time çalışanların sahip olması gereken haftalık izin günüdür. Avrupa'da bu tür sorunlara karşı çalışanların hakları korunarak haftalık iznin işverenle çalışan arasında kararlaştırılması uygun görülmüştür. Yıllık izinde ise tam gün çalışanlarla aynı şartlara sahip olmaları sağlanmıştır. Yani part-time çalışan yasalarda tespit edilen süre zarfında çalışmış ve bu süreyi tamamlamışsa yıllık izne hak kazanmaktadır.

Türkiye'de part-time işle ilgili ücretli tatil meselesi ancak bir tartışma niteliğindedir. Yine de yorumlara göre part-time çalışan da tam gün çalışan gibi ücretli tatil hakkını kullanabilmelidir. Ayrıca resmi bayram ve tatillerden yararlanmalı ve iş yasasının 49. maddesi uyarınca en az bir yıl çalışmış ise, yıllık ücretli iznini de kullanabilmelidir.

Part-time işin yeni bir çalışma modeli olarak benimsenip ciddiye alınmasında, Türk

Part-time çalışan da tam gün çalışan gibi ücretli tatil hakkını kullanabilmelidir.

yasalarında bir takım değişikliklerin acilen alınması ve alt yapının oluşturulması gerekmektedir.

İş İlişkisinin Sona Ermesi ve İş Güvencesi:

Batı ülkelerinde işçiyi akit feshine karşı koruyan hükümlerden part-time çalışanların da aynen yararlanabilecekleri kabul edilmektedir. Çünkü işçinin kısmi süreli çalışması iş ilişkisinin sona ermesi açısından farklılık arz etmemektedir. Önemli olan iş ilişkisini kuran hizmet sözleşmesinin süresidir.

Türk Hukukunda sözleşmenin belirli süreli yapılmasında kural olarak Borçlar Yasası, belirsiz süreli sözleşmelerde ise İş Yasası hükümleri uygulanmaktadır. Ayrıca haksız ya da bildirimsiz fesih hallerinde de işçinin kısmi süreli çalışması önem taşımamaktadır. Hizmet sözleşmesinin genel hukuk kuralları nedeniyle son bulması, sendikal tazminatı gerektirecek biçimde sona ermesi hallerinde de part-time çalışanlar tam süreli çalışanların sahip olduğu haklardan yararlanacaktır.

İş güvencesi ve iş ilişkisinin sona ermesi gibi konuların Türk Hukukunda, yeni çalışma şekilleri dikkate alınarak yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. Yeni düzenlemelerle işveren part-time çalışanları, haklı herhangi bir neden göstermeksizin işten çıkaramayacaktır.

Kıdem Tazminatı:

Kıdem tazminatına hak kazanma koşulları arasında yer alan bir yıllık çalışma part-time çalışanlar açısından tartışmalara yol açabilecektir. Şimdiye kadar uyumsuzluk çıkması sonucunda, yargıtaya ulaşmış part-time çalışma sorunları için de, değişik işçilik haklarına ilişkin kıdem süresinin hesaplanma biçimi en başta gelmektedir. Yargıtay Dokuzuncu Hukuk Dairesi yakın geçmişteki bir kararında şu hükümler yer almaktadır: "...Taraflar arasındaki sözleşmeye göre, davacı cumartesi ve pazar günleri dışında haftanın beş gününde üç saat çalışmış ve buna göre kendisine ücret kararlaştırılmıştır. Davacı kararlaştırılan ücrete göre ve haftanın beş gününde sürekli olarak part-time çalışma olduğuna göre, kıdem tazminatı hesabında işe giriş ve çıkış tarihleri arasındaki süresinin tamamının dikkate alınması gerekir. Bu husus göz önünde tutulmaksızın, günlük çalışma saatleri toplamına göre, sürenin hesaplanması ve bunun sonucu olarak hizmet süresinin bir yılı doldurmadığından bahis ve kıdem tazminatı isteğinin reddi doğru değildir..." (Centel,

1994,s.247). Söz konusu karar, değişik kısmi çalışma biçimleri arasında, hukuken haksız bir ayırıma yol açacak niteliktedir.

İşçinin kıdem tazminatının hesabında ise bir günlük ücretin dikkate alınması gerekmektedir. İşçi haftanın bir ya da birkaç gününde çalışıyorsa aldığı ücreti günlük değil haftalık ücret biçiminde değerlendirmek, böylece o hafta içinde işçinin hak kazandığı ücretin beşte ya da altıda birini almak suretiyle gerçek günlük ücrete ulaşmak gerekir. Avrupa'da da part-time çalışanların kıdem tazminatı bu şekiller itibarıyla hesaplanmakta ve part-time iş ile ilgili yasalar çerçevesinde uygulanmaktadır.

Farklı iş yerlerinde part-time çalışan bir işçi için, kıdem tazminatının üst sınırı her bir işyeri için teker teker dikkate alınmalıdır. Aksi halde bu durum işverenlerce üst sınır konusunda çok sayıda uyumsuzluğa neden olabilir.

Sosyal Güvenlik Hukuku:

Esnek çalışma türlerinin halen yasalarda yer almaması, esnek çalışanları sigortasız/kaçak olarak çalıştırmaya zorlamakta ya da çalışan ile çalıştıran arasında ihtilafların büyümesine neden olmaktadır.

Türkiye'de sigortalıların SSK'ya bildirilecek primlerinin hesabında esas alınan ücretleri 506 sayılı yasanın 77. maddesinde, kazanç sınırları da 78. maddesinde belirtilmiştir. Anılan madde hükümlerine göre sigortalının kazancı, üst sınırı aşarsa, üst sınır esas alınacak, günlük alt sınırın altında kalıyorsa, alt sınır baz alınacak, sigortalının kazancı ile alt sınır arasındaki farkın primi işveren tarafından ödenecektir. Aynı yasanın 77/10. maddesine göre primlerin hesabında esas tutulacak günlük kazanç sigortasının bir ay için primine esas kazancın otuzda biridir. Günlük kazancın hesabına esas tutulan ay içinde bazı günlerde çalışılmamış ve çalışılmadığı günler için ücret alınmamış sigortalının günlük kazancı, o ay için prime esas tutulan kazancın ücret aldığı gün sayısına bölünerek hesaplanır. Yani sigortalı günü bulurken kazancın elde edildiği gün sayısı esas alınır. Sosyal Sigortalar açısından tam gün çalışanlarla kısmi çalışanlar arasında hiçbir fark yoktur. Yalnız kısmi süreli çalışan bir sigortalı günde birkaç saat veya yarım gün çalışırsa alt sınır üzerinden günlük primin altında ücret ödemez. O da tam günlük prim öder. Çalışılmayan gün için prim ödenmesi söz konusu değildir (Topçuk, 2000,s.25).

Görülüyor ki işçi, işveren ilişkilerini düzenleyen diğer yasaların aksine Türk Sosyal Güvenlik Hukuku'nda Avrupa'daki örneklerine

İş güvencesi ve iş ilişkisinin sona ermesi gibi konuların Türk Hukukunda, yeni çalışma şekilleri dikkate alınarak yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir.

hemen hemen eş değerde, kısmi süreli çalışmayı düzenleyen özel hükümler bulunmaktadır.

2.3.2. Part-Time İşin Sosyo-Ekonomik Etkileri

2.3.2.1. İşsizlik Sorunu Açısından

Çeşitli ülkelerde devletin part-time işi bir istihdam politikası aracı olarak görüp teşvik ettiği ve yasalarla düzenlediği görülmüştür. Buradaki amaç, mevcut işleri daha çok işçi arasında bölüştürüp işsizliği azaltmak, tam çalışma amacına yaklaşabilmektir. Burada akıllara bazı sorular gelebilir: Mevcut işleri daha çok işçi arasında paylaşmak acaba işsizlikle savaşta etkili olabilir mi? İşçileri daha kısa sürelerle çalıştırarak veya part-time işe ağırlık vererek işsizlik önenebilir mi?

Gerçekten işsizlikle savaşta asıl olan yeni iş olanakları yaratmaktır. Sanayileşmiş Batı Ülkelerinde, özellikle 1973 petrol krizini izleyen dönemde, bu hususta önemli görüşler savunulmuştur. Gerçekten işsizliğin arızı nitelik taşıdığı ekonomik konjonktürle ilgili olduğu ülke ve dönemlerde part-time işlerin iş piyasasındaki emek baskısını hafiflettiği bir gerçektir. Bu konuda Almanya'da istihdamı teşvik yoluyla işsizliğe çözüm getirebilmek için 26/4/1985 tarihli yasa kabul edilmiş ve bu yasa part-time iş ile ilgili gerekli düzenlemeler de yapılmıştır. Ancak part-time işin tüm ülkelerde, tüm işsizlik türlerinde etkili olacağı kanaati yanlış olacaktır. İşsizlik gibi çok yönlü karmaşık bir sorunu part-time iş yasaları ile düzenleyerek çözümlenemeyecek değildir. Yine de çok yönlü çözümlerin içinde part-time iş gerekli yerini almalıdır.

İşsizliğin yapısal bir niteliğe büründüğü gelişme halindeki ülkelerde alınacak bu tip önlemler, muhtemelen iş olanaklarının daha da azalmasına yol açabilecektir. İşsizlik sorunu açısından part-time iş, üzerinde durulması, düzenlenmesi ve yaşama geçirilmesi gereken bir çözümdür, ancak tek çözüm değildir.

2.3.2.2. İş Koşulları Açısından

Devlet etkin bir yasal düzenleme yapmıyorsa part-time çalışanların iş koşulları genellikle tam gün çalışanlardan daha kötü olmaktadır. Örneğin 1972'de Avrupa Topluluğu ülkelerinde yapılan bir araştırmaya göre, part-time çalışan işçilerin saat ücretleri ister erkek, ister kadın olsun, tam gün çalışan işçilerden daha düşüktür. Bu durum ancak çok üstün vasıflı olan ve kısmi çalışan işçilerde farklı olabilmektedir.

Belli süreli hizmet sözleşmeleri ile çalıştırılan part-time çalışanların, istihdam güvencesinden de bir çok ülkede yararlanmadıkları tespit edilmiştir. Bu yüzden bazı ülkelerde yasalara bu hususta özel koruyucu hükümler getirilmiştir.

Sosyal sigortalardan kaçırılan işçilerin başında part-time çalışanların geldiği, ayrıca işçi sendikalarının da bunlara yeterli ilgiyi göstermedikleri gözlenmektedir. Böylece çoğunluğunu kadınların oluşturduğu marjinal bir işgücü ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'de iş koşulları açısından tüm değişik zamanlı çalışanlar için önemli değişimlere ve yeniliklere ihtiyaç vardır. Çalışma koşullarının iyileştirilmesi için yeni yasal düzenlemelere ve sendikaların bu konuya sahip çıkıp destek vermelerine ihtiyaç vardır. Getirilen yeni yasalarla işverenler part-time çalışanları keyfi bir takım iş koşullarına göre çalıştırmayacaklar ve part-time işi sömürülen bir çalışma modeli olarak göremeyeceklerdir.

2.3.2.3. Meslekte İlerleme Açısından

Part-time işte çalışanların meslekte fazla bir ilerleme şansına sahip olmadıkları gözlenmektedir. Büyük bir kısmı kadınlardan oluşan bu tip çalışanların asıl amacı aile bütçesine katkıda bulunurken ailevi yükümlülüklerini de yerine getirmektir. Bu sebeple part-time çalışanların meslekte ilerleme eğilimleri güçlü değildir. Bu durum, işverenler açısından bir avantaj teşkil etmekte, daha düşük ücretlerle, mesleki eğitim yükümlülüğüne girmeksizin bu kişileri çalıştırabilmektedir.

Ancak gelişen teknoloji, değişen istek ve talepler doğrultusunda part-time işin de çehresinin değişmeye başladığı görülmektedir. Vasıflı ve ihtisaslaşmış işgücü de artık part-time işi tercih edebilmekte ve mesleki ilerleme açısından part-time işi bir engel olarak görmemektedir. Teknolojik gelişmelerin çalışanları kısa süreli çalışma programlarına iteceği tahmin edilebilecek bir gerçektir. İleride birçok üst düzey yöneticisinin part-time çalışarak işlerini yürüttükleri görülebilecektir.

İşverenler gelişmelere ve yeniliklere açık olmak zorunda kalacaklar ve çalışanların meslekte ilerleme çabalarına da kayıtsız kalamayacaklardır. Aynı zamanda part-time iş çalışma yaşamında geçici bir nitelikten sıyrılıp, sürekli ve düzenli bir statüye kavuşacaktır.

2.3.2.4. İşverenler Açısından

Part-time işin işverenler açısından etkilerini

İşsizlik gibi çok yönlü karmaşık bir sorunu part-time iş yasaları ile düzenleyerek çözümlenemeyecek değildir.

olumlu ve olumsuz etkiler olarak iki şekilde incelemek mümkündür:

Olumlu Etkiler:

-Part-time iş üretilen mal ve hizmete olan talepteki değişimlere arzın uydurulması için en uygun araçtır. İşletmenin girdiği iş kolunda ya da genel ekonomik durumda meydana gelen dalgalanmalar sonucu oluşan üretim azalması ya da artması gibi dönemlerde iş sürelerinin de part-time işçi kullanılarak azaltılması ya da artırılması mümkündür.

-Part-time iş, devamsızlığı azaltan bir yöntemdir. Tam gün çalışan personelin ücretleri bir çok işletmede işe devamsızlık halinde kesilmemektedir. Bu da üretim kaybına yol açmaktadır. Oysa kısmi çalışmada işgücü çalıştığı saatlerin ücretini almakta bu durum işe devamsızlığı azaltmaktadır. Ayrıca yıllık izinler gibi öngörülebilir veya hastalık nedeniyle işe gelememe gibi beklenmeyen durumlarda part-time çalışanlar kullanılarak üretim veya hizmetin devamı sağlanmaktadır.

-Part-time iş, fazla çalışma yapılmasını ve bunun sonucunda fazla mesai ödemelerini gereksiz kılarak maliyetlerde bir azalmaya neden olmaktadır. Başka bir ifadeyle, part-time çalıştırmayı seçen işverenler çalışılan saat başına zamlı ücret ödememekte ve diğer yan ödemelerden de tasarruf edebilmektedir.

-Part-time çalışanlarda tam gün çalışanlara oranla verimlilik daha yüksektir. Part-time işte çalışma süresinin az olması nedeniyle çalışanlar işlerine daha fazla dikkat gösterebilmektedirler.

-Tam gün çalışmak koşulu ile yeterli kalitede, ihtisaslaşmış personel bulmakta güçlük çeken işletmeler kısmi çalışma ile ihtisaslaşmış eleman istihdam edebilmektedirler.

-Part-time çalışanlar tam zamanlı çalışanların çalışmadıkları dönemlerde veya ara verilen zamanlarda kullanılabilirlerdir. Böylece iş yerindeki makinelerin ve ekipmanın uzun süreli kullanımı sağlanabilmektedir.

Olumsuz Etkiler:

-Part-time işler, ücretler, terfiler, emeklilik gibi personel yönetimi ile ilgili işleri zorlaştırmakta ve yönetime ek iş yükü getirmektedir.

-Part-time iş programları her işe uygulanmadığı gibi, işletmelerin uygulama alanlarını ve işler arasındaki bağlantıları iyi belirleyememeleri halinde çalışma düzeni bütünü ile aksayabilmektedir.

-Part-time çalışma, çalışan sayısını artırdığından kontrol mekanizmasının işleme-

sini zorlaştırır. Ayrıca çok sayıda çalışanın yaratacağı kişisel ve sosyal sorunların çözümü de güçleşecektir.

-Part-time çalışanlar kendi kişisel durumları nedeniyle çalışma sürelerinin değiştirilmesine sıcak yaklaşmamakta ya da bu çalışanlar için süre değiştirme mümkün olmamaktadır.

-Part-time iş statüsüne tabi olarak çalışanların, iş yerini, çalışma ortamını benimsemeleri, onunla bütünleşip, ahenkleşmeleri zorlaşmakta, iletişim kolay sağlanamamaktadır. Para için çalışmak tek hedef olacağından işin gelişimi için emek harcamak, yeni fikirler geliştirmek eğilimi ikinci planda kalacaktır.

-İşe giriş-çıkış (turn-over) oranları part-time çalışanlarda daha yüksek oranlarda gerçekleşmektedir.

2.3.2.5. Sendikalar Açısından

Tarihsel olarak sendikalar ve sendikalaşmış işçiler ileriye dönük gelişmelerin müjdecisi olmuşlardır. Buna karşılık ağırlıklı olarak erkek olan sendikalaşmış işçiler, son zamanlara kadar kadın işçilerin çıkarlarını geliştirmekte ağır davranmışlardır.

Sendikalar genel tavir itibarıyla, part-time iş ve diğer standart dışı çalışma modellerine ve bu işçilere karşı hep ihtiyatlı olmuşlardır. Bu tür çalışma modellerinin sendikaların kan kaybetmesine yol açtığını savunmaktadırlar. Avrupa Sendikalar Konfederasyonu (ETUC), part-time çalışmayı çalışanların kendi özel yaşamlarını düzenlemelerinde ve çalışmalarını organize etmelerinde kullanması gereken bir araç olarak görürken, zamanla işverenlerin işçileri yönetme aracı haline geldiğini ve bu çelişkinin düzeltilmesi gerektiğini ifade etmektedir. ETUC bu anlamda, part-time işin serbest bir seçim olması, bu seçimde yönelişin tam gün çalışmadan yana belirlenmesi gerektiği sosyal güvence, ücretler, kalifiyelik, mevki, eğitim vb. konularda eşit haklar sağlanması, part-time işlerin kalifiye düzeyinin yükseltilmesi için uygun mesleki eğitimin getirilmesi gerektiği taleplerini belirtmektedir.

Günümüzde bir yandan işveren kesiminin çalışma hayatının katı kurallarından şikayeti bir yandan da işçi sendikalarının buna karşı mücadelesi, bitmeyen savaşta tarafları ortak bir cephede, işgücü piyasalarının esnekleşmesi cephesinde birleştirmektedir. İLO 1994 Haziran Genel Kurulu Kararı ile part-time çalışmayı uluslararası bir sözleşme haline getirmiştir. Böylece Bretton Woods kurumları ve OECD'nin hararetle savunduğu part-time iş tanınmakta ve desteklenmektedir.

Sendikalar genel tavir itibarıyla, part-time iş ve diğer standart dışı çalışma modellerine ve bu işçilere karşı hep ihtiyatlı olmuşlardır.

2.3.2.5.1. Sendikal Haklar ve İlişkiler

İşçinin part-time çalışması, kural olarak sendikal haklar açısından farklı bir durum yaratmamaktadır. Emeği ile geçinen kişinin hizmet sözleşmesi ile çalışması kendisine işçi niteliği kazandırdığından, part-time işçinin dahil olduğu iş kolunda faaliyet gösteren bir işçi sendikasına üye olmasına hiçbir engel bulunmamaktadır.

Üye-sendika ilişkisinde de aynı kurallar geçerli olacaktır. Yani işçi, sendikanın sağladığı haklardan yararlanabilecek, sendikanın yönetimine katılabilecek, buna karşılık sendikanın disiplinine uyacak ve aidat ödeyecektir.

İş yeri sendika temsilciliğine seçilebilmek için gerekli şartlar part-time çalışan işçide mevcut ise, temsilci seçilmesinde de bir engel bulunmayacaktır. Part-time çalışan işçilerin birden çok işyerinde çalışma olasılığı vardır. Bu durumdaki işçinin birden çok işyerinde çalışma olasılığı vardır. Bu durumdaki işçinin birden çok sendikaya üye olup olamayacağı sorun yaratabilecek niteliktedir. Burada birden çok iş yerlerinin aynı iş kolunda mı yoksa farklı iş kollarında mı olduğuna bakmak gerekecektir. Şayet aynı iş kolunda ise işçinin birden çok sendikaya üye olma hakkı bulunmayacaktır.

2.3.2.5.2. Toplu İş Sözleşmeleri ve Grev Hakları

Part-time çalışan bir işçinin toplu pazarlıktan da yararlanma hakkına sahip olduğu kuşkusuzdur. Sadece bu gibi işçiler iş yerinde daha kısa süre ile çalıştıklarından toplu iş sözleşmesi ile elde edilen haklardan yararlanmalarında bazı farklılıklar ortaya çıkabilmektedir.

Taraf sendika üyesi olsun ya da olmasın tarafların anlaşarak bir kısım işçiyi toplu iş sözleşmesinin dışında bırakıp bırakmayacakları tartışma konusudur. Bu işçilerin arasında part-time çalışanların bulunması da doğal olarak mümkündür. Kısmi süreli çalışan işçilerin çalışma koşullarına daha iyi uyacağı dikkate alınarak, toplu iş sözleşmesine özel hükümler konulması da mümkündür. Fakat belirtmek gerekir ki, toplu iş sözleşmesine part-time işçi çalıştırılmayacağına dair hükümler konulamaz, konulmuşsa bunlar geçerli değildir. Ancak part-time çalışanların oranının sözleşmede belirlenmesinde bir sakınca yoktur.

Greve katılma açısından da diğer çalışanlarla bir farkı yoktur. Part-time çalışan grevci işçinin de hizmet sözleşmesi askıda kalacak, onun yerine yeni işçi alınmayacak, başkaları

çalıştırılmayacaktır.

Sonuç ve Değerlendirme

Üretim sistemlerindeki gelişmeler ve değişimler geçmiş dönemlerdeki emek-sermaye ilişkilerini etkilemiştir. Geleneksel küçük sanayiden, kapitalist fabrika sanayiine geçiş tüm sorunlarıyla yeni bir sosyal sınıfın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu sınıfın çalışma koşullarının 19. yüzyılın ilk yarısında giderek kötüleşmesi sonucunda devlet, işçi ve işveren ilişkilerine yasalarla müdahale etme gereği duymuştur. Yasalarla gelen müdahaleler, işçilerin çalışma koşullarında eşitlikçi, adaletli ve demokratik tavırlı gelişmelerin oluşması yönünde adımlar atmıştır.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra elektronik sanayiinde meydana gelen gelişmeler, bilgisayar ve robotların üretimde aktif biçimde yer almaları, verimlilik artışındaki hız gelişmiş ülkelerde refah düzeyinin yükselmesine neden olmuştur. Teknolojideki bu gelişmeler sayesinde bir çok çalışan artık iş yerlerinde tam gün çalışmak yerine daha kısa süreli çalışmaları tercih etmeye başlamıştır. Ekonomik durgunluk dönemlerinde de artan işsizlik oranına, part-time işlerin çözüm olabileceği düşünülmüştür.

Part-time ve diğer kısa süreli esnek çalışma modellerinin ortaya çıkmasıyla kadın işgücünde önemli ölçüde bir artış meydana gelmiştir. Part-time iş, çalışma saatlerinin uygunluğu sebebiyle kadınlar açısından önemli bir çalışma şekli ve bu sebeple de en çok tercih edilen çalışma modeli olmuştur. Ailevi ve kişisel sorumluluklarını iş yaşamındaki tercihlerinde de göz ardı edemeyen kadın, part-time işi bir bakıma seçmek zorunda bırakılmıştır. Çocuk bakımı ve ev işleriyle ilgilenmesi zorunluluğu olan kadınlar tam gün çalışma programlarında yer alamamış, çalışma isteklerini tatmin etmek ve ekonomik özgürlüklerini bir şekilde ele geçirmek için part-time işi bir alternatif olarak görmüşlerdir. Asıl sorun, part-time işin neden özellikle kadınlara özgü bir çalışma modeli olarak görüldüğüdür. Bu şekilde yapılan tespitler doğrultusunda part-time işler düşük statülü işler olarak kabul edilecek, çalışan kadınlar da part-time çalıştıkları sürece düşük mevkilerde yer alıp yükselme şansları olmayacaktır. Sorunun çözümü ilk olarak kadının sosyal yaşamda kendisine yüklenen "anne" ve "eş" olma gibi rollerin erkekler tarafından paylaşılarak, sosyal yardım kuruluşları tarafından da bir takım yasalarla düzenlenerek hafifletilmesiyle mümkün olacaktır. İkinci çözüm ise, statüsü yüksek

Ailevi ve kişisel sorumluluklarını iş yaşamındaki tercihlerinde de göz ardı edemeyen kadın, part-time işi bir bakıma seçmek zorunda bırakılmıştır.

işlerde part-time işin yaygınlaştırılarak, eğitim düzeyi yüksek kadın iş gücünün ekonomik yaşama çekilmesiyle mümkün olacaktır. Böylece kadın işgücü eşit şartlarda bilgi ve yetenekleriyle kendilerini gösterme imkanına kavuşabilecektir. Aynı zamanda part-time iş, kadınlara özgü bir çalışma modeli olmak yerine, herkese açık, çağın gereklerine uygun bir çalışma modeli olacaktır.

Sendika açısından ise, part-time iş sendikal hareketlere kan kaybettiren bir çalışma modeli olarak görülmektedir. Buna karşılık ülke ekonomilerinin yeteri kadar rekabetçi yapıya sahip olamamasının sebebi olarak, sendikal yapı ve toplu pazarlık sistemi görülmektedir. Bretton Woods kurumlarınca da bu düşünce desteklenmekte, sendikalaşmanın geçmişte kalmış fonksiyonlarını ifa etmiş kurumlar olduğu savunulmaktadır. Bu tip ülkeler arası ve sınıflar arası uçurumlar yaratan politikalara karşılık ILO şu görüşleri öne sürmektedir: Yapısal uyum programları denilen politikalarla belki makro ekonomik düzeltmeler elde edilebilecektir. Ancak bunun faturası belli bir kitlenin işgücü piyasası dışına çıkarılması ve devasa işsizlik yaratılması ise, bu tür esnekleşme politikalarının getirdikleri ve götürdükleri iyi hesaplanmalıdır. Sendikalara göre part-time iş gibi diğer esnek çalışma şekilleri düzenlenip kontrol altına alınmazsa emek kesimi ekonomik gücünü kaybetmenin yanında siyasal gücünü de kaybedebilecektir.

Bilgi çağının getirdiklerine, değişim, başkalaşım ve sonuçlarına karşı koymak elbette işletmeler ve iş verenler açısından da mümkün olmayacaktır. Çağın gereklerinden biri olan esnek çalışma şekilleri ve dolayısıyla part-time işin, işletmelerde gereken önemi ve yeri fark edilmelidir. İşletmelerin söz konusu teknolojik ilerlemeleri kendilerine yansıtarak, rekabet gücü kazanabilmelerindeki başarı, işgücünün bu yönde yapılanma içinde olup olmaması ile doğru orantılıdır. Bu yapının kurulabilmesi için de klasik endüstri ilişkilerinin eskimiş kurallarıyla oluşan engellerin kaldırılması gerekmektedir. İşveren ve işletmelere bu değişim ve gelişimde yardımcı olacak ilk kaynak hukuki düzenlemelerdir. Hukuki düzenlemeler ise, ülkenin ekonomik ve sosyal şartları, ülkedeki işletmelerin ve iş verenlerin yapıları düşünülerek yapılmalıdır. Bilgi ağırlıklı toplumsal düzene uygun endüstri ilişkileri ancak bu düzenlemelerle ve "esneklik" olgusunun kabulü ile gerçekleşebilecektir.

Türkiye'de nispi olarak az olmakla birlikte, gelecekte yaygınlaşacağı varsayımı ile part-

time iş üzerinde durulması gereken bir istihdam şeklidir. Türkiye'de bu tür atipik çalışma modellerine sendikal açıdan çekingen bakan işçi kesimine karşılık istekli bir iş veren kesimi mevcuttur. Bu şartlarda izlenmesi gereken ilk yol, devletin müdahale yoluyla yeni istihdam türlerini hukuki planda yasal bir düzenlemeye kavuşturması; ikinci yol ise "esnekleştirme" kavramının "kurallaştırmama" anlamında ele alınarak herhangi bir hukuki müdahaleden uzak kalınması olacaktır. Şu an Türkiye'de uygulanan yol ikincisidir. Yapılacak yasal düzenlemeler, yeni istihdam türlerini ayırmak yerine tüm çalışanları bünyesinde toplayacak demokratik ve bilgi toplumuna uygun düzenlemeler olmalıdır.

Türkiye şartlarında, part-time işin uygulama alanları, şartları ve zamanları değişiklik gösterebilir. Önemli olan her ülke şartlarına göre, part-time iş ve diğer çalışma modellerinin uygulanmasıdır. Türkiye şartlarında part-time iş düşük statülü ve nispeten az ücretli bir çalışma modelidir. Bu bağlamda da Türkiye'de part-time işin konumu için olumlu görüşler sunmak güç olacaktır. Yüksek enflasyon, artan işsizlik gibi ekonomik nedenler part-time işi cazip ve mecburi hale getirmiş, tam gün iş bulamayanlar part-time iş adı altında sağlıksız iş koşullarına teslim olmuşlardır. İş verenler statik yapıdaki hukukun, değişen koşullara uyumlaştırılmamasını fırsat bilerek, kayıt dışı ve bu bağlamda sigortasız işçi çalıştırma eğilimlerini artırmışlardır. Part-time çalışanları çalışma sürelerinin azlığından ötürü köşeye sıkıştıran işveren, tam gün işçi çalıştırmanın getireceği bir takım maliyetleri de ortadan kaldırarak kayıt dışı ekonomiye yol açmaktadır. Bu koşullar itibarıyla, henüz tam gün statüsünde çalışanların sosyal haklarını temin edemeyen Türk hukuk sisteminin part-time iş statüsünde çalışanların haklarını temin etmesini beklemek yanlış olacaktır. Küreselleşme anlamında acilen yeni yapılanmalara; vergi yasalarına, teknolojik gelişimlere uyum sağlamaya, çalışanların tüm koşullarının tespitine ve iyileştirilmesine ihtiyaç olacaktır. Türkiye'de part-time işle birlikte gerçekleşebilecek esnekleşme, diğer alanlarda da olumlu bir şekilde yansiyacaktır. Yani Türkiye'de part-time iş ancak hukuka uygunluk çerçevesinde geliştiği ve yaygınlaştığı sürece gereken değerine kavuşacak ve alternatif bir istihdam modeli olacaktır.

Türkiye'de gerçekleştirilebilecek yeni yasal düzenlemelere bir öneride bulunmak gerekirse; part-time çalışan ve diğer zamanlarında ev işi

Sendika açısından, part-time iş sendikal hareketlere kan kaybettiren bir çalışma modeli olarak görülmektedir.

yapıp çocuğuna bakan kadınlar için aileden sorumlu Devlet Bakanlığı iş veren rolünü üstlenip bunların primlerini yatırabilir ve daha yukarı dereceden emekli olmalarını sağlayabilir şeklinde bir örnek verilebilir.

Sonuç olarak, part-time iş varolmaya devam edecek ve part-time çalışanların sayıları her geçen gün daha da artacaktır. Ayrıca tam süreli işlerde kariyer geliştirmek ve terfi edebilmek kavramları değişmek zorundadır. Bazı insanlar kariyerlerini part-time iş tercihinde bulunarak geliştirme yolunu seçmiş olabilirler. Bu tip tercihleri ikinci sınıf olarak görmek

geleceğin geç yak
Çünkü içinde bulun
gösteriyor ki, gelece
çalışarak yaşamlar

Dünyada ve Ti
time işe kayıtsız
türünü yok saymak
mesine fırsat ver
sebeple part-time
modelleriyle ilgili, tüm devletlerin yasal düzenlemelerle müdahaleye başvurmaları işçi ve işveren ilişkilerinin daha sağlıklı zemine oturması açısından önemlidir.

Okun-Ağustos 2002

91 58-98

Kaynaklar:

- 1) 7. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Özel İhtisas Komisyon Raporu, Ankara, 1994.
- 2) Centel, T., "Türkiye'de Yeni İstihdam Türleri İle İş İlişkilerinin Esnekleştirilmesi", Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İzmir, Kasım 1994, s. 247-248.
- 3) Clutterbuck, David, "New Deal For Part-time Workers", International Management, Vol 34, No 10, October 1979, 40-47.
- 4) Çalışma Hayatında Esneklik, İzmir. Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, Kasım 1994.
- 5) Danner, Donald, "Part-time Employment and Employees: Introduction", Journl Of Labor Research, Vomune: XVI, Number:3, Summer 1995, pp:238-238.
- 6) DİE 1989 Hanehalkı İşgücü Anketi
- 7) DİE 1988-1992 Hanehalkı İşgücü Anketi
- 8) Dünya Çalışma Raporu 1, 2, 3. Sosyal Planlama Başkanlığı, Ankara, Ocak 1991.
- 9) Ekin, Nusret "Batı Toplumlarında Kadın İşgücü İstihdamı ve Kısmi süreli Çalışmadaki Gelişmeler". Hukuki Esasları ve Sosyo-Ekonomik Yönleriyle Kısmi Çalışma Paneli, T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, 7 Mayıs 1991 s.19-36
- 10) Erdoğan, Seyhan, "Kadının Sendikal Faaliyete Katılımı", Türk-İş Yayın Organı, Sayı 300, Nisan 1995, s. 29.
- 11) Esen, Oğuz, "Dünya İşgücü Piyasalarındaki Son Gelişmeler", Ekonomik Yaklaşım Dergisi, Cilt 5, Sayı 14, 1994, s. 39.
- 12) Houseman, Susan, "Part-Time Employment in Europe and Japan", Journl Of Labor Research, Vomune: XVI, Number:3, Summer 1995, pp:249-262.
- 13) Kılıç, Cem, "Kanada'da Değişen İstihdam", Gazi Üniversitesi, İ.İ.B.F Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, Güz 1999, s. 2.
- 14) Kusters, Marvin H., "Part-Time Pay", Journl Of Labor Research, Vomune: XVI, Number:3, Summer 1995, pp:263-274.
- 15) Kutal, Gülten, "Uluslararası Boyutlarıyla Türkiye'de Kısmi Süreli Çalışma ve Geleceği" Hukuki Esasları ve Sosyo-Ekonomik Yönleriyle Kısmi Çalışma Paneli, T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, 7 Mayıs 1991 s.91-103

- 16) Kutal, Metin, "Kısmi Süreli Çalışmanın Hukuki Esasları ve Sorunları", Hukuki Esasları ve Sosyo-Ekonomik Yönleriyle Kısmi Çalışma Paneli, T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, 7 Mayıs 1991 s.57-85
- 17) Nardone, Thomas, "Part-time Employment: Reasons, Demographics and Trends", Journal Of Labor Research, Vol XVI, No 3, Summer 1995, 275-291.
- 18) Okur, Ali Rıza, "Uluslar arası Boyutlarıyla Türkiye'de Kısmi Çalışma ve Geleceği", Hukuki Esasları ve Sosyo-Ekonomik Yönleriyle Kısmi Çalışma Paneli, T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, 7 Mayıs 1991 s.118-125
- 19) Öke, M. Kemal, "Sendikal Hareket Nereye Gidiyor?" Ekonomik Yaklaşım, Cilt 6, Sayı 17, 1995, s. 21.
- 20) Özkaplan, Nurcan, "Yeni Teknoloji, Sendikalaşmanın Sonu Mu?", Ekonomik Yaklaşım Dergisi, Cilt 5, Sayı 12, 1994, s. 79.21
- 21) Petrol-İş 1995-1996 Yıllığı
- 22) Petrol-İş 1997-1999 Yıllığı
- 23) Pur, Necla, "Türkiye'de Kadın İşgücü İstihdamı ve Kısmi Süreli Çalışmadaki Gelişmeler". Hukuki Esasları ve Sosyo-Ekonomik Yönleriyle Kısmi Çalışma Paneli, T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, 7 Mayıs 1991 s.37-55.
- 24) Serter, Nur, "Kısmi Çalışma" Hukuki Esasları ve Sosyo-Ekonomik Yönleriyle Kısmi Çalışma Paneli, T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, 7 Mayıs 1991 s.105-117.
- 25) Snider, Sarah, "Characteristics of the Part-Time Work Force and Part-Time Employee Participation in Helat and Pension Benefit", Journal Of Labor Research, Vomune: XVI, Number:3, Summer 1995, pp:239-248.
- 26) TİSK, Çalışma Hayatında Esneklik, Ankara, Kasım 1999.
- 27) Topçuk, Yılmaz, "Esnek Çalışma ve Kısmi Çalışanların Sosyal Güvenliği", SSK Bülteni, Yıl 15, Sayı 78, Ekim-Aralık 2000, s. 22-26.
- 28) Zeytinoğlu, Işık Urla, "Kısmi Çalışma ve Standart Dışı Diğer İstihdam Biçimleri: Neden Kadınlar İçin Uygun Görülmektedir.", Kamu-İş Dergisi, Cilt 4, Ocak 1995, s. 137.

avrupa şirketi tartışmalarına katkı; şirket örgütlenmesinde yönetim organlarının yapısına ilişkin alman ve anglo-amerikan yaklaşımlarının karşılaştırılması

Avrupa hukuk doktrininde, Avrupa Şirketini konu edinmiş olan beşinci yönergenin (direktifin)¹ yayınlandığı günden bu yana, büyük iktisadi girişimlerin² yönetim organlarının yapısı üzerindeki tartışma gündemdedir. Beşinci yönergenin ilk taslağı Avrupa Şirketini düzenlerken, aynı zamanda şirket yönetiminin bağımsız denetimi için bir tek formül getiriyordu. Bu yapı Alman Hukuku'nda, ana çizgilerini 1884'den beri sürdüren, hisseleri kamuya açık girişimler tanımının bir tür tekrarıydı. Bazı üye devletlerin ulusal hukuklarına uyumu gözetilmeden önerilen bu ilk taslağa karşı beklenen tepkiler gecikmek-sizin ortaya çıktı. Tepkiler 1973'de Büyük Britanya'nın topluluğa girişiyle yoğunlaştı. 1983'de yayınlanan beşinci direktifin ikinci taslağı, üye devletlere, Alman sistemine yakın iki kurullu bir sistemle, Anglo-Amerikan³ Sistemi'ne yakın tek kurullu bir sistem arasında bir tercih sunuyordu. Bugün hala Avrupa Şirketi'nin yapısı üzerinde beşinci yönergenin ilk taslağıyla başlayan tartışmalar devam etmektedir.

Sürmekte olan tartışmaların Türk Hukuku'na yansıyan cephesini genişletmek kabilinden Anglo-Amerikan ve Alman Model-leri'nin açıklanması üzerine bir çalışmayı gerekli gördük. Bu çalışma büyük iktisadi girişimlerin yönetim organlarının yapısı üzerine Alman ve Anglo-Amerikan yaklaşımlarının çözümlenmesi ve karşılaştırılması amacını taşımaktadır. Öncelikle bu iki yaklaşım için teorik bir çerçeve çizmeye çalıştık. Sonra Alman yaklaşımında çift yönetici kurul sistemini ve yönetim ve danışma kurullarının hukuki görev ve sorumluluklarını çözümlenmeye çalıştık. Bu çözümlenmeyi kısa bir eleştirel değerlendirmeye sonuçlandırdık. Alman yaklaşımının ardından Anglo-Amerikan yaklaşımındaki yönetim kurulunu ve onun yasal yükümlülüklerini ve sorumluluklarını incelemeye çalıştık. Anglo-Amerikan sistemine dair incelememiz de eleştirel bir sonuçlandırmayı içeriyor. Nihayet çalışmanın bütünü bu iki yaklaşımın birbirinin yerini alabilirliği (bağdaşabilirliği) üzerine bir değerlendirme ile

sona eriyor.

Sermayenin küresel ölçekte üretim ve dolaşımı içerisindeki işleviyle bir bütün olarak ele alındığında, büyük iktisadi girişim kavramı,⁴ kapitalist egemenlik ve sömürü ilişkilerinin dünya çapında yeniden üretiminde oldukça önemli bir yer işgal etmektedir. Sovyetler Birliğinin çöküşünden önce, kapitalist sistemin kendisi ile açıkça bir husumeti olmayanlar dahil olmak üzere nerede ise batı akademisinin tümü büyük iktisadi girişim şeklinde örgütlenmiş ekonomik gücün kontrolündeki zorluğu işaret etmekteydi (Conard, 1986:262). Bu gücün istismarı durumunda hukuksal çerçeve içerisinde yeterli kontrol mekanizmaları geliştirilmesinin gerekliliği vurgulanmakta ve çözümler önerilmekteydi. 1990'lı yılların ortalarından sonra, gücün istismarı kavramı neo-liberalizmle uyumlu olarak, liberal cephede pek de anılmaz oldu. Ancak büyük girişimlerin yönetimlerine ilişkin düzenlemeler halen liberal-korporatist Avrupa'nın son elli yıllık uygulama ve tartışmalarına atıf yapılmaksızın anlaşılabilir görünmemektedirler.

İktisadi gücün istismarı durumuna karşı, yönetici eylemi sakatlamadan, çok geniş bir alanda pek çok yasal çözüm geliştirilmiştir. Bunlardan birisi girişimin temel yasal çatısını sorgulamaktır (Schoenbaum & Lieser, 1973: 93). Bu sorgulama kendisiyle birlikte bir takım sorular da getirir: Girişimin yönetimini teorik olarak pay sahipleri tarafından seçilmiş tek bir yöneticiler kuruluna devreden Anglo-Amerikan yasal modeli içsel olarak kusurlu mudur? (Schoenbaum & Lieser, 1973:93). Başka bir deyişle, pay sahiplerinin ve ortak girişimden etkilenebilecek diğer grupların çıkarı adına yönetimi yönlendirecek, tavsiyelerde bulunacak bağımsız ve girişim üstü bir gözlem grubu olmalı mıdır (Roth, 1973:1369)? Farklı bakış açılarından, farklı cevaplara ulaşılabilir. Eğer büyük girişimler, Alman yaklaşımında olduğu gibi, esas olarak kamusal yükümlülükleri de olan kurumlar olarak ele alınırsa, meşruiyeti, demokratik devletin gerekliliklerine uygun esaslarla yönetildiği ölçüde olacaktır (Eisenberg, 1983:2). Biz burada sermayenin

Ali Murat
Özdemir*

1990'lı
yılların
ortalarından
sonra, gücün
istismarı
kavramı neo-
liberalizmle
uyumlu
olarak, liberal
cephede pek
anılmaz oldu.

*Doktora
Öğrencisi
ODTÜ
Uls. İls.

İşçi temsilinin temel fikri, bir girişimdeki işçilerin kendilerini etkileyen sorunlar ve çözümleri üzerinde karar sürecine katılmaları gerekliliğidir.

Almanya'da birikim süreci içerisinde gerekli gördüğü hukuki biçimlerle Alman Şirketler Hukuku Teorisi arasındaki tarihsel bağları tartışmayacağız. Eisenberg'e göre bu yaklaşım önemli anayasal grupların karar sürecine, oylarıyla, dolaysız olarak ya da temsilen katılımlarını gerektirir (1983:3). Genellikle kabul gördüğü üzere, bu maksada ulaşmak için en uygun yol, yönetim kurulunu yönlendirecek ve denetleyecek ikinci bir kurulun, bir danışma kurulunun, şirketin hukuki yapısı içinde yer almasıdır. Böyle çift kurullu bir sistemde, danışma kurulu, pay sahipleriyle yönetici güç arasında bulunur. Asıl işlevi yönetici gücünün faaliyetlerini gözlemlemek, kamusal işçinin denetim fonksiyonunu yerine getirmektir. Daha önceden devlet tarafından yürütülen yönetimin kontrolü işi, pay sahibi temsilcilerinin çoğunlukta olduğu bir kurula devredilmiştir (Grossfeld & Ebke, 1978; 400). Bu yaklaşım, pay sahiplerinin çıkarlarını ve kamusal çıkarları aynı ölçüde koruyacak detaylı düzenlemelerin, ilgili ülkenin şirketler hukukunda yer almasını gerektirir (Dine, 1989: 93). Dolayısıyla adı geçen yaklaşımın tanımladığı girişim (şirket), pay sahipleri için kar oluşturmak, iş imkanı sağlamak, kendi iş gücü için iyi maaşlar ve çalışma koşulları yaratmak ve tüketicilere makul fiyatla güvenilir ve kaliteli ürünler sunmak gibi pek çok amacı olduğu⁸ görünümünü veren bir örgüttür. Bu örgütte yönetimin görevlerinden birisi de, işlevi yukarıda örnekleri verilen hedeflere herkesin çıkarını düşünerek varılmasını garanti altına almak olan danışma kurulunun önerilerini dikkate almaktır (Eisenberg, 1983:3).

Eğer ortak girişim, Anglo-Armerikan yaklaşımında olduğu gibi yalnızca ekonomik bir kurum olarak kabul edilirse, meşruyeti, liberal teori perspektifinden üç esas unsura dayanır (Eisenberg, 1983: 5). Öncelikle üretim ve dağıtım, özel olarak atanmış yöneticilerin ellerinde olmalıdır. Bu yöneticiler, yalnızca girişimin malikleri yararına çalışırlar ve onların esaslı kontrolleri altındadırlar. Bu önsel varsayım (mikro düzeyde) ekonomik kaynakların kullanımını işçi sınıfı örgütlerinin zayıflatılabildiği ya da denetim altına alındığı yerlerde herhangi bir diğer alternatif sistemden daha iyi sağlamaktadır. İkinci olarak, ortaklık yöneticileri girişime hizmet ettikleri sürece kendi hesaplarına da çalışmış olurlar. Üçüncü olarak, varsayimsal olarak, girişimin malikleri olarak pay sahipleri, yöneticiler üzerinde en üst düzeyde kontrol sahibidirler. Şirketler hukuku girişimcilik özgürlüğüne en alt düzeyde kısıtlamalar getiren basit bir çerçeveye sağlamak

durumundadır (Dine, 1989: 93). Bu yaklaşımda girişimin amacı kar maksimizasyonudur. Yönetimin işlevi esas olarak bu maksatla sınırlanmıştır. Böyle bir şirkette yönetimin yapısı pazarın gereklilikleriyle saptanır ve şirketler hukuku bu gereklilikleri tanımak durumundadır.

Çift kurul sisteminin prototipi Alman şirketler hukukunda bulunur. Alman hukukunda şirketler en yaygın olarak iki ana tarzda düzenlenmişlerdir; birleşik paylı şirket (AG)⁶ ve sınırlı sorumluluğu olan şirket (GmbH)⁷. Sınırlı sorumluluğu olan şirket kavramı (GmbH) girişim hisseleri üzerindeki ticaretin bir pazar teşkil etmediği ve görece olarak az sayıda hisse sahibinin bulunduğu iktisadi örgütlenmeleri içerir. Alman Hukuku'nda, pazarda satılabilir paylara bölünmüş sermayesi olan yegane şirket, birleşik paylı şirkettir (AG). (AG)'yi düzenleyen 1965 tarihli şirketler kanunu 401 maddelidir. Böylesine detaylı bir düzenlemenin altındaki amaç, kamu yararının korunmasıdır (de Cruz, 1995; 367). AG'nin yönetimi iki zorunlu organın oluşumunda (yönetim kurulu ve aufsichtsrat (danışma konseyi)). Bir AG 500'den fazla elemana sahip olduğunda, bir danışma kurulunun oluşturulması zorunlu hale gelmektedir.

Vorstand ve *aufsichtsrat* arasındaki ilişkiler detaylı hükümlerle düzenlenirler. Bu iki organı daha detaylı irdelemeden önce aynı bir danışma kurulunun ortaya çıkışı ile işçilerin yönetim kurulu seviyesinde temsil edilmeleri için geliştirilen teknikler arasındaki ilişkinin kısaca vurgulanması önemlidir. İşçi temsilinin temel fikri, bir girişimdeki işçilerin kendilerini etkileyen sorunlar ve çözümleri üzerinde karar sürecine katılmaları gerekliliğidir (Schoenbaum & Lieser, 1973; 100).⁸ Bu gerçeklik, Alman Sistemi'nde, yetmiş yıl önce başlayan ve bugüne değin dört ortak katılım kanunuyla düzenlenen, işçinin karar sürecine katılımı kurumunun anlaşılmasında kilit noktayı temsil eder (Kuebler et al., 1986, sf. 103).

Yönetim kurulu (vorstand) tam zamanlı çalışan profesyonel yöneticilerden oluşur. Görev kapsamı, işin yönetimi ve iktisadi performansını kapsayan işsel kararları (*Geschäftsführung*) almayı ve üçüncü kişilerle yüz yüze görüşme esnasında ortaklığı temsil ederek (*Vertretung*), karar almayı içerir. Kararları almak, başlatmak ve sürdürmek şeklindeki bağımsız güç, halin gereğinden kaynaklanmaktadır. *Geschäftsführung* Anglo-Amerikan örgütlenmesinde aynı zamanda hem yönetim kurul üyesi olup, hem de kararların günlük ifasıyla uğraşan uzman yöneticilerin

karar verme alanındaki konularına karşılık gelir.

Yönetim kurulunun (vorstand) kanuni görevleri ve yükümlülükleri oldukça geniştir.⁹ Yöneticiler, vergi yükümlülüklerinin yerine getirilmesinin yanı sıra, kanunun öngördüğü diğer kamusal ve sosyal görevlerle de sorumludurlar. Ayrışmalarda ve birleşmelerde olduğu gibi, ortaklığa ilişkin temel kararlarda yetkilidirler. Fakat bu temel değişiklikler en son noktada pay sahipleri genel kurulunun onayına bağlıdır. Yönetim kurulunun üyeleri, danışma kurulu tarafından en fazla beş yıl için, tekrar seçilebilecek biçimde atanabilirler. Bu uzun süre, yöneticilerin bağımsızlığını sağlamaya yarar (Kuebler ve diğerleri, 1986; 403). Kurulda kararlar ya oy birliğiyle ya da eğer girişim (şirket) tüzüğünde belirtilmiş ise çoğunluk kararıyla alınır. Başkanın tek başına aldığı ya da azınlığa dayalı kararlar usulsüzdür. Yönetim kurulu kendisine yetki tanınan konular ve alanlarda genel kurulun ve danışma kurulunun iradesini kayda almaksızın, bağımsızca, davranabilir. Zira yetkileri pay sahipleri genel kurulundan ya da danışma kurulundan değil, girişim tüzüğünden kaynaklanmaktadır (Schoenbaum & Lieser, 1973; 95). Öte yandan, yönetim kurulu işlevini yerine getirirken, ihmal ve emniyeti suistimalden sorumludur. Danışma kurulunun muvafakati de bu sorumluluktan kaçma olanağını tanımaz. Yönetim kurulu üyeleri, işi, girişimin ve pay sahiplerinin yararını gözeterek sürdürmelidirler. İşçilerin refah ve sağlıklarından da sorumludurlar. Bunlara ek olarak kamu çıkarlarına saygı duymaları gerekir (Schoenbaum & Lieser, 1973; 97-98).

Alman Hukuku'na "danışma kurulu" kurumu ilk kez 1861 tarihli Genel Ticaret Yasasıyla tanıştırılır. Danışma kurulu 1870 yılına kadar ihtiyardır. Mevcut sistemin ana hatları ise 1937 düzenlemeleri ile çıkar. 1965 değişikliklerinin bir kısmı danışma kurulunun denetimci statüsünü güçlendirmek için tasarlanmıştır (Vagts, 1966; 51). Ancak 1965 değişiklikleri bununla kalmamış, ortak yönetim ilkesini kanuna geçirmiş ve bu ilke gereğince oy hakkı sahibi işçilere tanınan yerlerle, büyük girişimlerde, danışma kurulunun yapısı esaslı olarak değişmiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki, ortak yönetim ilkesi işçilerin çıkarlarını gözetirken, 1937 değişikliklerinin altında yatan kamu yanısı yaklaşımı geliştirmekten öteye gitmiyordu (Conard, 1991; 77).

Danışma kurulu, girişim yönetiminin sürekli yönlendirimi ile sorumludur. Kurul, etkinliği ile orantılı olarak, girişimin politikası ve iktisadi başarısından sorumludur. Yönetim kurulu üye-

lerinin maaş, ek ödenekler ve ertelenmiş alacakları danışma kurulunca saptanır. Yine kurul, yönetim kurulunun atanmasından sorumludur. Yönetim kurulu üyelerini atayabildiği gibi, yerlerinden de edebilir. Yönetim kurulunun yıllık faaliyet raporunu denetler ve mali hesapları onaylar. Girişimin kayıtlarını inceler ve ilgili konularda özel açıklamalar isteyebilir. İki kurul arasında, yıllık mali hesaplar gibi önemli konulardaki uyumsuzluklar genel kurula taşınabilir. Girişim menfaati söz konusu olduğunda, yönetime karşı kendi adına dava açabilir. Danışma kurulu bütün bu fonksiyonlarını ifa ederken, gerekli bağlılık ve özeni, yönetim kurulunu yargılamak için kullanılan kriterlerin aynısına tabi olarak, göstermek zorundadır. Kural olarak, danışma kurulu, iktisadi işlevini yerine getirirken, yönetim kuruluna karışmaz. Ancak ortaklığın tüzüğünde açıkça onayının arandığı işlemlerde devreye girmek durumundadır.

Danışma kurulunun bütün üyeleri olağan genel kurul toplantılarında seçilir.¹⁰ Danışma kurulunun esaslı bir kısmı işçiler tarafından seçilmektedir. 2000 ya da fazla işçili büyük girişimlerde işçiler danışma kurulunun yarısını seçmektedirler. 500 ve üstü işçi çalıştıran şirketlerde ise, danışma kurulunun üçte biri işçiler tarafından seçilirler. Danışma kurulu en az üç kişiliktir. Sermayenin büyüklüğüne göre 21'e kadar ulaşsa da bu sayıyı geçemez. Ayrıca kurul üyelerinin sayısı 3'ün katlarına karşılık gelir. Üyeler pay sahipleri arasından olabileceği gibi, işçi üyelerde olduğu gibi, pay sahibi olmayanlar arasından da seçilebilirler. Yurttaşlık, ikamet ya da meskun olma durumu gibi sınırlayıcı şartlar aranmaz. Herhangi bir gerçek kişi olmak üyelik için yeterlyse de, bir kişinin en fazla 10 danışma kurulu üyeliği taşıyabileceği göz önüne alınmalıdır. Yeniden seçilmek mümkündür. Bir seçimin sonucu olan üyelik 4 seneyi aşamaz.

İkili kurul sistemini inceledikten sonra, sistemin genel bir değerlendirmesine gelebiliriz. Kabul edilen odur ki, denetleyici-gözlemleyici ile yönetici-işletici arasında açık bir ayırım sağlayabilmesi sistemin belli başlı artılarından. Bu sayede girişim örgütlenmesi netleşmektedir (Grossfeld & Ebke, 1978; 408). Böyle bir kurulun mevcudiyeti, yöneticileri eylemlerinde daha dikkatli olmaya itmektir. Daha öteye gidip, danışma kurulunu Demokles'in kılıcına benzetenler de vardır. Kurulun konumu ilk bakışta demoklesin kılıcını andırırsa da, yönetim kurulu ile birlikte aynı mekanizmanın çarklarını oluşturmaları nedeniyle bu benzetme yersiz kalmaktadır. Bu

Danışma kurulunun konumu ilk bakışta demoklesin kılıcını andırırsa da, yönetim kurulu ile birlikte aynı mekanizmanın çarklarını oluşturmaları nedeniyle bu benzetme yersiz kalmaktadır.

noktadan da öteye gidip danışma kurulunun yeteneklerini kapitalist sistemin çıkıntılarına ilaç olarak reçetelemeye çalışanlar da vardır. Asıl metin içerisinde cevap vermiyoruz." Yönetimin aşırılıklarını ve yönetici istismarını önlediği ise doğrudur.

Kurul, danışma işlevinin yanında, esaslı iş kararlarının tartışıldığı bir forum oluşturur. İşçi kökenli olmayan kurul üyelerinin çoğu zaman başka danışma kurullarında da bulunuyor olmaları nedeniyle girişime diğer girişimlerin deneyimlerinden yararlanma olanağı tanır (Grossfeld & Ebke, 1978;408). Yükümlülüklerin ayrılığının açıkça vaaz edilmiş olması şirket örgütlenmesinde yönetim kurulu dışında görevi olmayan üyelerin etkinliğini arttırmaktadır. Zira bu üyeler, aldıkları geniş içerikli kararların hayata geçirilmesinde detaylara uzanamamaktadırlar (Martin-Kaye, 1976; 209).

İki kurullu sistem, tek kurullu sistemle karşılaştırıldığında yapısı itibarıyla farklı çıkarların temsiline uygun görünmektedir. Dolayısıyla kara yönelik örgütlenme ve faaliyetin, kendini olabilecek en ödünsüz biçimde gerçekleştirdiği Anglo-Amerikan sistemine kıyasla güçlü bir toplumsal muhalefetin dalgalarını daha iyi emebileceği de aşıkardır. Tabii bu sözlerimiz, toplumsal muhalefetin aşılmasında mutad yöntem olarak üniformalı şiddet kullanan az gelişmişler için değil, dışarıdan aldığı dışarıya gönderdiğinden daha fazla olan gelişmişler için söz konusudur. Öte yandan, en son tahlilde, ikili kurul sistemi için denilebilir ki; sermaye yönetiminin gerekliliklerinin ihmali ihtimal dahilinde bile değildir. Başka bir deyişle, danışma kurulu üyeleri temsil ettikleri farklı çıkar gruplarıyla olan bağlarına rağmen, girişimin ali menfaatini her zaman en önde gözetirler (Schoenbaum & Lieser, 1973. s.100).

Nihayet, yönetim kurulu üyelerinin şirketten kaynaklanan dolaylı ya da dolaysız bütün kazançlarını saptadığı için, danışma kurulu, şirket yönetiminin çalışma ve şirketi daha etkin hale getirmeleri yolunda kuvvetli bir motivasyon aracıdır. Şirketi yönetenin kendi kazancını saptaması konusunda Anglo-Amerikan büyük girişim organizasyonundaki yapısal zaafiyet ikili kurul sisteminde gözükmez. ABD'li bir yönetici-üye sermayenin kendisini yeniden üretmesinde kullanılabilecek bir kaynağı gereksizce kendi özel tüketimine ayırabilir (a.g.e.; 101). Her iki sistemde de bal tutan parmağını yalar, ancak ABD'li yönetici parmağını daha derine daldırır, dolayısıyla taşıdığı bal kasesindeki eksilme daha fazla olacaktır denilebilir. Bu durum; hem Marksist teori içeri-

sinde sürmekte olan ara-sınıflar tartışmasında, hem de sınıfsal pozisyonların mülkiyetle bağlantısını kopartmaya çalışan Weberyan sınıf kuramcılarının yazılarında sık sık gündeme getirilmektedir.

Bazı Alman yazarlar, ikili kurul sisteminin yapısını şiddetli bir biçimde eleştirmektedirler. Onlara göre danışma kurulu, pek çok önemli yapısal zayıflığı nedeniyle kendisine biçilen kaftanı doldurmamakta, beklenileni verememektedir (Vagts, 1966; 52). Öncelikle, danışma ile yönetim eylemlerinin ifade ettikleri arasında ciddi bir sınır çizmek güçtür (a.g.e.; 53). İkinci olarak, pay sahipliğinin çok sayıda küçük parçaya bölündüğü durumlarda, pay sahiplerinin birlikte hareket edemeyen kısmının genel kurul yoluyla etkinliği azalacağından, pratikte yönetim kurulunun rızası olmaksızın danışma kuruluna seçilmek ya da yeniden seçilmek pek olası değildir. Bunun sonucu olarak, yönetim iradesini hakim kılar ve danışma kurulunun bağımsızlığı sorunu gündeme gelir (Schoenbaum & Lieser, 1973; 103). Üçüncü olarak, danışma kurulları, kendilerini oluşturan mantığın dolaysız sonucu olarak, çok sık toplanamazlar, bu da onlardan beklenen ve kağıt üzerinde pek çarpıcı gözükken işlevlerin yerine getirilmesini aksatır. İlaveten, yönetimin yaptıklarına dair yeterli bilgi akışını sağlayan tüzüksel ve yasal garantilere rağmen, danışmanların önüne gelen bütün bilgiler yöneticilerin filtresinden geçmektedir. Başka bir anlatımla; danışmanın firmanın faaliyetlerini değerlendirmek için elinde tuttuğu fotoğraflar yöneticiler tarafından çekilmişlerdir.

Danışma kurulunun işlevleri ve varlığı hakkındaki eleştirel değerlendirmelerin kaçınılmaz bir sonucu olarak, Alman Hukuku'nun girişim kavramını, yalnızca ekonomik bir perspektiften ele almayı, politik gerçekliğini de tanıyan yanına kesif saldırılar yapılmıştır. Saldırıcı yürütenlerin çoğunluğu, işin özünde "siyasi güç mümkün olduğunca iktisadiyata müdahale etmemelidir" tezini savunmaktadır. Aşağıdaki kısa değinide görüleceği gibi, Alman Sistemi sermayenin uluslararasılaşması sürecinde önemli tökezleme sinyalleri de vermektedir.

Bu "kesif" saldırılardan bir kaçını sıralarsak; öncelikle farklı çıkar gruplarının temsil edildiği bir bütünün girişim ruhunu baltalayacağı yönündeki haksız sayılamayacak iddiaları belirtmek gerekir (Dine, 1989; 94). İkinci olarak, bir ülkedeki girişimlerin sosyal reformlar için özel olarak yapılandırılmaları mümkün olsa da, aynı girişimlerin başka ülkelerdeki operasyonları için söz konusu

ABD'li bir yönetici-üye sermayenin kendisini yeniden üretmesinde kullanılabilecek bir kaynağı gereksizce kendi özel tüketimine ayırabilir.

kısıtlamaların ne kadar geçer akçe olabileceği sorulmuştur. Bu soru, değil sermayeyi (şu sıralarda gittikçe artan ölçülerde "finans kapital") bunaltmak, sermayenin yüksek menfaatine hafifçe dokunan ülkelerin (bunlar arasında bankacılık sektöründe yıllardır etkili bir denetim mekanizması kuramamış İngiltere ve son krizlerde görüldüğü üzere; Japonya da vardır) içine düştüğü acıklı görüntülerle birlikte ele alındığında yoğun anlam kesp etmektedir.¹²

Tek kurullu sistemin klasik örneği, Anglo-Amerikan Şirketler Hukukunda ifadesini bulur. İngiltere'nin büyük girişimlerin yönetimine yönelik düzenlemelerde geleneksel yaklaşımı, pay sahiplerinin çıkarlarına üstün yer tanımaktır (Boyle, 1993; 9). Ek olarak, duruma bir de tarihsel açıdan bakılırsa, Anglo-Amerikan hukuk geleneğinde mülkiyet hakları tanımlamasının aldığı biçimin Germen Hukukundan ne kadar farklı olduğunu tesbit etmemek pek mümkün değildir. Almanya'da mülkiyetin kişisel yarar yanı sıra kamusal yarar da gözetilerek kullanılması gerekliliği anayasal olarak ifadesini bulmuştur.¹³ Yönetim kurulunun girişim yönetimindeki önceliği de, geleneksel İngiliz yaklaşımının belirgin özelliğidir. Kurul üyelerinin atanması ve görevden alınması gücü yalnızca pay sahiplerine verilmiştir. Birleşik Devletler Hukuku da İngiliz geleneğini sürdürüp yeniden üretmek 'pay sahiplerinin çıkarlarının önceliği' ve 'yönetim kurulunun girişim yönetimindeki önceliği' prensiplerini kabul etmiştir.

Yeni dünya düzeni adı altında sunulan ve merkez ülkelerin insiyatifinde olan düzenlemeler bütünü, en son tahlilde piyasa güçlerinin her yerde mutlak olarak egemen kılınmasına dayanmaktadır. Piyasa güçleri de her tür devlet müdahalesine karşı olduğundan, bu yaklaşım işin doğasından kaynaklanan bir güçlenme eğilimini de doğasında taşımaktadır.

Anglo-Amerikan sisteminde şirket örgütlediği tekil sermayeyi yeniden üretmek ve arttırmaktan gayri maksadı olmayan bir araçtır. Bu durum şirket örgütlenmesine açıkça yansımış, bütün yetki genel kurul (malikler) ve yönetim kurulu (yöneticiler) arasında açıkça paylaştırılmıştır. Bu durum, ister kurul içinden olsun, ister dışından olup da yetkilendirilmiş olsun, yöneticilere yüksek güç geçmesi sonucunu doğurmaktadır. Yöneticilere aktarılan bu gücün yasal meşrulaştırımı ise ancak mülkiyet sahipliği ile mülkün yönetimi arasındaki klasik işlevsel ayrıma, belki de taşıyamayacağı nispette yüksek anlam vermektedir. Yönetim kurulu üyelerinin girişimin her türlü eylemine kişisel olarak katılması gerekliliği Anglo-

Amerikan yasa koyucularının temel ön varsayımı olarak halen mevcut hukukun düzenlenmesinde etkin rol almaktadır. Pay sahipleri kişisel çıkarlarını korumak için girişimin eylemlerini gözleyecekleri de etkin bir diğer ön varsayımdır. Gerekte genel kurul hesap soracaktır... Öte yandan, iş dünyasının artan karmaşıklığı, yönetim kurulu üyelerinin yetkilerini alt yöneticilere devretmeleri, yönetici ekibi kurul dışına taşımalarını gerektirmektedir. Bu nedenle hem Britanya'da hem de Birleşik Devletler'de yönetim kurulunun yetkilerini idari ve icrai uzman yöneticilere devri hukuken kabul bularak kurumlaşmıştır (Grossfeld & Ebke, 1978; 401).

Britanya'da girişimlerin, şirketler kanunu altında, iki temel ayrıma tabi olduğu saptanabilir. Her iki ayırım da pay sahiplerinin şirketin borçlarından sorumluluğu ve mülkiyetin paylara bölünüş şekli üzerinde sonuçlar doğurur. En yaygın biçim, özel ya da kamusal pay sahibinin yalnızca payı ile sorumlu olduğu (limited) tarzıdır. Belirtilmeli ki, Alman Hukuku'ndaki AG'nin Britanya Hukuku'ndaki en yakın izdüşümü İngiliz limited şirkettir (sınırlı paylı şirket). Büyük girişimlerin pratiğinde yönetim kurulunun işlevi¹⁴ girişim politikasının saptanması ve esaslı kararların alınması ile kısıtlı kalmaya eğilimlidir. Yönetim kurulu sermayenin işleyişine ilişkin esaslı kararları alır ve doğrudan kapitalist sınıfın bir organıdır. Günlük yürütme; küçük rütbeli, kurul dışı uzmanların ellerindedir. Kurul kendi kararlarının icrasını gerçekleştiren bir organ değildir. Yasalar, girişimi idare yetkisinin tam zamanlı uzmanlara devrine müsaade etmektedir. Günümüzde girişimin mutad işleyişini sağlayan uzman yönetici (managing director) dir. Genelde şirkete hizmet akdi ile bağlanırlar. Anglo-Amerikan sistem içinde kurul üyeleri ile uzman yöneticileri (kurul dışı yönetim ekibini) işlevlerinde ayıran yasal bir düzenleme yoktur. Bir kişi her iki görevi de yerine getirebilmektedir. Kararların alınmasında uzman yöneticilerin etkinliğini arttıran da bu yapıdır. Pratikte büyük girişimlerin yönetim kurulları uzman yöneticilerle ilişkileri kuvvetli olan, kurul dışında da çalışan kurul yöneticilerinden oluşmaktadır (Grossfeld & Ebke, 1978; 402). Yönetim, girişimin faaliyetleri hakkında, genel kurula bilgi sağlamak sorumluluğundadır. Yönetim kurulu, kurul dışı yönetim kadrosunu atar. Yöneticilerin kişisel çıkarları ile pozisyonları arasında bir uyum bulunmasına dikkat edilmelidir. İngiltere'de girişim ile yöneticiler (ve yakınlarının) arasındaki ödünç verme ve benzeri işlemler ciddi kısıtlamalar içeren 1985

Yeni dünya düzeni adı altında sunulan ve merkez ülkelerin insiyatifinde olan düzenlemeler bütünü, en son tahlilde piyasa güçlerinin her yerde mutlak olarak egemen kılınmasına dayanmaktadır.

düzenlemelerine konu olmuştur.

Anglo-Amerikan sisteminde tek bir kurul bulunmakla beraber, kurul içinde işlevsel bir ayrışma mevcuttur. Kurul üyesi olup da, aynı zamanda girişimin fiilen idaresinde yer alan üyelere içeriden olanlar (insiders) denmektedir. Aynı ekip Britanya'da iş (service) ya da çalışma (working) yöneticileri olarak adlandırılır. Öte taraftan, kuruldan olup da girişimin fiilen idaresinde yer almayan üyelere, Amerika'da dışarıdakiler (outsiders), Britanya'da olağan yöneticiler (ordinary directors) denmektedir. "Dışarıdakiler" in işlevi Alman danışma kurulununki ile kıyaslanabilir. Zira, teoride, maksatları öneriler getirmek ve yönlendirmektir. Daha da ötesi, danışmanın gerektiğinde etkin çalışmayan, kurul dışı ya da içi yöneticiyi daha etkin olanıyla değiştirmek zorunluluğu vardır. Ancak uygulamada güç dengesi "dışarıdakiler" aleyhine bozulmuş ve bunlar "içeride olanlar"ın isteklerine tabi hale gelmişlerdir. (Schoenbaum & Lieser, 1973 ve Conard, 1984). Anglo-Amerikan sisteminde olağan yöneticiler (dışarıdakiler), yalnızca yönetim kurulu toplantılarına katılıp, girişimin hesaplarını incelemek yetkisine sahiptirler. Ek olarak "içeride olanlar"ın bütün zamanının girişim yönetimine ayrılması gelenek halini almıştır, sözleşmeler de bu durumu yansıtmaktadır (Grossfeld & Ebke, 1978, s. 402).

Tarihsel olarak bakıldığında; kurul sistemi, girişimcinin aynı zamanda yönetici olduğu ve kendi çıkarını güttüğü bir dönemin ürünüdür. Sermayenin sürekli merkezleşme ve yoğunlaşma eğilimi akılda tutularak şu denilebilir; günümüzde, dünya genelinde büyük girişimlere yönelik düzenlemelerde genel eğilim, girişimin aidiyetini belgeleyen hisselerin belli bir yüzdesinin geniş bir kitleye yayılmasını kolaylaştırmak eğilimindedir. Senetler elektronik ortamlarda, zaman ve mekan sınırlamalarını da olduca azaltarak kolayca el değiştirebilmektedir. Bu nedenle, girişimin kontrolüne oynayan sermayenin temsilcisi olmadıkça, bireysel (ve genelde spekülasyoncu) pay sahibinin yönetim üzerindeki gücü yok seviyesine gelmektedir. Sıkıntılı durumlarda zaman ve para kaybetmeyi göze alarak şirket işlerini denetlemek için mahkeme yollarına düşen istisnai figürler çıksa bile, büyük çoğunluk paylarını satıp daha kazançlı bir başka hisseye "oynamayı" tercih edecektir. Sonuç olarak; pek çok hisse sahibi yönetim (dolayısıyla iktidarda bulunan sermayenin temsilcileri) tarafından belirlenen isimlere katlanmak durumunda kalacaktır. Bu duruma üzülen çıkarsa, teselli etmek kabilinden şu

söylenebilir ki; yönetim iktisadi performans denetiminden çıkmış değildir; işin doğası gereği temsil eden her zaman temsil edilen tarafından denetlenir. Öte yandan, Anglo-Amerikan tarzı işlevsel ayırımda Alman tarzı kurumsallaşmış ayırımın danışman üyelere sağladığı teminatların bulunmadığı haklı olarak iddia edilmiştir (Grossfeld & Ebke, 1978, sf.406). Hele hele bir işçi temsilcisinin şaka kabilinden bile olsa böyle bir yapılanmaya girmesi düşünülemez (Martin-Kaye, 1976, s. 208).

Bunlara karşın, çift kurul sisteminin hikmetinden istifade edemeyen Amerikalı için de teselli mevcuttur. Öncelikle, Anglo-Amerikan sisteminde, kurul üyesi olmayan yöneticinin şirket yönetimine müdahalesi Alman sistemine nazaran daha kolaydır (Vagts, 1966, sf.59). İkinci olarak; Amerikan saymanlık sistemi çok daha gelişmiştir. Nihayet Anglo-Amerikan Hukuku'nda mahkemelerde hak aramaya kalkışan için hem "şikayetçi"nin tanımı daha geniştir hem şikayetçinin üzerine binen yük (süre, maliyet, ispat yükü vs.) daha hafiftir (Vagts, 1966, sf.59). Bazı Alman şirketleri (örn; The German stock corporation) yüksek muafiyetlere tabidir. Bunun da iki nedeni vardır. Öncelikle, bir pay sahibinin girişim yönetimine karşı ve girişim adına hak arayabileceği hukuken kabul edilmemiştir. Dolayısıyla ve ikinci olarak, karşı taraf avukatlık ücreti ya da benzeri tazminattan mahrum kalan avukatlar için de farklı hukuk kanallarını zorlamak için bir dürtü bulunmamaktadır (Kuebler et al., 1989, s.403).

İki sistemi karşılaştırma çabasını güden bir kimse için göz önüne alınması gereken noktalardan birisi de, Anglo-Amerikan Şirketler Hukuku'nun göreceli esnekliğidir. Şöyle ki; Birleşik Devletler'in bazı eyaletlerinde iki kurulu sistem kabul edilmektedir. Aynı şekilde İngiliz Hukuk'u da iki kurulu sistemi yasaklamamaktadır.

Bu çalışmada büyük girişimlerin yönetim organlarının yapısına yönelik iki yaklaşımı ele aldık. Her iki yaklaşımın olumlu ve olumsuz yanlarını vurgularken, farklılıklarının boyutlarını da vermeye çalıştık. Sermayenin birikim ve merkezleşme süreci içerisinde büyük girişimlerin oynadıkları rollerin gitgide arttığı bir dünya içerisinde, beşinci yönerge (direktif) er ya da geç Avrupa Hukuk mevzuatı içerisinde yerini alacak ve Türkiye serbest piyasasının cılız rüzgarlarına yelken açacak ya da bu rüzgarlara maruz kalacak herkesin günlük hayatlarına girecek. İşte bu yönergenin aynı yarış pistinde de olsa farklı tarihsel kulvarlardan

Tarihsel olarak bakıldığında; kurul sistemi, girişimcinin aynı zamanda yönetici olduğu ve kendi çıkarını güttüğü bir dönemin ürünüdür.

gelen iki sistemi bütünleştirmek çabasında olduğunu, iktisatçılarımız ve hukukçularımız başta olmak üzere ilgililere duyurmak istedik.

Not: 1996 yılında Sussex Üniversitesinde Uluslararası Şirketler Hukuku dersinde sunulan bir çalışma metine esas alınmıştır. Bu çalışma esnasındaki katkılarından ötürü Dr. Alan Dignam'a teşekkür etmek isterim.

Dipnotlar:

1) Avrupa Birliği Hukuku'nun kaynakları içinde yönergeler (direktifler), (adeta bir anayasa gibi topluluk içi tasarrufların üstünde yer alan kuruluş anlaşmalarının oluşturduğu (birincil) hukukun arkasında) ikincil hukuk olarak tanınan ve en önemli parçası "Avrupa Birliği yetkili organları tarafından yaratılan hukuk" olan sahada yer alırlar. Avrupa Birliği yetkili organları tarafından yaratılan hukukun oluşturduğu dördü normalif düzenekte birinci sırada 'düzenleyici işlemler' (regülasyonlar) bulunur. Bunlar doğrudan uygulanan ve doğrudan etkiye sahip hukuki tasarruflardır. İkinci sırada bulunan yönergeler ise yalnızca yöneltildikleri amaç açısından bağlayıcıdır. Yönerge konsey tarafından veya usulü dairesinde, konsey ile parlamento veya konsey ile komisyon tarafından çıkarılır. Doğrudan uygulanmaz, üye ülke tarafından iç hukuka geçirilmesi gerekir.

2) Şirketleri düzenleyen hukuk kuralları ülkeden ülkeye değişmektedir. Farklı tarihsel gelişim çizgilerinden kaynaklanan çeşitli tanımlamalar üzerinden pek çok şirket türü dünya piyasasında faaliyet göstermektedir. Başka bir deyişle bizdeki bir şirket türünün tam karşılığını İngiliz ya da Alman Hukuku'nda bulmak mümkün değil. Bu nedenle biz, ülkemizdeki anonim şirketin farklı ülkelerdeki iz düşümüne yakın farklı hukuksal yapıları "büyük iktisadi girişim" tamlamasıyla karşılamaya gayret ettik.

3) "Anglo-Amerikan yaklaşımı" ifadesi, "büyük iktisadi girişim"lerde yönetim organlarının yapısını düzenleyen hukukun sınırları içerisinde kalmak kaydıyla, halen geçerlidir. Hali hazırda Britanya ve Amerikan Şirketler Hukuku'nda ciddi farklılıklar vardır. Buna ek olarak Birleşik Krallık, Avrupa Birliği'nin bir üyesi olarak, Avrupa Topluluk Hukuku'yla karşı karşıyadır. Yine de, iki Sistem arasındaki benzerlikler yönetim organlarının yapısı konusunda halen yeterince güçlü olduğu için bu terimi kullanmakta bir sakınca görmüyoruz.

4) "...İster kamu görevlileri tarafından kullanılsın, ister özel gruplar tarafından, birilerini ticaretten dışlamak, fiyatları düzenlemek, neyin üretileceğine karar vermek siyasi iktidardır. Ekonomik gücün göreceli olarak az sayıda kişinin eline geçmesi durumunda, siyasi özgürlükler tehlike altına girer.

Siyasi iktidar siyaseten sorumlu insanların ellerinde olmalıdır. Demokrasilerde siyasi iktidarı kullanma gücü yalnızca yönetilenler tarafından seçilmiş temsilcilere bırakılabilir..." (Anti-tröst kanunlarının tetkiki için kurulmuş Ulusal Komite Genel Vekili tarafından sunulan rapor (Frazer & Waterson (1994)).

5) Ortak girişime, çıkarları yer yer çatışan çok geniş bir toplum kesitinin yararını gözeten amaçlar edindirme düşüncesi endüstrileşmenin 19. yüzyıldaki başlangıç evrelerine kadar gider. Robert von Mohl ve Lorenz von Stein gibi liberal teorisyenler girişimlerin yalnızca pay sahiplerine değil aynı zamanda işçilere de oy hakkı veren kooperatifler olarak örgütlenmeleri gerektiğini öne sürmüşlerdir. Bu yazarların görüşleri, 1920'ler Almanyasında ortaklık yönetimi üzerindeki en çok kabul edilen yaklaşım haline geldi. Alman ortaklık yönetimini düzenleyen gelenekler işçilerin çıkarlarını neredeyse yatırımcılarınkiler kadar korumaya değer buluyordu. Alman şirketler hukukunda bu yaklaşım 1937 değişiklikleriyle kanunlaştı (Kuebler et al., 1986: 407). 1965'te kaldırılmasına karşın ortak girişimlerin amaçlarının tanınmasındaki geniş yaklaşım Alman Şirketler Hukuku'nun ayrırcı yanını teşkil etmeye devam etmiştir.

6) The Joint Stock Company (AG)

7) The Limited Liability Company (GmbH).

8) Ancak buradaki katılım ile postfordist işletme jargonundaki "katılım" birbiriyle karıştırılmamalıdır.

9) Yönetim kurulunun (vorstand) kanuni yükümlülük ve görevlerini daha iyi irdellemek için bkz de Cruz (1995), Pennington (1975), Grossfeld & Ebke (1978), Vagts (1966), Schoenbaum & Lieser (1973), Schmitthoff (1973), Conard (1984), Conard (1991), Roth (1973), Kuebler et al. (1986) ve Martin-Kaye (1976).

10) Oyların devri mümkün olmakla birlikte kurul üyeleri şartlı olarak seçilemezler (Schoenbaum & Lieser, 1973. sf. 93).

11) Günümüz toplumunda sömürünün temelini oluşturan güc bu iddia sahiplerinin varsayıldıkları gibi mülk sahibine ait değildir, güç özgün bir üretim yapısı içerisinde kendi kendisini yeniden çoğaltarak üreten sermayededir. Üretilimin temel yapısı nesneleşmiş, olmuş bitmiş ölü emeğin, canlı insanın kaslarını, sinirlerini, duygularını kullanarak hammaddeyi evirmesine, buna değer ekleyerek yeni bir nesne haline getirmesine dayanır. Burada mülk sahibinin, kapitalistin, kimliği önemli değildir. Kapitalist, Sovyetler Birliği'nin çöküşü ertesi (her nedense?) kitapları piyasaya bol miktarda pompalanmaya başlanan uzaylı bilgilerden, istilacılardan, uyarıcı dostlardan birisi de olabilir. Buna rağmen birşey değişmez; emek kendi ürettiklerine köleleşmeye devam eder. Kişi kendi emeğine yabancılaşır, kendi eserine köleleşir.

12) AEG yediemin idaresi altına girince bir İngiliz şirketi AEG ile ilgilendiğini, alabileceğini belirtmişti. Müzakereler olumsuz sonuçlanınca ağırlıklı sebebin AEG danışma kurulundaki sendika yöneticisine karşı İngiliz muhatabın duyduğu aşırı tepkiye yoruldu. Fakat bu taraflarca yapılan resmi açıklamada reddedildi (Kuebler et al., 1986, s.414).

13) Mahkemelerin kabulüne göre kamu yararı pay sahiplerinin, alacaklıların, işçilerin, yöre sakinlerinin ve geniş anlamıyla halkın çıkarlarını kapsamaktadır (Kuebler, 1986, s.407). Bu nedenle Alman Şirketler Kanunu'nda yapılan 1976 değişikliklerinden sonra,

bazı Alman sanayicileri tarafından açılan ve pay sahibi olmayan kişilerin danışma kurulunda bulunmasının pay sahiplerini mülkiyet hakkından yoksun bıraktığı iddiasını taşıyan davada Alman Yüksek Mahkemesi "Mülkiyet yükümlülük getirir ve kullanımı toplum huzuruna hizmet etmelidir" açıklamasını yapmıştır (Conard, 1991, s.79).

14) İngiliz girişimlerinde yönetim kurulunun sorumlulukları ve görevleri üzerine daha fazla bilgi için bak Hannigan (1993), Rose (1995), Bourne (1995), Pennington (1995) ve Anglo-Amerikan yaklaşımı için bak Vagts (1966) ve Grossfeld & Ebke (1978).+

Kaynakça

- 1) BOURNE, N. (1995). Company Law, Cavendish Publishing Limited, Londra
- 2) BOYLE, A. J. (1993). Draft Fifth Directive: Implications for Directors' Duties, Board Structure and Employee Participation, The Company Lawyer, Cilt 13, No. 1, s. 6-10
- 3) COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES (1976). Employee Participation and Company Structure, Bulletin of the European Communities, Supplement 8/75
- 4) CONARD, A. F. (1984). The Supervision of Corporate Management: A Comparison of Developments in European Community and United States Law. Michigan Law Review, Cilt 82, s. 1459-1487
- 5) CONARD, A. F. (1986). Theses For a Corporate Reformation, University of California, Davis, Cilt 19, s. 258-302
- 6) CONARD, A. F. (1991) Corporate Constituencies in Western Europe. Stetson Law Review, Cilt XXI, s. 73-95
- 7) CONARD, A. F. (1991) The European Alternative to Uniformity in Corporation Laws. Michigan Law Review, Cilt 89, s. 2151-2200
- 8) DINE, J. (1989). The Harmonisation of Company Law in the European Community, Harmonisation of Company Law, s. 93-119
- 9) EISENBERG, M. A. (1983). Corporate Legitimacy, Conduct, and Governance-Two Models of the Corporations. Creighton Law Review, Cilt 17, s. 1-19
- 10) FRAZER, T. & WATERSON, M. (1994). Competition

Law and Policy: Cases, Materials and Commentary, Harvester Wheatsheaf, Londra

- 11) GROSSFELD, B. & EBKE, W. (1978). Controlling the Modern Corporation: A Comparative View of Corporate Power in the United States and Europe. The American Journal of Comparative Law, Cilt 26, s. 397-415
- 12) HANNIGAN, B. M. (1995). Company Law, Butterworths, Londra
- 13) KUEBLER, F., MUNDHEIM, R. H. & SHAPIRO, I. (1986). Panel Discussion on Corporate Governance: US, German, and Japanese Perspectives. Journal of Comparative Business and Capital Market Law, Cilt 8, s. 401-418
- 14) MARTIN-KAYE, N. (1976). The Theoretical Basis of Modern Company Law, Journal of Business Law, s. 205-216
- 15) PENNINGTON, R.R. (1995). Company Law, Butterworths, Londra
- 16) ROTH, G. H. (1973) Supervision of Corporate Management: The "Outside" Director and the German Experience, North Carolina Law Review, Cilt 51, s. 1369-1383
- 17) SCHMITTHOFF, C. M. (1996). The Success of the Harmonisation of European Company Law, s. 100-108
- 18) VAGTS, D.F. (1966). Reforming the "Modern" Corporation: Perspectives From the German. Harvard Law Review, Cilt 80, s. 23-65

“amerikan modelinin” krizi mi?

ABD'de başlayıp Avrupa'ya yayılan iflaslar-skandallar dizisi ürkütücü bir tablo çiziyor. Yaklaşık sekiz aylık süre içinde; 2001 yılının sonuna doğru iflas eden enerji devi Enron, sahtekarlıkla suçlanıp yargı önüne çıkarılan ünlü Andersen, 100 milyon Dolar'lık cezaya çarptırılan Merrill Lynch, muhasebe hilesi ile suçlanıp iflası istenen Global Crossing ve Qwest Communication International, Haziran ayında iflas eden Adelphia Communications, bilançolarındaki kuşular yüzünden başkanının istifaya zorlandığı Dynegy, yüz binlerce dolarlık vergi kaçakçılığı ithamı ile karşı karşıya kalan Tyco, telekomünikasyon alanında ABD'nin ikinci büyük şirketi olan ve 2001 ile 2002'nin ilk üç ayında 3.85 milyar'lık bir muhasebe hilesi tespit edilen Worldcom, satış hasılatını 1997 ile 2001 yılları arasında 6.4 milyar Dolar ve vergi öncesi karını da 1.4 milyar Dolar daha yüksek gösteren Xerox piyasaları derinliğine sarstılar.

ABD'deki bu salgın kısa zaman içinde Avrupa'ya da sıçradı. Vivendi Universal'deki düşümlere, dünyanın en büyük sigorta şirketlerinden Axe'nin hisselerinin 1997 Ekim'inden bu yana en düşük değerlerine inmesi eklendi. Bunu dev Sodexo'nun hisselerindeki büyük değer kayıpları ve daha önceleri en güvenilir olarak nitelenen Carrefour hisselerinin kayıpları izledi. Ayrıca batıda hisse senetlerindeki en yoğun düşüşlerin, paradoksal olarak teknoloji ve telekomünikasyon dışındaki sektörlerde yaşanması ilginç bir gelişme oldu. Sonuçta, Avrupa'da geleneksel “sıfır riskli” hisse senedi kalmamış oldu.

Borsa sistemini bir çöküntünün eşiğine getiren bu gelişmeler zincirinin yarattığı şok dalgası, hissedarların, öncelikle şirket yöneticilerine ve daha sonra ekonomiye olan güven duygularını yitirmelerine yol açtı. İktisadi durgunluğu 11 Eylül'den bu yana aşma çabaları içinde olan ABD ve Batı, yeni ve daha kötü sonuçlara yol açmadan bu sarsıntıları durdurma arayışları içine girdi.

Bu bağlamda alınması düşünülen önlemler, doğaldır ki, yeni kriz unsurunun değerlendirilmesinden ve yorumlanmasından geçecektir. Konuya ilişkin analizleri iki tez etrafında toplamak anlamlı görünüyor:

A- Kriz, Güçlü Ama Geçici Bir Depremin Sonucudur.

“İnternet ekonomisinin” sağladığı olanaklar 2000 yılına gelindiğinde değişik nedenlerle tükenince, aynı yılın Mart ayında yeni teknolojiye dayanan hisse senetlerinin değerinde büyük bir düşüş yaşandı. Bu duruma büyüyen bir borç yükü ile yakalanan firmalar, geri ödemelerinde zorlanmaya başladılar. Sıkıntı ve tedirginlik böylece piyasaların tümüne yansdı. Küçük hissedarlardan emeklilere, ücretlilerden beyaz yakalıları varıncaya kadar değişik düzeylerdeki aktörler, değişik nedenlerle bu olgudan etkilendiler.

Bu tarihe kadar ABD Borsası'nın uzun bir zaman dilimi içinde sürekli yükselen bir trend göstermesi, finans kuruluşlarının yatırımcıya tam bir güvence vermesi ve en yüksek getiri için nerede ise kefil olması, hem hissedarları hem şirketlerin hisselerini satın alan şirket çalışanlarını bu araçlardan büyük bir gelir elde etme beklentisine soktu.

Bu söylenenlere, doksanlı yılların “hızlı” ve “çabuk” kavramlarının ekonomik yaşama yansması eklendiğinde, yatırımcı açısından “kısa vade”de olabildiğince çok “getiri” elde etmenin temel bir beklenti haline geldiği görülür.

Şirket yöneticileri, bu dönemde, böyle bir talebin baskısını olanca ağırlığı ile üzerlerinde hissettiler. Yatırımın uzun vade gerekliliği ile hissedarın baskısı çeliştiğinde kazanan ikincisi oldu. Yöneticinin, her üç ayda bir hazırlamak zorunda olduğu bilançolarındaki olumlu rakamlarla ölçülen performansı, sabırsız hissedarı kaybetmemenin yolu olarak görüldü. Kısa süre içinde dağıtılan karların ise şirketlerin mali yapılarını zayıflatacağı gerçeği göz ardı edildi.

Diğer yandan yöneticilerle hissedarların çıkarları arasında çakışma arayan **stock-options** yöntemi inanılmaz istismarlara yol açtı. Özellikle şirket çalışanlarına tanınan; şirketlerin hisselerinin gelecekte, istendiğinde belirli bir sürede daha önceden saptanmış bir fiyatla alınabilme imkanı veren **stock-options**, bir yandan şirket üst düzey yöneticilerine inanılmaz karlar sağlarken, diğer yandan şirketlere vergiden kaçınma imkanı yarattı.

Metin Sarfati*

*Dr.
Marmara Üni.

Örneğin; Enron'daki 140 üst düzey yönetici, bu yolla 2001 yılında 435 milyon Dolarlık bir avantaj sağlarken, bu tutarların vergiden indirilmesi olanağı da kazanıldı.

Kimi iktisatçılara göre, Amerikan grupları **stock-options'lar** sayesinde 2000 yılında vergilerini 56,4 milyar Dolar indirmeyi başardılar.

Stock-options'lardan sağlanan gelirler 1990'lı yılların sonunda patronların gelirlerinin ortalama yüzde 80'ini oluşturdu. Örnekleme gerekirse, 1981 yılında Amerika'da en gözde üst düzey yöneticiler 2,3 ile 5,7 milyon Dolar arası gelir elde ederken, geçtiğimiz sene bu rakam Business Week'e göre 64 ile 706 milyon Dolar arasında değişiyordu.

Hisselerin değerindeki küçücük bir yükselmenin kendilerine ne denli büyük bir artış sağlayacağını gören bu kişiler "ahlak" dışı arayışlara girebildiler.

Sıralanan nedenler, belirtildiği gibi 2000 yılında durgunluğa giren ekonomik ortamla buluştuğunda, özellikle ve öncelikle Amerikan iş dünyası sarsıntılara uğradı.

B- Kriz Amerikan Sisteminin Kendi Ürünüdür

'80'li yılların başında ultra-liberal ideolojiden kaynaklanan uygulamalarla "yeni" düzenin temelleri atıldı. Özellikle Chicago okulu ve Nobel ödüllü Garcy Becker'in etkisinin görüldüğü oluşumda, insan davranışlarının temelinde **çıkartın ve bireyciliğin** yattığı öneriliyor ve toplumsal düzenlemelerin de buna göre yapılması gerektiği ileri sürülüyordu. Buradan hareketle, ekonomik düzeyde de karın nerede ise en önemli unsur, bireyleri harekete geçiren asıl motif olduğu varsayılıyordu.

Keynesçi dönemin sonu ilan edilerek, ortodoksliberal politikalar gündeme getirilip, devlet ekonomik yaşamdan çıkartılmakta, "düzensizleştirme" büyük hız kazanmakta idi. Bu da özel sektörün imkanlarını arttırmış, finansal liberalleşmeye ivme kazandırmıştı. Düşürülebilir enflasyon, faiz oranlarını geriletmiş, böylece Keynesçi politikalarla bir anlamda güçsüzleştirilen rantiyeye kesim tekrar eski gücüne kavuşmuştu.

Diğer yandan, bireyin ve karın toplumsal-iktisadi organizasyonun temelleri olduğu kabul edildiğinde, önceki "**yönetici firma**" kavramı rafa kaldırılmış, yönetici güçsüzleştirilerek

değerler sisteminin merkezinde "**hissedarın**" olduğu ilan edilmişti. İktidar artık her an oradan oraya kaçabilen, alabildiğine nazlı, tatmini güç **bireyin-hissedarındı**.

Tasarlanan yeni düzende, yöneticiler, siyasal sorumlular, denetçiler, analistler, şeffaflığı ve hissedarların olabildiğince çok ve çabuk gelir elde etmelerini sağlayacaklardı. "Yeni kapitalizmin" tüm kurumlarının oluşturduğu ve sistemin mükemmel bir işleyişe sahip olacağı düşünülüyordu. Üstelik, hissedarların egemenliği demokrasiye de etkinlik kazandıracaktı.

İktisadi ve toplumsal organizasyonların temelinde sadece bireysel çıkarın ve piyasanın kendiliğinden dengeye getirci fonksiyonlarının yattığını ileri süren yukarıdaki tezin, gelinen noktada krizin asıl yaratıcısı olduğu ileri sürülmektedir. Bu durumda öncelikle yapılması gereken, değerler sisteminin temel varsayımlarının tekrar gözden geçirilmesi ve Greenspan'ın da işaret ettiği gibi, "**piyasanın anlamının**" tekrar sorgulanmasıdır.

Sonuç

Yukarıda verilen tezler derinliğine tartışılmaya muhtaçtırlar. Bununla birlikte reformlar gündeme geldiğinde, siyasal partilerin seçim kampanyalarının firmalar tarafından finanse edildiği ABD gibi bir ülkede, halkın çıkarının nasıl kollanacağı bir soru işaretidir.

İktisadi krizleri aşma gücünü gösteren, Dünya Savaşlarına rağmen ayakta kalabilen kapitalist sistem "**güven**" unsuru olmaksızın yaşayamaz.

Risk ögesi kapitalist sistemin özünü oluşturduğu gibi, güven de sistemin yaşayabilirliği açısından çok önemlidir. Yatırım kararı ile yatırımın sonucu arasındaki zaman farkından dolayı riski tümü ile yok etmek mümkün değilse bile, karar alıcı için riski dengeleyen, toplumsal ve siyasal organizmaya duyduğu **güvendir**.

Güvenin kaybolmakta olması, sistemin ayakta kalma şansını ciddi şekilde etkileyebilecektir.

Gündemdeki önlemlerin ve reformların sistemin temel ettiğini sorgulaması beklenmemekle birlikte, Amartya Sen'in de belirttiği gibi insan davranışlarını belirleyen motifleri böylesine dar sınırlar içine hapsedmenin gerçekliği tartışılmaya muhtaçtır.

***kitap tanıtımı* : macro-economics in question: the keynesian-monetarist orthodoxies and the kaleckian alternative**

Küreselleşmeyle birlikte artan yoksulluk, bölüşüm ilişkileri ve gelir dağılımıyla ilgili tartışmaların yeniden canlanmasına neden oldu. Bu tartışmaların bir tarafında Dünya Bankası ekonomistleri Dollar ve Kraay'ın ileri sürdüğü gibi büyümenin yoksullar için iyi olduğunu savunanlar var. Buna göre küreselleşmenin yol açtığı sorunlar bir anlamda ancak daha fazla küreselleşme ile aşılabılır ve piyasa dinamiklerinin önünün açılması yoksullar için de iyi olacaktır. Diğer taraftan büyümenin niteliğinin önemli olduğunu ve eşitlikçi bir büyümenin gözetilmesi gerektiğini savunanlar da var.

Bu tartışmaların konusunu oluşturan büyüme, istihdam, gelir dağılımı ve piyasa yapısının bunlar üzerindeki etkileri esasen makroekonominin de önemli araştırma başlıkları. Sawyer'ın kitabının gündemdeki bu başlıkların makroekonomik temellerinin eleştirel bir incelemesi için kapsamlı bir çerçeve sunduğu kanısındayım.

Sawyer, kitabı yazma ve Kalekyen alternatifi ortaya koyma gerekçelerini üç etkiyle açıklıyor. Birincisi, endüstriyel ekonomi üzerinde yaptığı çalışmanın, ona, endüstrilerin ve ekonominin birkaç büyük firma tarafından belirlendiğini göstermiş olması. Sawyer bu oligopolistik yapının makroekonomik sonuçlarını keşfetme ihtiyacı duyduğunu belirtiyor. İkinci etki enflasyon üzerine yaptığı araştırmadan geliyor: "Hedef reel ücret pazarlığı ve artı maliyet fiyatlaması ampirik verilerle yeterince desteklenmesine rağmen, bunların teorik temelleri yeterince geliştirilmemiş ve makroekonomik teori açısından sonuçları büyük ölçüde keşfedilmemiş durumdadır". Üçüncüsünü makroekonominin durumuna duyduğu tepkiyle açıklıyor: "Monetarizm Keynezyen iktisadın otoritesini sarsmakta başarılı olurken, monetarist alternatif benim tanıdığım ekonominin bir resmini ortaya koymamıştır. Tam rekabetle ilgili varsayımları endüstriyel ekonominin araştırma bulgularıyla uyuşmamaktadır..." Sawyer'a göre Kalecki tüm bu ihtiyaçlara cevap vermektedir. Onun çalışması hem efektif talep prensibi, yatırımların önemi gibi en önemli Keynezyen düşünceleri kapsamakta hem de kapitalist ekonomilerin oligopolistik olduğu düşüncesini işlemektedir.

Kalecki genelde Keynezyen iktisatla birlikte anılan bir iktisatçıdır; bunun belki de en önemli nedeni her ikisinin de talebe belirleyici bir rol

atfetmesidir. Sawyer bunun doğru olduğunu belirtmekle birlikte temel yaklaşımlarının farklı olduğu üzerinde durmaktadır. Kalecki bütün analizini oligopolist görüşe dayandırmakta ve gelir dağılımı, istihdam vb. başlıklarda tamamen farklı sonuçlara ulaşmaktadır: "Keynezyen görüşte, işsizlik sistemin kötü işlemeden, esas olarak toplam talepteki eksiklikten doğmaktadır ve uygun devlet müdahalesiyle düzeltilebilir. Buna karşın, Kalekyen yaklaşımda işsizlik emeğin daha yüksek reel ücretler için olan taleplerini oligopolistlerin kar isteklerine uygun bir seviyeye çekmeye yaramaktadır."

Sawyer Keynezyen ve monetarist yaklaşımların birbirlerinin alternatifi olmadığı görüşüne dayanarak her ikisini "geleneksel makroekonomi" olarak adlandırıyor. Bunun en önemli gerekçesi her iki yaklaşımın tam rekabete dayanan atomistik bir kapitalizm görüşünü paylaşmalarıdır. Diğer önemli bir gerekçe de gelirin ücretler ve karlar arasındaki dağılımının bu teorilerde büyük ölçüde ihmal edilmesidir. Kalekyen alternatifte ise gelir dağılımı pek çok biçimde önemlidir: "Özel sektörün tasarrufları gelirin ücretler ve karlar arasındaki dağılımı tarafından etkilenmekte ve yatırım talebi de karlar ve karlılık tarafından etkilenmektedir. Gelir dağılımı emeğin reel ücret talepleri ve firmaların kar hedefleri tarafından güçlü biçimde etkilenmektedir. Bu güçlerin ortak bir noktaya varma süreci aynı zamanda çıktı ve istihdam seviyesini etkilemektedir."

Kitabında "Geleneksel makroekonomi"nin tüketim, yatırım, tasarruf, para arzı ve talebi, enflasyon, istihdam gibi temel başlıklarda ayrıntılı bir kritiğini yapan Sawyer daha sonra Kalekyen alternatifi ayrıntılı bir teknik sunumunu ve ayrıca ampirik dayanaklarını ortaya koyuyor. Bu bakımdan makroekonomi bilgisini geniş bir bağlamda gözden geçirmek isteyen öğrencilere olduğu kadar ilgili alanlarda çalışan araştırmacılara da sunduğu alternatif metotlarla yararlı olacağı düşüncesindeyim. Özellikle Eriñç Yeldan'ın değerli kitabı "Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi"nde belirttiği gibi ülkemizde imalat sanayinin alt-sektörlerinin yarından fazlasının "eksik rekabetçi" olduğu düşünüldüğünde büyüme, gelir dağılımı, yoksulluk konularında yapılacak araştırmalarda oligopolistik kapitalizm görüşünden hareket eden Kalekyen analizden faydalanılabileceği muhakkaktır.

**Hazırlayan:
Bülent
Hoca***

**Malcolm C.
Sawyer
Wheatsheaf
BooksLtd.1984**

*M.Ü.
Kalkınma İkt.
Yük. Lis. Öğr.

EDİNEBİLECEĞİNİZ SAYILAR

SAYI

KONULAR

353-354	SOLUN YENİ EKONOMİ POLİTİKALARI
360-361	SOSYAL GÜVENLİK SİSTEMİ: SORUNLAR VE ÇÖZÜMLER
362	KÜRESELLEŞME, ULUS DEVLET VE KİMLİK
364	EĞİTİM POLİTİKALARI
365	İKTİSAT TEORİLERİNDE SON GELİŞMELER
366-367	KAPİTALİZM VE AZ GELİŞMİŞLİK
368	TÜRKİYE'DE SERMAYE, DEVLET, SİYASET
369	SENDİKALAR VE KÜRESELLEŞME
370-371	İŞGÜCÜ, ESNEKLİK VE SERMAYE
373	GELİŞME, İTAAT, DEĞİŞİM
374	SEÇİM SİSTEMLERİ, TEMSİL KRİZİ VE TÜRKİYE
375	ULUSLAR ARASI SİSTEMDEKİ DEĞİŞMELER VE TÜRKİYE
376	ÜNİVERSİTELER, BİLİM VE İKTİSAT EĞİTİMİ
377	KADINLAR VE ÇALIŞMA HAYATI
378	FİNANS, RANT VE KÜRESEL İLİŞKİLER AĞINDA TÜRKİYE
379	ENFLASYON, EŞİTSİZLİKLER VE ENGELLER
380	TÜRKİYE'NİN DİAMİKLERİ
381	KÜRESELLEŞEN SERMAYENİN ANAYASASI: MAİ
382	GENÇ İKTİSATÇILARIN MESLEK REHBERİ, GLOBALLEŞME, DEVLET
383	75. YILINDA CUMHURİYET
384	KRİZ
385	KONSOLİDE BÜTÇE
386	YENİ DÜNYA DÜZENİNDE TÜRKİYE
387	SERMAYE PİYASALARI VE BANKALAR
388	TÜRKİYE'DE SİYASETİN BOYUTLARI
389	İKTİSAT METEDOLOJİSİ
390-391	YÜZYIL BİTERKEN GELECEĞE BAKIŞ
392-393	SOSYAL DEMOKRASİ
394	DEVLET-İ ALİYYE'NİN MİRASI
395	ULAŞTIRMA EKONOMİSİ
396	SEÇMELER-İKTİSAT YAZILARI
397-398	BÜTÇE VE MALİYE POLİTİKALARI
399	TÜRKİYE-AB-AVRASYA
400	BORSANIN GELİŞİMİ
401-402	DEĞİŞEN DÜNYA'DA TÜRKİYE'NİN YERİ
403	DEVLET VE KAPİTALİZM I
404	DEVLET VE KAPİTALİZM II
405	EKONOMİDE İSTİKRAR ARAYIŞLARI
406	DÜNYA EKONOMİSİNDE YENİ OLUŞUMLAR
407	BÜTÇE
408	AVRUPA BİRLİĞİ-GÜMRÜK BİRLİĞİ VE TÜRKİYE
409	BİRLİĞİN AVRUPA'SI VE TÜRKİYE
412	YOL AYRIMINDAKİ TÜRK TARIMI
413-414	İKTİSAT-İSTİKRAR-TÜRKİYE
415	NASIL BİR İKTİSAT EĞİTİMİ?
416	DÜNYA EKONOMİSİ NASIL YÖNETİLİYOR?
417	FİNANS SEKTÖRÜ VE BANKACILIK
418-419	GELİR DAĞILIMI, YOKSULLUK, POPÜLİZM
420	KRİZİN GÖLGESİNDE TÜRKİYE BÜTÇESİ

TÜRKİYE'NİN EN BÜYÜK AİLESİ

- ABANA
- ELEKTRO-
- MEKANİK SANAYİ VE
- TİCARET A.Ş. • ACIBADEM
- SAGLIK HİZMETLERİ VE TİC. A.Ş.
- ADANA CEMENTO SANAYİ T.A.Ş.
- ADEL KALEMLİK TİCARET VE
- SANAYİ A.Ş. • AFTON CEMENTO
- SANAYİ T.A.Ş. • AK ENERJİ ELEKTRİK ÜRETİMİ
- ORTAÜRETİM GRUBU A.Ş. • AK YATIRIM
- ORTAKLIĞI A.Ş. • AKAL TEKSTİL SANAYİ A.Ş.
- AKBANK T.A.Ş. • AKCANSA CEMENTO SANAYİ VE
- TİCARET A.Ş. • AKIN TEKSTİL A.Ş. • AKSA AKRİLİK KİMYA
- SANAYİ A.Ş. • AKSİGORTA A.Ş. • AKSU ENERJİ VE TİC. A.Ş.
- AKSU İPLİK DOKUMA VE BOYA ARAÇ FABRİKALARI T.A.Ş.
- AKTAS ELEKTRİK TİCARET A.Ş. • AKTIF FINANS FACTORING
- HİZMETLERİ A.Ş. • ALARKO CARRIER SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
- ALARKO GAYRİMENKUL YATIRIM ORTAKLIĞI A.Ş.
- ALARKO HOLDING A.Ş. • ALCATEL TELETAŞ TELEKOMÜNİKASYON
- ENDÜSTRİ TİCARET A.Ş. • ALFA MENKUL DEĞERLER A.Ş.
- ALKİM ALKİM KİMYA VE TİCARET TİCARET A.Ş.
- ALKİM KAYIŞ SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
- ALTERNATİF YATIRIM ORTAKLIĞI A.Ş. • ALTERNATİFBANK A.Ş. • ALTINYAĞ
- KOMBİNALARI A.Ş. • ALTINYILDIZ MENSCUCAT VE KONFEKSİYON
- FABRİKALARI A.Ş. • ALTINYILDIRI ÇEŞME TURİSTİK TESİSLER A.Ş. • ANADOLU
- ANONİM TÜRK SİGORTA ŞİRKETİ A.Ş. • ANADOLU EFES BİBACILIK VE MALI
- SANAYİ A.Ş. • ANADOLU CAM SANAYİ A.Ş. • ANADOLU GIDA SANAYİ A.Ş.
- ANADOLU HAYAT SİGORTA A.Ş. • ANADOLU İSİZÜ OTOMOTİV SANAYİ VE
- TİCARET A.Ş. • ARAT TEKSTİL SANAYİ VE TİCARET A.Ş. • ARÇELİK A.Ş. • ARMA
- BİLGİSAYAR SANAYİ VE TİCARET A.Ş. • ARSAN TEKSTİL TİC. VE SAN. A.Ş. • ASELAN
- ELEKTRONİK SANAYİ VE TİCARET A.Ş. • ATA YATIRIM ORTAKLIĞI A.Ş. • ATAŞAN
- GAYRİMENKUL YATIRIM ORTAKLIĞI A.Ş. • ATILANIS YATIRIM ORTAKLIĞI A.Ş. • ATILANIS
- KİMYETLER YATIRIM ORT. A.Ş. • AVRASYA MENKUL KIYMETLER YATIRIM
- ORTAKLIĞI A.Ş. • AYEN ENERJİ A.Ş. • AYGAZ A.Ş. • BAĞFAŞ BANDIRMA GÜBRE
- FABRİKALARI A.Ş. • BAK AMBALAJ SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
- BANVİT BANDIRMA VİTAMİNLERİM SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
- TİCARET A.Ş. • BATISOKE SÖKE CEMENTO
- SANAYİ T.A.Ş. • BATIÇİM
- DURAN
- MATBAACILIK
- SANAYİ A.Ş. • ECZACIBASI
- ECZACIBASI YAPIL GEREÇLERİ
- YATIRIM HOLDİNG ORTAKLIĞI A.Ş. • ECZACIBASI
- TİCARET A.Ş. • EFES SİNAİ YATIRIM HOLDİNG A.Ş. • EGE ENDÜSTRİ VE
- EGE SERAMİK SANAYİ VE TİCARET A.Ş. • EĞEPLAST EĞE PLASTİK TİCARET VE SANAYİ A.Ş. • EĞS EĞE GİYİM SANAYİ VE DİS TİCARET A.Ş. • EĞS EĞESER GİYİM SANAYİ İÇ VE DİS TİCARET A.Ş. • EĞS FİNANSAL KIRALAMA A.Ş. • EĞS
- HOLDİNG YATIRIM A.Ş. • ERBOSAN ERÇİTAŞ BORU SANAYİ VE TİCARET A.Ş. • ERERİ DEMİR VE ÇELİK
- VE TİCARET A.Ş. • ESEM SPOR GİYİM SAN. VE TİC. A.Ş. • EYEREN MENKUL KIYMETLER YATIRIM
- MOGUL İZMİT PİSTON VE PİM ÜRETİM TESİSLERİ A.Ş. • FENİS ALUMİNYUM SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
- FORD OTOMOTİV SANAYİ A.Ş. • FRİGO-PAK GIDA MADDELERİ SAN. VE TİC. A.Ş.
- FİNANS FİNANSAL KIRALAMA A.Ş. • FİNANS YATIRIM ORTAKLIĞI A.Ş. • FİNANSSANIK A.Ş.
- GALATASARAY YATIRIM ORTAKLIĞI A.Ş. • GARANTİ GAYRİMENKUL YATIRIM ORT. A.Ş. • GENEL
- GİMA GIDA VE İHTİYAÇ MAD. T.A.Ş. • GİMSAN GEDİZ İPLİK VE MENSCUCAT SANAYİ A.Ş. • GLOBAL
- SANAYİ İHALAT İHRACAT A.Ş. • GOODYEAR LASTİKLERİ T.A.Ş. • GORBON İSİL SERAMİK A.Ş.
- GÜMÜŞSUYU HALI VE YER KAPLAMALARI SAN. VE TİC. A.Ş. • GÜNEŞ SİGORTA A.Ş.
- BATI
- ANADOLU
- CEMENTO SAN. A.Ş.
- BAYRAKLI BOYA VE
- VERNİK SANAYİ A.Ş. • BEKO
- ELEKTRONİK A.Ş. • BERDAN TEKSTİL
- SANAYİ VE TİCARET A.Ş. • BEŞİTAŞ
- FUTBOL YATIRIMLARI SAN. TİC. A.Ş.
- BİRLİK MENSCUCAT TİCARET VE SANAYİ
- İSLETMELERİ A.Ş. • BİSAŞ TEKSTİL SANAYİ VE
- TİCARET A.Ş. • BOLU CEMENTO SANAYİ A.Ş.
- BOROVA YAPIL ENDÜSTRİSİ A.Ş. • BORUSAN BİRLEŞİK
- BORU FABRİKALARI A.Ş. • BORUSAN YATIRIM VE
- PAZARLAMA A.Ş. • BOSCH FREN SİSTEMLERİ SANAYİ VE
- TİCARET A.Ş. • BOSSA TİCARET VE SANAYİ İSLETMELERİ T.A.Ş.
- BOYASAN TEKSTİL SANAYİ VE TİCARET A.Ş. • BRİSA
- BRIDGESTONE SABANCI LASTİK SANAYİ VE TİCARET A.Ş. • BSH
- PROFİLO ELEKTRİK GERÇELER SANAYİ A.Ş. • BUNERANG YATIRIM
- ORTAKLIĞI A.Ş. • BURÇELİK BURSA ÇELİK DOKUM SANAYİ A.Ş.
- BURSA CEMENTO FABRİKASI A.Ş. • CAMİS LOJİSTİK HİZMETLERİ VE
- TİCARET A.Ş. • CEYLAN GİYİM SANAYİ VE TİCARET A.Ş. • CEYTAŞ
- MADENCİLİK SANAYİ VE TİC. A.Ş. • COMMERCIAL UNION SİGORTA A.Ş.
- CARSI BÜYÜK MAĞAZACILIK A.Ş. • CBS BOYA KİMYA SANAYİ VE
- TİCARET A.Ş. • CBS PRİNTAŞ BAŞKI MÜBEKKEPLERİ VE GERÇELERİ
- SANAYİ A.Ş. • ÇELERİ HAVA SERVİSİ A.Ş. • ÇELİK HALAT VE TEL SANAYİ A.Ş.
- ÇEMTAŞ ÇELİK MAKİNA SANAYİ VE TİCARET A.Ş. • ÇİMBİTON HAZİRİCEN
- VE PREFABRİK YAPIL SAN. VE TİC. A.Ş. • ÇİMENTAŞ İZMİR CEMENTO
- FABRİKASI A.Ş. • ÇİMSA CEMENTO SAN. VE TİC. A.Ş. • ÇUKUROVA ELEKTRİK A.Ş.
- DARDANEL DENTAS GIDA SANAYİ A.Ş. • DEMİR YATIRIM ORTAKLIĞI A.Ş.
- DEMİSAŞ DOKUM EMAYE MAMÜLLERİ SANAYİ A.Ş. • DENİZLİ CAM SANAYİ VE
- TİCARET A.Ş. • DENTAS AMBALAJ VE KAĞIT SANAYİ A.Ş. • DERİMOD KONFEKSİYON
- YAYINCI VE PAZARLAMA A.Ş. • DOĞAN YATIRIM HOLDİNG A.Ş. • DOĞUSAN
- YEDEK PARÇA İMALAT VE TEKNİK A.Ş. • DOĞAN BURDA RIZZO DEĞİRİ
- YAYINCI VE PAZARLAMA A.Ş. • DOĞAN SİRKETLER GRUBU
- DOĞULDING A.Ş. • DOĞUSAN YATIRIM HOLDİNG A.Ş. • DOĞUSAN
- BORU SANAYİ VE TİCARET A.Ş. • DOKTAŞ DOKUM-ÇÜLÜK TİCARET VE SANAYİ A.Ş.
- OFSET
- VE AMBALAJ
- İLAC SANAYİ VE TİCARET A.Ş. • ECZACIBASI
- ECZACIBASI YATIRIM HOLDİNG ORTAKLIĞI A.Ş. • EĞE GÜBRE SANAYİ A.Ş. • EĞE FROHL TİCARET VE SANAYİ A.Ş.
- EĞS EĞESER GİYİM SANAYİ İÇ VE DİS TİCARET A.Ş. • EĞS FİNANSAL KIRALAMA A.Ş. • EĞS
- HOLDİNG YATIRIM A.Ş. • ERBOSAN ERÇİTAŞ BORU SANAYİ VE TİCARET A.Ş. • ERERİ DEMİR VE ÇELİK
- VE TİCARET A.Ş. • ESEM SPOR GİYİM SAN. VE TİC. A.Ş. • EYEREN MENKUL KIYMETLER YATIRIM
- MOGUL İZMİT PİSTON VE PİM ÜRETİM TESİSLERİ A.Ş. • FENİS ALUMİNYUM SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
- FORD OTOMOTİV SANAYİ A.Ş. • FRİGO-PAK GIDA MADDELERİ SAN. VE TİC. A.Ş.
- FİNANS FİNANSAL KIRALAMA A.Ş. • FİNANS YATIRIM ORTAKLIĞI A.Ş. • FİNANSSANIK A.Ş.
- GALATASARAY YATIRIM ORTAKLIĞI A.Ş. • GARANTİ GAYRİMENKUL YATIRIM ORT. A.Ş. • GENEL
- GİMA GIDA VE İHTİYAÇ MAD. T.A.Ş. • GİMSAN GEDİZ İPLİK VE MENSCUCAT SANAYİ A.Ş. • GLOBAL
- SANAYİ İHALAT İHRACAT A.Ş. • GOODYEAR LASTİKLERİ T.A.Ş. • GORBON İSİL SERAMİK A.Ş.
- GÜMÜŞSUYU HALI VE YER KAPLAMALARI SAN. VE TİC. A.Ş. • GÜNEŞ SİGORTA A.Ş.
- İDİŞ İSTANBUL DÖŞEME SANAYİ A.Ş. • İHLAS EV ALLETLERİ İMALAT SANAYİ VE TİCARET A.Ş. • İHLAS GAYRİMENKUL YATIRIM ORTAKLIĞI A.Ş.
- İHLAS HOLDİNG A.Ş. • İKİTAS FİNANSAL KIRALAMA A.Ş. • İNTEMA İNŞAAT VE TESİSAT MALZEMELERİ YAT. VE PAZ. A.Ş. • İPEK MATBAACILIK
- TİCARET A.Ş. • İŞ GAYRİMENKUL YATIRIM ORTAKLIĞI A.Ş. • İŞ GENEL FİNANSAL
- TİCARET VE SANAYİ A.Ş. • İŞ KAPLAMA AMBALAJ SANAYİ VE TİCARET A.Ş. • İŞ KARDİR KARABÜK
- TEKSTİL SANAYİ VE TİCARET A.Ş. • KARTONSAN KARTON SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
- KENT GIDA MADDELERİ SANAYİ VE TİCARET A.Ş. • KEPEZ ELEKTRİK T.A.Ş. • KEREVİTAŞ GIDA
- KLİMA SANAYİ VE TİCARET A.Ş. • KOC HOLDİNG A.Ş. • KONFRUT GIDA SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
- KORDSA SABANCI DUPONT ENDÜSTRİVEL İPLİK VE KORD BEZİ SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
- TİCARET A.Ş. • KÜTAHYA PORSELEN SANAYİ A.Ş. • LAFARGE ASLAN CEMENTO A.Ş. • LİNK
- TİCARET A.Ş. • LOGO YAZILIM SANAYİ VE TİCARET A.Ş. • LUKS RADİFİ TİCARET VE
- TİCARET A.Ş. • MARET MARMARA BEŞİCİLİK VE ET SANAYİ VE TİCARET A.Ş. • MARMARIS ALTINYUNUS
- VERNİK SANAYİ A.Ş. • MAZAR ZORLU HOLDİNG A.Ş. • MEDYA HOLDİNG A.Ş. • MEGES
- TİCARET A.Ş. • MERKO GIDA SANAYİ VE TİCARET A.Ş. • METAS İZMİR METALURJİ
- MİLLET GAZETECİLİK A.Ş. • MİLPA TİCARİ VE SİNAİ • FİRVİLER PAZARLAMA SAN. VE
- AKU VE MALZEMELERİ SANAYİ A.Ş. • NERGS HOLDİNG A.Ş. • NET HOLDİNG A.Ş. • NET TURİZM
- SANAYİ A.Ş. • NURUL GAYRİMENKUL YATIRIM ORTAKLIĞI A.Ş. • OKAN TEKSTİL SANAYİ
- OTOKAR OTOBÜS KAROSERİ SANAYİ A.Ş. • OYSA-NİĞDE CEMENTO SANAYİ VE
- PAZARLAMA İHALAT İHRACAT A.Ş. • SARKIYAN ELEKTRONİK BAĞIR SANAYİ VE
- ENDÜSTRİ İHRACAT İHALAT A.Ş. • SERVE KİRTİSAYI SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
- SİFAŞ SENTETİK İPEK FABRİKALARI A.Ş. • SODA SANAYİ A.Ş. • SOKSA-SİNOP
- ÜRÜNLERİNİ DEĞ. VE SAN. A.Ş. • SÖNMEZ FILAMENT SENTETİK İPLİK VE ELFAY
- ORTAKLIĞI A.Ş. • SEKER PİLC VE YEM SANAYİ TİCARET A.Ş. • SEKERBANK T.A.
- TİCARET A.Ş. • TAT KONSERVE SANAYİ A.Ş. • TEK-ART TURİZM A.Ş. • TEKSTİL
- TOPAŞ TÜRK OTOMOBİL FABRİKASI A.Ş. • TOPRAK FACTORİNG A.Ş.
- TRANSÜRK HOLDİNG A.Ş. • TÜKAS TURGUTLU KONSERVE İPEK A.Ş.
- TÜRKİYE PETROL RAFİNERİLERİ ANONİM ŞİRKETİ • TÜRK DEMİR DOKUM
- BANKASI A.Ş. • TÜRK HAVA YOLLARI O.O. • TÜRK PİRELLİ KABLO VE
- İLETİŞİM HİZMETLERİ A.Ş. • TÜRKİYE GARANTİ BANKASI A.Ş. • TÜRKİYE
- TÜRKİYE İNŞAAT VE YATIRIM BANKASI A.Ş. • TÜRKİYE İNŞAAT VE YATIRIM
- USAŞ UÇAK SERVİSİ A.Ş. • USAŞ SERAMİK SANAYİ A.Ş. • UZEL
- SANAYİ A.Ş. • UNİVE CEMENTO SANAYİ VE TİCARET A.Ş. • VAKIF
- YATIRIM ORTAKLIĞI A.Ş. • VAKIF MENKUL KIYMETLER YATIRIM
- YATIRIM ORTAKLIĞI A.Ş. • VAKKO TEKSTİL VE HAZIR GİYİM
- VE TİCARET A.Ş. • VARLIK YATIRIM ORTAKLIĞI A.Ş.
- VİKİNG KAĞIT VE SELÜLOZ ANONİM ŞİRKETİ • YAPI
- YAPI KREDİ KORAY GAYRİMENKUL YATIRIM
- SİGORTA ANONİM ŞİRKETİ • YAPI KREDİ
- YAPI VE KREDİ BANKASI ANONİM ŞİRKETİ
- VE TİCARET ANONİM ŞİRKETİ • YATAŞ
- TİCARET ANONİM ŞİRKETİ • YATIRIM
- ORTAKLIĞI ANONİM ŞİRKETİ
- ANONİM ŞİRKETİ • YUNSA
- TİCARET ANONİM ŞİRKETİ
- ELEKTRİK ÜRETİMİ
- GRUBU A.Ş.